

SVEUČILIŠTE J. J. STROSSMAYERA U OSIJEKU

Katolički bogoslovni fakultet

u Đakovu

Izv. prof. dr. sc. Zvonko Pažin

OSNOVE LITURGIKE

(Nacrt predavanja)

ĐAKOVO, 2019.

UVOD

1. Liturgija i obredi u našem životu

Što je to liturgija? Koji smisao imaju crkveni obredi? Nije li to tek zbirka ceremonija, baš kao i pompozno holivudsko vjenčanje? Moramo priznati da koji puta naša bogoslužja imaju ili kao da imaju nekih slabijih točaka.

- Poneka naša liturgijska (vele)slavlja doista mogu nalikovati folklornim svečanostima ili socijalističkim „sletovima“. Izgleda kao da su ta slavlja sama sebi svrhom i služe za (samo)promociju onih koji su ih upriličili.
- Liturgija je koji puta popratni sadržaj nekih građanskih događanja, pa se tako npr. u sklopu nekih građanskih događanja organizira misa za sve sudionike...
- Zdrava liturgijska prilagodba pretvara se u namještene i kičaste obrede sa slatkom djećicom i narodnim nošnjama.
- Postavlja se ozbiljno pitanje koliko danas govore neki znakovi i neke geste koji su prije bili važni. Npr. što danas znače određeni liturgijska odjeća? Koje značenje mogu imati neke geste? Koliko su danas govorljivi i znakoviti tamjan, poklecanja i klanjanja ljudima?

Nije lako iznaći dobar odgovor i dobra rješenja. Ne bismo doista htjeli, poput protestanata, liturgiju posvema ogoliti od svih znakova i prekinuti dugu i časnu tradiciju. Međutim, veli Drugi vatikanski sabor, neki se elementi mogu, štoviše, moraju ukloniti. Pitanje je, naravno, koji i u kojem omjeru. Važno je pri tome znati da u liturgiji puno toga nije zadano. U ovom ćemo kolegiju pokušati ukazati na temelje same liturgije, na ono što je bitno i osnovno, na ono na čemu se sve ostalo gradi ili bi se trebalo graditi, polazeći od onoga: *Historia magistra vitae*. Naime, poznavanje povijesti uvelike olakšava razumijevanje sadašnjosti, a oboje zajedno dobro su polazište za zdravu obnovu. Zasigurno puno štete samoj liturgiji oni koji bi na brzu ruku htjeli nešto promijeniti ne razumijevajući same obrede i ne poznavajući povijesnu pozadinu. Kad se u bogoslužju neki obred želi prilagoditi i promijeniti potrebno ga je promotriti pod tri vida koja treba u što većoj mjeri međusobno pomiriti, tj. 1. *kako se on slavio u prošlosti*, 2. *koje mu je teološko značenje i* 3. *koliko taj obred odgovara mentalitetu današnjega čovjeka*. Evo primjera: davanje soli katekumenima prije krštenja. Povjesno govoreći, obred je veoma star, barem od 7. st. Teološko značenje „*soli mudrosti*“ nije toliko očito. Danas sol nema isto značenje kao prije kad je ona bila jedini konzervans, stoga davanje soli nije primjereno, pogotovo ne maloj djeci. Rezultat: u posljednjoj reformi nakon 2. Vatikanskog sabora, izbačeno je davanje soli prije krštenja.

Otkud Crkvi pravo da uopće nešto mijenja u svojoj liturgiji? Do početka ovoga stoljeća uglavnom se smatralo da je najveći dio bogoslužja nedodirljiv i nepromjenjiv. Teološko-liturgijska proučavanja su prije 2. Vatikanskog sabora pokazala da treba razlikovati dvije stvari. Jedno je **Predaja** (*Traditio*): to je apostolski poklad vjere koji Crkva čuva i vjerno prenosi. Drugo su **predaje** (*traditiones*), nešto što je u povijesti nastalo, pa se može preoblikovati ili pak posve dokinuti. Sabor to ovako tumači:

SC (= Sacrosanctum concilium) 21: Liturgija se naime sastoji od nepromjenjivog dijela koji je božanski ustavljena i od promjenjivih dijelova koji se tijekom vremena

mogu ili čak moraju mijenjati, ako su se u njih uvukle pojedinosti koje manje odgovaraju izvornoj naravi same liturgije ili su postale manje prikladne.

SC 50: Neka se obredi pojednostave, zgodno zadržavajući njihovu bit, neka se ispusti ono što se tijekom vremena podvostručilo ili bez velike koristi dodalo; neka se opet, koliko bude zgodno i potrebno, prema davnom otačkom pravilu uspostavi ono što je tijekom nesklonih vremena propalo.

2. Značenje riječi „liturgija“

a) U klasičnom grčkom jeziku

Grčka riječ *λιτουργία / litourgia* (dolazi od: *ληιτουργία / leitourgia > ληιτουργία / leturgia > λειτουργία / leitourgia - λιτουργία / litourgia*) sastavljena je od korijena *ληιτ / lēit* (*ληος > λαος / lēos > laos = narod*) što znači *javno, opće*; te od riječi *εργον / ergon*, što znači *djelo, čin*. U staroj je Grčkoj ova riječ u građanskom smislu označavala javnu službu, ili jednostavno službu. U religioznom je smislu ova riječ označavala službu u hramu, odnosno kultnu službu Bogu.

b) U Septuaginti

Septuaginta (= LXX) riječju *λειτουργία* prevodi hebrejske riječi *šeret i abodah* koje su označavale službu Bogu. Međutim, budući da je LXX nastala u vremenu kad je levitska služba već bila utvrđena, ona uzima riječ *λειτουργία* samo kad govori o levitskoj službi, iako u hebrejskom originalu izrazi *šeret i abodah* označavaju kultnu službu svakog vjernika koji „sluša Božji glas“ i obdržava vjernost Savezu. Točnije rečeno, *šeret*, kao hramsku službu svećenika LXX uvijek prevodi riječju *λειτουργία*, dok izraz *abodah* prevodi riječju *λειτουργία* kad se govori o hramskoj službi, a riječju *λατρεία / latreia i δουλεία / duleia* kada govori o bogoslužju općenito ili o bogoslužju puka.

c) U Novom zavjetu

Izraz *λειτουργία* i glagolski oblik *λειτουργεῖν / leitourgein* dolaze u NZ 15 puta i to u tri osnovna značenja. Sedam puta označava jednostavno *službu* ili *služenje*, 5 puta *starozavjetni svećenički kult*, a 2 puta označava *duhovne žrtve* (Rim 15,16; Fil 2,17) Najvažniji je tekst u Dj 13,2: „*Dok su jednom obavljali službu (=λειτουργία) Božju i postili...*“ Smisao riječi liturgija na ovome mjestu različito se tumači. Dok jedni misle da se ovdje radi o euharistiji, drugi smatraju da se ovdje radi o zajedničkoj molitvi, odnosno, još više o čisto kršćanskem duhovnom bogoslužju.

d) Različita uporaba izraza „liturgija“ u kršćanstvu

U poapostolskoj Crkvi (grčkog jezika!) uskoro se, pod utjecajem LXX, riječ „liturgija“ upotrebljava za kršćansko bogoslužje (npr. *Didahé*, oko 100. godine; *I. Poslanica Korinćanima sv. Klementa, pape*, s početka 2. st.).

Kasnije na kršćanskom Istoku grčkog jezika riječ „liturgija“ označava kršćansko bogoslužje a još kasnije isključivo euharistijsku službu, kao što je to u istočnjaka i

danasm. Npr. *Liturgija sv. Ivana Zlatoustog* zapravo znači euharistjsko slavlje prema predlošku sv. Ivana Zlatoustog.

Na Zapadu se ta grčka riječ uopće ne rabi (iako su latinizirane mnoge druge grčke riječi, kao npr. *episcopus*, *presbyter*, *diaconus*, *ecclesia*, *synagoga*, *apostolus*, *eucharistia*, *evangelium*, *mysterium*, itd.). Umjesto toga uzimaju se izrazi *officia divina*, *sancta*, *celebratio*, *ministeria sacra*, *opus divinum*, *munus*... Tek kad se u vrijeme renesanse ponovo pobudilo zanimanje za grčku kulturu i jezik, javio se i ovaj izraz u obliku pridjeva srednjeg roda u množini: *liturgica*. Kasnije se, prema grčkoj uporabi, uzima izraz *liturgia* kad se misli na euharistiju, a još kasnije, kao što je to i danas slučaj, na cijelo kršćansko bogoslužje.

NAPOMENA: Izraz *kult* (*cultus*) na hrvatski obično prevodimo riječju *bogoštovlje*, a izraz *liturgija* riječju *bogoslužje*.

PRVI DIO:
PREMA TEOLOGIJI LITURGIJE

1. Pitanje duhovnog bogoštovlja u Starom zavjetu

U LXX se značenje pojma „liturgija“ suzilo isključivo na svećeničku hramsku službu. Naime, kultna hramska služba trebala bi biti samo *izvanjski znak* onog bogoslužja koje je u srcu i na djelu, a to je *vršenje Božje volje*. Međutim, kao što ćemo kasnije vidjeti, židovski je narod u Obećanoj zemlji ubrzo prestao biti svećenički narod koji vršenjem volje Božje prinosi čistu žrtvu. Narod je, ugledajući se na okolne poganske narode, počeo vjerovati da je dovoljno prinositi Bogu izvanske žrtve, bez pravog obraćenja srca. Tako se dogodilo da je izvanska liturgija koju su slavili leviti postala znakom, ali u isto vrijeme nažalost i nadomjestak onog istinskog bogoslužja na koje je puk bio pozvan.

Naime *Levitski zakon* potanko opisuje kako su trebale izgledati žrtve u jeruzalemском храму. Sve je bilo točno propisano: u kojim slučajevima, tko i na koji način treba prinositi različite žrtve, što po sebi može biti u redu. Međutim proroci ustaju protiv formalizma u žrtvovanju, protiv prakse da izvanska žrtva uopće ne izražava nutarnju spremnosti služiti Богу. Narodni su glavari počeli shvaćati žrtve kako su ih shvaćali pogani: božanstvu je važno da mu se prinese žrtva prema svim propisima, a život podložnika nije toliko važan. U pravom bogoslužju kakvog Бог traži to ne bi smjelo biti tako. Zato su proroci veoma odlučni:

Jer 7,22s: Ja ništa ne rekoh ocima vašim o paljenicama i klanicama, niti im što o tome zapovjedih kad ih izvedoh iz zemlje egipatske. Ovo im zapovjedih: Slušajte glas moj, pa će ja biti vaš Bog, a vi ćete biti moj narod. Idite putem kojim vam zapovjedih, da vam dobro bude.

Iz 1,10-20: Čujte riječ Jahvinu, glavari sodomski, poslušaj zakon Boga našega, narode gomorski! „Što će mi mnoštvo žrtava vaših?“ - govori Jahve. - „Sit sam ovnujskih paljenica i pretiline gojne teladi. I krv mi se ogadi bikova, janjaca i jaradi. Kad mi lice vidjet' dolazite, tko od vas ište da gazite mojim predvorjima? Prestanite mi nositi ništavne prinose, kâd mi omrznu. Mlađaka, subote i sazive - ne podnosim zborovanja i opačine. Mlađake i svetkovine vaše iz sve duše mrzim - teški su mi, podnijet' ih ne mogu! Kad na molitvu ruke širite, je od vas oči odvraćam. Molitve samo množite, ja vas ne slušam. Ruke su vam u krvi ogrekle, operite se, očistite. Uklonite mi s očiju djela opaka, prestanite zlo činiti! Učite se dobrim djelima: pravdi težite, ugnjetenom pritecrite u pomoć, siroti pomozite do pravde, za udovu se zauzmite. Hajde, dakle, da se pravdamo,“ govori Jahve. „Budu l' vam grijesi kao grimiz, pobijeljet će poput snijegaa; kao purpur budu li crveni, postat će kao vuna. Htjednete l' me poslušati, uživat ćete plodove zemaljske. U buntovništvu ako ustrajete, proždrijet će vas mač.“ (Usp. još Iz 29,13; Mih 6,6-8).

U vremenu progona kad je bio daleko od razorenog jeruzalemског храма, kad više nisu mogli prinositi one silne žrtve paljenice, narod počinje shvaćati smisao duhovne žrtve:

Ps 40,7-9: Nisu ti mile ni žrtve ni prinosi, nego si mi uši otvorio: paljenice ni okajnice ne tražiš. Tada rekoh: „Evo dolazim!“ U svitku knjige piše za mene: „Milje mi je, Bože moj, vršiti volju tvoju! Zakon tvoj duboko u srcu ja nosim.“

Molitva je, dakle, bitni dio žrtve, ona od materijalne žrtve čini duhovnu žrtvu, ukoliko je *voljno* prikazuje. Molitva je žrtva hvale i Židovi su sve više uviđali da Bog upravo to traži. To je novo shvaćanje bilo osobito naglašeno u dijaspori, daleko od hrama. Oni su se sve više usmjeravali na kult sinagoge, jer su se žrtve smjele prinositi samo u Jeruzalemu. Tako i Hošea (6,6) kliče: „*Ljubav mi je mila, ne žrtve*“ (Hoš 6,6).

U progonstvu se javlja nova, ispravna, svijest. Umjesto izvanske liturgije, silom prilika, vjernici prinose same sebe i svoju skrušenost poradi svojih grijeha. I onda otkrivaju da je to zapravo prava žrtva (Dn 3,37-41):

Gospode, postadosmo najmanji među narodima, prezreni po svoj zemlji poradi grijeha svojih. Nemamo sada vojvode, proroka, kneza, paljenice, klanice, prinosa, kâda, ni gdje da prinesemo prvence tebi. No primi nas, slomljene duše, duha ponizna! Kao paljenice ovnova i bikova, kao tisuće pretilih janjaca - takva nek' bude žrtva naša pred tobom danas da nas pomiri s tobom - jer se neće postidjeti oni koji se u te uzdaju.

Svijest o nezamjenjivosti duhovne žrtve - službe Bogu sve se više razvija u proroka, kako je to osobito vidljivo u Mih 6,7-8.

Hoće li mu biti mile tisuće ovnova, tisuće tisuća potoka ulja? Treba li prinijeti sina prvorodenog zbog svoga zločina, plod svoje utrobe zbog grijeha koji sam počinio? Objavljeno ti je, čovječe, što je dobro, što Jahve traži od tebe: samo činiti pravicu, milosrđe ljubiti i smjerno sa svojim Bogom hoditi.

2. Novozavjetni naglasci glede duhovne žrtve

a) Kristova duhovna žrtva

Krist je ispunio proročku riječ. Naime, u početku, pri sklapanju Saveza Bog nije naredio svome narodu da mu prinositi žrtvu, nego je svome narodu naredio da mu se pokorava i sluša njegov glas. Tako Krist napominje da će prestati hramska služba (Iv 2,14-17). Krist je produhovio starozavjetno bogoštovlje i doveo do punine one starozavjetne žrtve jer je prinio Ocu savršenu duhovnu žrtvu. Bog nije nikada tražio neku izvansku žrtvu, nego je htio *poslušnost njegovu glasu*. A Krist je upravo to činio, kad kaže: *Moja je hrana činiti ono što je volja Očeva*, da bi u najodlučnijem trenutku rekao: *Ali neka ne bude moja, nego tvoja volja*.

Ne ulazeći suviše u područje dogmatike i njezine povijesti, spomenimo samo ukratko kako je otkupiteljska vrijednost Kristove smrti kroz povijest shvaćana prvenstveno pravnički: Uvreda nanesena Bogu grijehom prvih ljudi bila je neizmjerno velika, jer je Bog neizmjerno uzvišen. Zato je i onaj koji nas je trebao otkupiti imao biti neizmjerno uzvišen - Sin Božji koji se utjelovio da bi mogao na sebi iskupiti naše grijehu. Tako se naše otkupljenje promatralo prvenstveno u terminima Kristove tjelesne smrti. Budući da je naš otkupiteljski Jaganjac toliko uzvišen, bila je dovoljna po sebi i kap njegove

krvi („i kap njena može svijet da spasi cijel“). Tako se Isusova smrt na križu formalno promatrala kao žrtva. U tom se slučaju može postaviti pitanje: ako je Krist žrtveni Jaganjac, gdje je onda žrtvenik; tko je onda svećenik? Međutim, vidjet ćemo da molitva (= pristanak, poslušnost) od Kristove smrti na križu čini pravu duhovnu žrtvu Bogu milu. Sjetimo se ključnog teksta iz Starog zavjeta gdje Bog svome narodu govori o vrijednosti duhovne žrtve, tj. poslušnosti njegovu glasu:

Izl 19,5-6: Stoga, budete li mi se vjerno pokoravali (=slušali moj glas), vi ćete mi biti predraga svojina mimo sve narode - ta moj je sav svijet - vi ćete mi biti kraljevstvo svećenikâ, narod svet.

Od svoga naroda dakle Bog prvenstveno traži da bude vjeran njegovu glasu. Upravo je to Isus cijelo vrijeme činio i to mu je bilo najvažnije, kako to evanđelja opetovano naglašavaju:

Iv 4,34: Jelo je moje vršiti volju onoga koji me posla (usp. također Iv 5,30; 8,55)

Vlastitu smrt Krist kvalificira kao konačno izvršavanje volje svoga Oca:

*Iv 8,28b-29: Kad uzdignite Sina čovječjega, tada ćete upoznati da Ja jesam i da sâm od sebe ne činim ništa, nego da onako zborim kako me naučio Otac. Onaj koji me posla sa mnom je i ne ostavi me sama, jer ja uvijek činim ono što je njemu milo.
Fil 2,8: (Krist) ponizi sâm sebe, poslušan do smrti, smrti na križu.*

Heb 10,5-10 – navodeći Ps 40,7-9 – izričito govori da Kristova duhovna žrtva, tj. poslušnost Božjem glasu dokida materijalne žrtve Staroga zavjeta. Kristova volja da bude poslušan svome Ocu za nas je bila spasonosna:

Zato on (Krist) ulazeći u svijet veli: „Žrtva i prinos ne mile ti se, nego si mi tijelo pripravio, paljenice ni okajnice ne sviđaju ti se. Tada rekoh: Evo dolazim! U svitku knjige piše za mene: Vršiti, Bože, volju tvoju.“ Pošto gore reče: „Žrtve i prinosi, paljenice i okajnice - koje se po zakonu prinose - ne mile ti se i ne sviđaju“, veli zatim: „Evo dolazim vršiti volju tvoju.“ Dokida prvo da uspostavi drugo. U toj smo volji posvećeni prinosom tijela Isusa Krista jednom zauvijek.

Zapažamo: u toj smo volji posvećeni. Vršiti volju Božju na prvom je mjestu. Činjenica da je Isus izvršavao Očevu volju sve do smrti, bila je za nas spasonosna. Naravno, naše je otkupljenje upotpunjeno i ostvareno još Kristovim uskrsnućem i proslavom. Molitva kao odgovor na Božji glas nosi u sebi obilježje duhovne žrtve.

Heb 5,7: On je u dane svoga zemaljskog života sa silnim vapajem i suzama prikazivao molitve i prošnje onome koji ga je mogao spasiti od smrti. I bî uslišan zbog svoje predanosti.

Koji je sadržaj tih „vapaja“, tih molitava?

Mt 26,39: Oče moj! Ako je moguće, neka me mimođe ova čaša. Ali ne kako ja hoću, nego kako hoćeš ti (usp. par.: Mk 14,36; Lk 22,42).

Molitva je dakle od Kristove smrti učinila pravu i savršenu žrtvu, jer je ta smrt bila zadnji čin nutarnjeg predanja što čini *duhovnu žrtvu*:

Heb 9,14: (Krist) po Duhu vječnom samoga sebe besprijekorna prinese Bogu.

Zaključimo: U Novom savezu žrtva više nije neka žrtvena životinja, nego sam Krist koji se žrtvuje za oproštenje naših grijeha. Točnije rečeno, vrijednost Kristove žrtve nije prvenstveno u tome da je on bio ubijen, nego u tome da je on vršio volju svoga Oca sve do smrti. Duhovni značaj Kristove žrtve i jest u tome da je on vršio volju Božju. Krist je u potpunoj poslušnosti prinio savršenu duhovnu žrtvu.

b) Duhovna žrtva vjernika

(1) Duhovno bogoštovlje

Krist naglašava upravo duhovno bogoštovlje. Nisu toliko bitni izvanjski čini nego nastojanje da vjernici svojim životom budu na hvalu Bogu, koji ih je od iskona predodredio da budu sveti u Kristu (Ef 1,4-6). Tako je, po Isusovim riječima, bratska je ljubav važnija od izvanjskih prinosa koji i trebaju biti tek izraz duhovne žrtve:

Mt 5,23-24: Ako dakle prinosiš dar na žrtvenik pa se ondje sjetiš da tvoj brat ima nešto protiv tebe, ostavi dar ondje pred žrtvenikom; idi i najprije se izmiri s bratom, a onda dođi i prinesi dar.

Slično tome Isus hvali pismoznanca koji paljenicama i žrtvama pretpostavlja ljubav prema Bogu:

Mk 12,33-34: Njega (Boga) ljubiti iz svega srca, iz svega razuma i iz sve snage i ljubiti bližnjega kao sebe samoga - više je nego sve paljenice i žrtve. Kad Isus vidje kako je pametno odgovorio, reče mu: „Nisi daleko od kraljevstva Božjega!“

Valja zapaziti koliko je ova izjava u ono vrijeme bila revolucionarna! Za Isusa bi hramske žrtve trebale biti tek izraz spremnosti vršiti volju Božju. Tako materijalna žrtva ima vrijednost u Isusovim očima samo ukoliko je izraz nutarnje, duhovne žrtve, a ta se sastoji u vršenju Božje volje.

(2) Prinos vlastitog tijela

Kao što je Krist *prinio svoje tijelo* (Heb 10,11), tako i kršćani, vršeći volju Božju, prikazuju *svoje tijela za žrtvu živu, svetu, Bogu milu - kao svoje duhovno bogoslužje* (Rim 12,1). Po svom nutarnjem predanju Kristova materijalna žrtva (smrt) postaje duhovna žrtva, tj. *žrtva hvale (Ne moja, nego tvoja volja neka se vrši!).* Tako su i kršćani pozvani na istu žrtvu (Heb 13,15-16):

Po njemu (Isusu), dakle, neprestano prinosimo Bogu žrtvu hvalbenu, to jest plod usana što isповijedaju ime njegovo. Dobrotvornosti i zajedništva ne zaboravljajte, jer takve su žrtve Bogu mile.

Po ovom kršćanskom shvaćanju žrtva je mučenička smrt kršćana, žrtva su molitve koje izviru iz čista tijela, iz duše bez grijeha (Tertulijan). Augustin veli: *Prava se žrtva sastoji u svakom dobrom djelu koje čovjek čini da bi ušao u zajedništvo s Bogom.* Ukratko, prava je žrtva kršćanina činiti volju Božju, tražiti kraljevstvo nebesko, a sve ostalo može biti tek izražaj toga nutarnje stava i nastojanja.

Na isti su način i kršćani pozvani prinositi duhovne žrtve (oni i jesu kršćani ukoliko svojim životom i u sakramentima nasljeđuju Isusa): po krštenju se oni ucjepljuju u Tijelo Kristovo, da bi poput Krista mogli prinositi Duhovne žrtve vršeći uvijek volju Očeva. Upravo je u tome specifičnost kršćanske žrtve i kršćanskog kulta. On je duhovan.

(3) Središnja uloga euharistije u duhovnosti kršćanskog bogoslužja.

Krist je u svojoj žrtvi postao naš Pashalni Jaganjac i ostavio nam u sakramantu euharistije otajstvo svoga otkupljenja. Međutim, kao što u SZ nije bila dovoljna materijalna žrtva, tako ni u NZ nije po sebi dovoljno da se Krist u misi materijalno *dovede* na oltar, nego se i od nas traži da ne slavimo Gospodina samo *ustima*, nego i svojim životom. Dosljedno tome, euharistija, koliko god ona po sebi bila sveta i savršena, treba biti i izraz našeg duhovnog bogoslužja. Svetost našega života, tj. naša duhovna žrtva bi se trebala očitovati i aktualizirati u euharistiji. Ne bismo bili daleko od magijskog shvaćanja kad bismo pomislili da je euharistija izvanjsko, službeno i javno bogoštovlje Crkve od koje bi se razlikovalo duhovno i privatno bogoštovlje vjernika. Euharistija ne može postati izvanjsko bogoštovlje Crkve, jer ni Crkva nije izvanjska organizacija nego je ona sama otajstvo, sakramenat Krista, tj. njegovo Tijelo. Crkva, Kristovo mistično Tijelo, primila je od Krista duhovno bogoštovlje, da bi i ona, kao njegovo tijelo, prinosila žrtve duhovne, Bogu mile.

Samo slavlje ovog sakramenta je očigledno ritual, obred, i u tome smislu izvanjsko slavlje, ali Kristova žrtva (bogoštovlje) koje se u euharistiji uprisutnuje, nije nešto izvanjsko, nego sakramentalizacija, to jest sjedinjenje duhovnog bogoštovlja kršćana s uzvišenom i pravom duhovnom žrtvom Kristovom. U euharistiji se u potpunosti ostvaruje duhovno bogoštovlje koje kršćani prikazuju Bogu, jer se u njoj sakramentaliziraju, tj. potpadaju pod preobražujuće djelo Kristovo oni osjećaji poslušnosti Ocu po primjeru samog Krista, a to je upravo ono duhovno bogoštovlje Crkve. Kao što je Krist prinio Ocu savršenu žrtvu time što je bio poslušan do smrti, tako i Crkva, vršeći volju Očeva, sjedinjuje svoju duhovnu žrtve s Kristovom žrtvom i tako prinosi Bogu doista duhovnu žrtvu, duhovno bogoslužje.

Zaključimo: *Duhovno bogoštovlje* vjernika koje se očituje u svetosti života nije nešto što bi nasuprot euharistije stajalo kao *nutarne* prema *izvanjskom*. Duhovno bogoštovlje je ona ista materija koja se ostvaruje i u euharistiji, u kojoj Krist posadašnjuje svoje duhovno bogoštovlje. Prema tome, opće svećeništvo vjernika se izravno ostvaruje u euharistijskoj žrtvi. Takva je euharistija izravno izvršavanje bogoštovlja samog Krista.

3. Pravo bogoštovlje u Tijelu Kristovu

Jedini pravi hram jest Kristovo tijelo. Valjalo je naime odvojiti pravo bogoštovlje od navezanosti na određeno mjesto i na određeni obred. Tako se *materijalno* mjesto zamjenjuje *duhovnim* sjedištem, a starozavjetni obred, koji je bio tek znak/slika nadolazeće stvarnosti, zamjenjuje se *stvarnošću*, Kristovim vazmenim otajstvom smrti, uskrsnuća i proslave:

U svom prologu (1,14) Ivan nam predstavlja kuljni značaj Kristovog utjelovljenja: Kristovo tijelo je novi šator u kojem prebiva Slava Gospodnja: *I riječ je tijelo postala i prebivala (postavila šator) među nama!*

I sam je Isus to tako shvaćao:

Iv 2,19-21: „Razvalite ovaj hram, i ja će ga u tri dana podići“. Rekoše mu na to Židovi: „Četrdeset i šest godina gradio se ovaj hram, a ti ćeš ga u tri dana podići“? No on je govorio o hramu svojega tijela.

Ove bi se Isusove riječi mogle ovako prereći:

U vašem bogoštovljvu vidim dvije stvarnosti: sliku i stvarnost. Sliku, koju vi izražavate žrtvama ovaca, bikova... i golubova, a koju ja sada smatram da više ne vrijedi, bila je usmjerena prema stvarnosti, a to je bogoštovlje koje se ima zbiti u mom vlastitom tijelu, a koje je jedino pravo i duhovno bogoštovlje. A vi, budući da ste još uvijek navezani na sliku, ne libite se razoriti pravi hram, a to sam ja. Međutim, nakon ovog rušenja doći će uskrsnuće, moje uskrsnuće, uskrsnuće moga hrama i moga bogoštovlja. Tako imate „znak“ da sam imao vlast učiniti ono što sam učinio. A kada „stvarnost“ mog bogoštovlja uskrsne zajedno s mojim tijelom, koje će biti hram pravoga bogoštovlja, bit će jasno da „slika“ (za koju se vi borite sve do moje smrti) prošla i da se više neće vratiti. „Slika“ i „stvarnost“ ne mogu zajedno živjeti.¹

I doista, nastavljajući ovaj odlomak sam Ivan tumači značenje ovih Kristovih riječi, tj. da je Isus govorio o hramu svoga tijela – Iv 2,22:

Pošto uskrsnu od mrtvih, prisjetiše se njegovi učenici da je to htio reći, te povjerovaše pismu i besedi koju Isus reče.

Dakle, učenici su shvatili da je doista završio Stari zavjet, te da je slika postala stvarnost. Jedino mjesto bogoštovlja i Božje nazočnosti je tijelo Kristovo, njegovo ljudsko tijelo (jer je u sebi pomirio neprijateljstvo), ali i njegovo otajstveno Tijelo - Crkva, zajednica vjernika. Kao što je starozavjetni hram u svoje vrijeme bio jedino mjesto bogoštovlja, tako je (još mnogo više) Sin Božji u svome ljudskom tijelu mjesto pravog bogoštovlja.

4. Razvoj ideje o duhovnoj žrtvi u prvoj Crkvi

Poznato je da je prvi kršćani bili optuživani kao bezbožni i nereligiozni, jer nisu imali ni hramova, ni oltara, ni žrtvenika kojima bi častili Boga.² Za kršćane su međutim ovi nazivi imali posve novo značenje. Oni su stremili prema tzv. „duhovnom bogoslužju“. Za njih nije bilo toliko važno u nekom hramu naizvan slaviti Boga, nego su se trudili oko toga da čitav njihov život slavi Boga koji ih je *u Kristu izabrao od početka svijeta da budu sveti i bez mane pred njim*, koji ih je, štoviše, *odredio za posinstvo, za sebe* (usp. Ef 1,4-6). NZ, istina, rabi izraze *žrtva, žrtvenik, hram*, ali ih razumijeva na svoj način. Tako *žrtva* nije više životinja, nego Krist koji sam sebe prinosi za oproštenje naših grijeha (Ef 5,2; Hebr 9,14; 10,11-12). Kao što Krist žrtvuje *svoje tijelo*, tako su i

¹ S. MARSILI, *Liturgia, momento storico della salvezza*, Anamnesis 1, Marietti, 1979., 114-115.

² Usp. npr. JUSTIN, *Apologija I,6;13*, u: JUSTIN, *Apologije*, Verbum, Split, 2012., str. 22.29-30. (= PG 6,336; 345).

kršćani pozvani prikazivati *svoja tijela za žrtvu živu, svetu, Bogu milu - kao svoje duhovno bogoslužje* (Rim 12,1; usp. također 1 Pt 2,5). Ovakvu žrtvu, po kojoj i Krist i kršćani prikazuju sami sebe, Pavao naziva liturgijom, bogoslužjem (usp. Rim 12,1; Fil 2,17).

Ovakvo novo shvaćanje kulta prisutno je u prvim stoljećima Crkve. Tako je npr. žrtva smrt mučenika,³ ili molitve ujedinjene s djelima ljubavi prema bližnjemu.⁴ Tako npr. Tertulijan veli: „Sjajna i velika žrtva koju kršćani prinose, a koju je Bog zapovjedio, jest molitva koja izvire iz čista tijela, iz duše bez grijeha i iz Duha Svetoga.“⁵ Augustin nadalje tumači: „Prava se žrtva sastoji u svakom dobrom djelu koje se čini da bi se čovjek sjedinio s Bogom.“ Tako cijeli čovjek postaje žrtva sve dok „sav otkupljeni grad i zajednica svetih ne postane sveopća žrtva prinesena Bogu po velikom svećeniku Kristu... jer se žrtva kršćana sastoji u tome da čine jedno tijelo s Kristom.“⁶

Shvaćanje hrama. U SZ hram je bio shvaćen kao prebivalište Božje slave. U Novom zavjetu se poduhovljuje i hram, kao što se poduhovila i žrtva. Krist se predstavlja kao hram (Iv 2,21). *U njemu tjelesno prebiva sva punina božanstva* (Kol 2,9). Krist je ne samo hram, nego i *zaglavni kamen novoga hrama* (Mt 21,42). Kršćani se izgrađuju kao živo kamenje na zagлавnom kamenu - Kristu, koji je od ljudi bio odbačen, ali od Boga proslavljen: kršćani se dakle na njemu izgrađuju u duhovni dom (2 Pt 2,4-6).

Prva je Crkva osobito naglašavala ovu nauku i branila duhovnost svoga bogoslužja. Pravi kult Bogu nije u izvanjskim žrtvama, nego u životu sukladnom s Božjom voljom. Tako Barnabina poslanica veli: *kad ljudi postanu duhovni, postaju savršeni Božji hram*, jer time *daju Bogu neprestano hvalu u hramu svoga tijela* (Irenej). Barnabina poslanica dalje tumači kako je prije obraćenja čovjek imao srce puno idolopoklonstva, bilo je *puno štovanja kumira i dom zloduha zbog čuvanja svega što se protivi Bogu*, ali zatim *primivši oproštenje grijeha i ponadavši se u Ime postali smo novo, opet stvoreni od početka* Zato u našemu obitavalištu uistinu Bog prebiva s nama (...) Bog sam u nama boravi, u neraspadljivi hram uvodi predane smrti (...),⁷ a to je u stvari Crkva (zajednica) braće i svetaca u kojoj se hvali Gospodin. Sama je zajednica kuća molitve i bogoštovlja. Klement Aleksandrijski naglašava:

zajednica izabranih (tj. kršćana) je najpogodniji hram za prihvaćanje Božje veličine i dostojanstva. Žrtvenik toga hrama je sam skup svetaca ujedinjenih glasom i duhom.

Pravi se klanjaoci neće klanjati ni u Jeruzalemu niti na nekom drugom kulnom mjestu jer, veli Isus: „Ali dolazi čas - sada je! - kad će se istinski klanjaoci klanjati Ocu u duhu i istini, jer takve upravo klanjaoce traži Otac“ (Iv 4,23). S Isusom ne samo da je dokinut staro hramsko bogoslužje, nego je uspostavljeno novo:

Heb 9,11-14: Krist se pak pojavi kao Veliki svećenik budućih dobara pa po većem i savršenijem Šatoru - nerukotvorenu, koji nije od ovoga stvorenja - i ne po krvi jaraca i junaca, nego po svojoj, uđe jednom zauvijek u Svetinju i nađe vječno otkupljenje.

³ Usp. *Mučeništvo sv. Polikarpa*, u: RUINART, *Acta martyrum*, Verona 1731, 37.

⁴ Usp. KLEMENT ALEKSANDRIJSKI, *Stromata*, VII., 6, 31, 7.

⁵ TERTULIJAN, *Apologia*, 30,5.

⁶ AUGUSTIN, *De civitate Dei*, 10,6: PL 41,283.

⁷ *Barnabina poslanica*, 16,7-10, Služba Božja, Split, 2008., str.170-171.

Doista, ako već poškopljena krv jaraca i bikova i pepeo juničin posvećuje onečišćene, daje tjelesnu čistoću, koliko li će više krv Krista - koji po Duhu vječnom samoga sebe besprijekorna prinese Bogu - očistiti savjest našu od mrtvih djela, na službu Bogu živome!

Štoviše, samo Isusovo tijelo je hram (Iv 2,21) u „kojem prebiva sva punina božanstva“ (Kol 2,9). U tome smislu NZ gleda na žrtve i na hram Staroga saveza samo kao **praslike** prave žrtve i pravoga hrama (Heb 10,1). U tijelu Kristovu je i nova žrtva i novi hram. Isus je onaj „ugaoni kamen“. Nadalje, kršćani pristupaju Kristu, „kamenu životu“ kojega su ljudi odbacili, (smrt na križu), ali koji je on „u očima Božjim izabran, dragocjen“ (uskršnje!); pristupajući njemu i vjernici postaju živo kamenje koje se ugrađuje u „duhovni Dom za sveto svećenstvo“ da prinose Bogu duhovne žrtve (1 Pt 2,4-5).

Kršćani naglašavaju ovaj duhovni vid bogoštovlja, iako je među njima bilo vjernika iz židovstva koji su po sebi bili vezani na starozavjetno shvaćanje. Prvi kršćanski pisci razvijaju novu teologiju bogoslužja. „Kad postanu duhovni, ljudi postaju savršen Božji hram.“⁸ Naime, prije obraćenja svatko je imao srce puno idolopoklonstva kao da je bio „kuća đavolska i hram uistinu sagrađen ljudskom rukom“.⁹ Ali, „po oproštenju grijeha i preporođenju, Bog doista prebiva u nama i uvodi nas u besmrtni i duhovni hram sagrađen od Gospodina“,¹⁰ a to je zapravo „Crkva braće i svetih u kojoj se hvali Boga i pjeva mu se.“¹¹ Sama je zajednica „kuća molitve i bogoštovlja.“¹² „Zajednica izabranih (= kršćani) jest hram koji je najpogodniji primiti veličinu i uzvišenost Božju. U tom je hramu oltar sačinjava sam skup svetih ujedinjen glasom i duhom.“¹³ Tako je cijelokupno starozavjetno bogoštovlje i bogoslužje najava i slika onog bogoštovlja ostvarenog u Kristu i ostvarivanog u Crkvi - zajednici otkupljenih koji su pozvani neprestano u svojem tijelu proslavljati Boga. SZ je u ovom smislu *priprava - najava - sjena*, a NZ je *izvršenje - aktualizacija - stvarnost*.

Iako govorimo o duhovnom bogoštovlju, ne možemo kršćanskom bogoslužju zanijekati pravo na „izvanjske obrede“ koji su zasigurno postojali već od apostolskih vremena (npr. krštenje, lomljenje kruha - euharistija, polaganje ruku), ali ti obredi nisu liturgija u poganskom smislu, koji bi sami po sebi davali hvalu Bogu. Kršćanski su bogoslužni obredi tek znak i sinteza onog *djela spasenja* u kojem se sažima *Kristova posvetiteljska nazočnost* s jedne strane, i *nazočnost posvećenih vjernika*. Smisao je kršćanske liturgije učiniti da vjernik po Kristu i u Kristu (ne po pukom obredu) postane *žrtva, žrtvenik i hram Božji*.

⁸ *Barnabina poslanica*, 4,11.

⁹ *Isto*, 16,7.

¹⁰ *Isto*, 16,8-10.

¹¹ *Isto*, 6,15-16.

¹² JUSTIN, *Dijalog s Trifunom*, 86 u: JUSTIN, *Dijalog s Trifunom*, Verbum, Split, 2011., 156-158. (= PL 6,631).

¹³ KLEMENT ALEKSANDRIJSKI, *Stromata*, VII, 6, 31, 8.

DRUGI DIO:

POVIJEST LITURGIJE

I. POČECI KRŠĆANSKOG BOGOSLUŽJA

Koji je odnos između židovskog i kršćanskog bogoslužja? Isus veli da nije došao *dokinuti* nego *dopuniti* i zapravo *ispuniti* sve ono što je pisano (Mt 5,17). I doista: Isus ne dokida starozavjetne žrtve, nego ponovno otkriva pravi smisao žrtava: vršenje volje Božje što je on i ostvario u vazmenom otajstvu svoje muke smrti i uskrsnuća i što se ostvaruje i ponazočuje u otajstvima Crkve, ponajprije u Euharistiji. U tome smislu valja shvatiti Isusove proročke riječi upućene ženi Samarijanki u Iv 4,21- 23:

„Vjeruj mi, ženo, dolazi čas kad se nećete klanjati Ocu ni na ovoj gori ni u Jeruzalemu. (...) Ali dolazi čas - sada je! - kad će se istinski klanjatelji klanjati Ocu u duhu i istini jer takve upravo klanjatelje traži Otac.“

U tome smislu Isus dalje govori o razorenju hrama koji će nakon tri dana biti ponovno sagrađen. Krist napušta ritualizam starozavjetnih žrtava. Ono što je bilo tek *najava* (proroštva) i *znak* (npr. vazmeno janje) sada postaje stvarnost. Krist je to izvršio, a u kršćanskoj liturgiji se to ostvaruje.

Odmah na početku valja reći kako nemamo iscrpnih dokumenata o tome kako je izgledalo bogoslužje prve Crkve. Sigurno je da su od samih početaka apostoli okupljali kršćane na lomljenje kruha.

1. Bogoslužje sinagoge

Kad je došlo do konačnog raskola između Sinagoge i Crkve kršćani u euharistijsko slavlje uvode službu riječi po uzoru na bogoslužje sinagoge.¹⁴ Tada više nije bilo apostola, tako da više nije moglo biti „žive“ službe riječi. Da bismo bolje razumjeli i našu sadašnju službu riječi, evo kako je izgledalo bogoslužje sinagoge u apostolsko vrijeme:

a) Šem’ā. Ova uvodna molitva je i danas najvažnija molitva Židova:

Pnz 6,4-9: Čuj, Izraele! Jahve je Bog naš, Jahve je jedan! Zato ljubi Jahvu, Boga svoga, svim srcem svojim, svom dušom svojom, i svim umom svojim. Riječi ove što ti ih danas naređujem neka ti se urežu u srce. Napominji ih svojim sinovima. Govori o njima kad sjediš u svojoj kući i kad ideš putem; kad liješ i kad ustaješ. Priveži ih na svoju ruku kao znak, i neka ti budu kao zapis među očima! Ispisi ih na dovratnicima kuće svoje i na vratima svojim!

¹⁴ Valja uočiti kako je sinagogalno bogoslužje bilo isključivo služba riječi, jer se žrtvena liturgija mogla slaviti isključivo u jeruzalemskom hramu.

b) Čitanja

1) *Torah - Petoknjižje.* Podijeljeno je u 164 odlomka, tako da se cijelo Petoknjižje pročitalo za 3 godine.

2) *Proroci.* Obuhvaća sve proročke knjige te još neke povijesne knjige (Jš, Suci, 1 i 2 Sam te 1 i 2 Kr).

c) Midraš (tumačenje). Nakon što bi se pročitali odlomci određeni za pojedinu subotu, pristupilo bi se tumačenju. U počecima bi netko od nazočnih vlastitim riječima protumačio odlomak (tako je i Isus u Nazaretu tumačio Izajin tekst *Duh Gospodnji na meni je*). Međutim, kasnije su se tumačenja uglednijih rabina zapisivala i kasnije čitala u sinagogama umjesto usmenog tumačenja. Valja znati da nije bilo mnogo Židova koji su znali hebrejski, pa se tumačenje u prvom redu sastojalo od prepričavanja hebrejskog teksta, a zatim je to bilo tumačenje u užem smislu riječi.

d) Psalmi. Kao odgovor na Božju riječ pjevali su se psalmi – pjesme zahvalnice.

e) Završni blagoslov. Služba se završava blagoslovom iz Br 6,22-26:

Jahve reče Mojsiju: „Reci Aronu i njegovim sinovima: Ovako blagoslivljajte Izraelce govoreći im: ‘Neka te blagoslovi Jahve i neka te čuva! Neka te Jahve licem svojim obasja, milostiv neka ti bude! Neka pogled svoj Jahve svrati na te i mir ti donese!’ Tako neka blagoslivljuju sinove Izraelove, i ja će ih blagoslivljati!“

Lako se može uočiti kako i služba riječi u današnjoj misi veoma nalikuje ovoj strukturi: i u nas su (barem) dva čitanja, od kojih je u nas evanđelje osobito cijenjeno, kao što je to u Židova bila Tora. Umjesto zahvalnih psalama nakon propovijedi mi imamo zahvalni psalam između čitanja, itd.

2. Novozavjetna svjedočanstva euharistijskog slavlja

Za euharistiju, odnosno misu u Novom zavjetu nalazimo dva izraza. To su *lomljenje kruha i Gospodnja večera*:¹⁵

Dj 2,42: Bijahu postojani u nauku apostolskom, u zajedništvu, u lomljenju kruha i molitvama.

1 Kor 10,16: Čaša blagoslovna koju blagoslivljamo, nije li zajedništvo krvi Kristove? Kruh koji lomimo, nije li zajedništvo Tijela Kristova?

1 Kor 11,20: Kad se, dakle, tako zajedno sastajete, to nije blagovanje Gospodnje večere.

Euharistijsko je slavlje na početku na neki način bilo vezano uz bogoslužje sinagoge. Apostoli i prvi judeokršćani nisu prestali biti Židovi: subotom bi išli u sinagogu gdje se čitala i tumačila Božja riječ, gdje se molilo i zahvaljivalo (kršćani su upravo tom prigodom i znali navješćivati Isusa). Nakon toga, subotom uvečer (a to je po

¹⁵ Zanimljivo je da reformacija (dakle, protestantske zajednice) preuzimaju izraz *Gospodnja večera* koji se nakon apostolskih vremena izgubio.

židovskom shvaćanju već bila nedjelja), kršćani bi se sastajali na lomljenje kruha (koja je naravno uključivala i službu riječi, koja se mogla sastojati i od žive riječi apostola).

U počecima se euharistijsko slavlje odvijalo *unutar zajedničke bratske gozbe*, upravo kao na posljednjoj večeri. Apostoli bi se našli sa svojom zajednicom, govorili i tumačili Božju riječ u duge noćne sate – u sklopu zajedničkog blagovanja – i onda bi tu mjesto našlo i lomljenje euharistijskog kruha. No vrlo se brzo pojavila poteškoća zajedničkog blagovanja kršćana iz židovstva i kršćana iz poganstva zbog poznate potrebe Židova (makar i kršćana iz židovstva) da paze na čista i nečista jela.¹⁶ Iz tih je razloga, dakle, uskoro euharistijska gozba premještena *iza zajedničke bratske gozbe*. Uskoro se, međutim, javlja poteškoća opisana u 1 Kor 11,17-34 gdje je dolazilo do društvenih podjela kada su bogati donosili birana jela, što siromašni, naravno, nisu mogli pa su onda ostajali postiđeni.¹⁷ Pavao im onda oštro određuje da se euharistija ima *posve odijeliti od običnog blagovanja*. Pavao to objašnjava činjenicom da oni koji blaguju od jednog kruha i kaleža jesu jedno tijelo među sobom i jedno tijelo s Kristom („zajedništvo krvi Kristove, zajedništvo tijela Kristova“ – 1 Kor 10,16-17). Zato je razumljivo da onda Pavao u istoj poslanici opominje da nedostojno jedu i piju sa stola Gospodnjeg upravo oni koji narušavaju jedinstvo Kristove crkve. Naime, radi se o časi novoga saveza, te tko remeti taj savez – zajedništvo tijela Kristova – nedostojno sudjeluje u euharistiji (1 Kor 11,25-26). Iako je sav dotadašnji razvoj euharistijskog slavlja bio po sebi razumljiv, ipak se – povjesno gledano – euharistijsko slavlje sve više i više izmicalo iz konteksta *gozbe*.

U Novom zavjetu *ne nalazimo točnih opisa euharistijskog slavlja*, nego se ona samo uzgredice spominju. Znademo jednostavno da su se sastajali lomiti kruh, tj. slaviti euharistiju, a da je to uključivalo i službu riječi. K tome, molili su za sve potrebe (kao što mi molimo molitvu vjernika). Pjevali su himne u sklopu euharistije, a u Otkrivenju naslućujemo i određenu ritualnost u njihovom bogoslužju, ali su to tek naznake. Iz kasnijih opisa možemo samo zaključiti kako se to odvijalo.

a) Djela apostolska 20,7-12

U prvi dan tjedna, kad se sabrasmo lomiti kruh, Pavao im govoraše i, kako je sutradan kanio oputovati, probesjedi sve do ponoći. U gornjoj sobi, gdje smo se sabrali, bijaše dosta svjetiljaka. Na prozoru je sjedio neki mladić, imenom Eutih. Kako je Pavao dulje govorio, utone on u dubok san. Svladan snom, pade s trećeg kata dolje. Digoše ga mrtva. Pavao siđe, nadnese se nad dječaka, obujmi ga i reče: „Ne uznemirujte se! Duša je još u njemu!“ Zatim se pope pa, pošto razlomi kruh i blagova, dugo je još zborio, sve do zore. Tad oputova. Mladića odvedoše živa, neizmjerno utješeni.

---

¹⁶ Tu nepriliku bilježi Pavao u Gal 2,11-12: „A kad Kefal stiže u Antiohiju, u lice mu se usprotivih jer je zavrijedio osudu: doista, prije nego stigoše neki od Jakova, blagovao je zajedno s paganima; a kad oni dodoše, počeo se povlačiti i odvajati bojeći se onih iz obrezanja.“

¹⁷ 1 Kor 11,18-20: „Ponajprije čujem, djelomično i vjerujem: kad se skupite na Sastanak, da su među vama razdori. Treba, doista, da i podjelâ bude među vama, te se očituju prokušani među vama. Kad se, dakle, tako zajedno sastajete, to nije blagovanje Gospodnje večere: ta svatko se pri blagovanju prihvati svoje večere, te jedan blaguje, a drugi se opija. Zar nemate kućâ da jedete i pijete? Ili Crkvu Božju prezirete i postiđujete one koji nemaju?“

Kao što smo vidjeli, tri su osnovne odrednice liturgijskog slavlja koje je ovdje vrlo škrto opisano: 1) sastali su se *prvoga dana* u tjednu, dakle u nedjelju, 2) Pavao je *govorio* (živa riječ umjesto čitanja) i 3) *razlomio je kruh i blagovao*. Kao što smo već bili spomenuli, ovo je slavlje vjerojatno bilo u sklopu zajedničkog blagovanja.

b) Prva poslanica Timoteju (2,1-3.8)

Ovdje su neki elementi molitve vjernika u sklopu euharistije.

Dakle, preporučujem prije svega da se obavljaju prošnje, molitve, molbenice i zahvalnice za sve ljude, za kraljeve i one koji su na vlasti, da provodimo miran i spokojan život u svoj bogoljubnosti i ozbiljnosti. To je dobro i ugodno pred Spasiteljem našim i Bogom koji hoće da se svi ljudi spase i dođu do spoznanja istine (...) Hoću, dakle, da muškarci mole na svakom mjestu, podižući čiste ruke bez srdžbe i raspre.

c) Knjiga otkrivenja

Ova jedina novozavjetna proročka knjiga teška je za tumačenje. Egzegeti smatraju da se u viđenjima koje Ivan opisuje između ostalog može nazrijeti nešto od kršćanske liturgije Ivanova vremena: himni su uzeti iz ondašnjeg bogoslužja, a nebeska viđenja zapravo odražavaju strukturu ondašnjeg bogoslužja.

Otk 4,8-11: Ta četiri bića bez predaha dan i noć govore „Svet! Svet! Svet Gospodin, Bog, Svevladar, Onaj koji bijaše i koji jest i koji dolazi!“ I kad bića dadu slavu i čast i pohvalnicu Onomu koji sjedi na prijestolju, Živome u vijeke vjekova, dvadeset i četiri starještine padnu nićice pred onim koji sjedi na prijestolju i poklone se njemu - Živome u vijeke vjekova. I stavljaju svoje vijence pred prijestolje govoreći: „Dostojan si, Gospodine, Bože naš, primiti slavu i čast i moć! Jer ti si sve stvorio i tvojom voljom sve postade i bî stvoreno!“¹⁸

d) Novozavjetni himni

Na više mjesta u NZ nalazimo himne koji po stilu i po slijedu misli iskaču iz konteksta. Egzegeti su uvjereni da je tu riječ o bogoslužnim himnima koji su tada bili u uporabi, a pisac ih je jednostavno uvrstio u svoj tekst. Ako nam već ne daju strukturu, ti nam himni donose barem nešto od sadržaja apostolske liturgije, npr. Kol 1,15-20:

*(Krist Isus) je slika Boga nevidljivoga,
Prvorodenac, prije svakog stvorenja.
Ta u njemu je sve stvoreno
na nebesima i na zemlji,
vidljivo i nevidljivo,
bilo Prijestolja, bilo Gospodstva,
bilo Vrhovništva, bilo Vlasti -
sve je po njemu i za njega stvoreno:
on je prije svega, i sve stoji u njemu.
On je Glava Tijela, Crkve;
on je Početak, Prvorodenac od mrtvih,*

---

¹⁸ Usp. također: 5,9-14; 7,9-12; 11,17-18; 15,3-4; 19,1-10; 21,3-8.

da u svemu bude Prvak.

*Jer, svidjelo se Bogu u njemu nastaniti svu Puninu
i po njemu - uspostavivši mir krvlju križa njegova -
izmiriti sa sobom sve,
bilo na zemlji, bilo na nebesima.¹⁹*

Obzirom na vrijeme i način slavlja nedjeljni se euharistijski sastanak ovako razvijao: isprva su kršćani išli subotom u sinagogu gdje bi sudjelovali na službi riječi (što nije isključivalo kršćansku službu riječi prije euharistije), zatim bi u subotu navečer slavili lomljenje kruha uz agape (koje su uskoro bile dokinute). Kad su kršćani prestali dolaziti u sinagoge (pogotovo kad su se pojavili kršćani iz paganstva) ostala je samo euharistija (sa službom riječi) u subotu navečer. Na koncu je čitavo slavlje prebačeno na nedjelju rano ujutro. Rano ujutro je bilo zbog toga jer je nedjelja u počecima za njih bio radni dan. Povjesno nije jasno zbog čega je nastupilo ovo pomicanje.

3. Židovski i helenistički utjecaji u bogoslužju

Kršćanska poruka spasenja je nepromjenjiva i kršćanska su otajstva trajna. Međutim, način slavlja i izrazi vjerovanja podložni su utjecajima pojedinih kultura. Tako je Kristovo spasiteljsko djelo prerečeno u Crkvi (osobito u bogoslužju) židovskim i helenističkim kategorijama. U tome su smislu i danas ispravna želja pojedinih afričkih Crkava da svoju liturgiju na izvjestan način „afrikanizira“.

Židovski elementi. Židovskog je podrijetla služba riječi prema već navedenoj strukturi. U korijenima kršćanskih euharistijskih molitava stoji židovska molitva hvale. Židovskog je podrijetla i molitva vjernika (prema molitvi *Osamnaest blagoslova*). Od njih smo baštinili sedmicu te, čisto kalendarski, Uskrs i Pedesetnicu. Od njih smo primili i molitvu časova i doksologiju. Židovskog je podrijetla trostruki *Svet*, te poklici *amen, aleluja, hosana, i s duhom tvojim*. Od Židova smo konačno baštinili polaganje ruku i mazanje uljem.

Helenistički elementi. Molitveni su obrasci podvrgnuti zakonima antičkog govorništva. Iz grčkog su jezika izrazi: *liturgija, euharistija, doksołogija, anamneza, epikleza, agape, misterij*. Tu je i litanjski oblik molitve, te poklik *Kyrie eleison*. Konačno, još u 3. st. u rimskoj je liturgiji u uporabi bio grčki jezik.

4. Neka ranokršćanska liturgijska svjedočanstva

a) Didahé

Ovaj je spis iz 100. g. otkriven u prošlom stoljeću. U njemu ne nalazimo strukturu liturgijskog slavlja, nego samo neke molitve za euharistijsko slavlje. Evo jednog ulomka (br. 9 i 10):

*A što se tiče euharistije, ovako iskazuјte hvalu:
Najprije za čašu: Hvalu ti dajemo, Oče naš,
za sveti trs Davida sluge tvojega;*

¹⁹ Usp. također: Ef 1,3-14; Fil 2,6-11; 1 Tm 1,17; 3,16; 6,15-16; 1 Pt 1,3-5.

*koji si nam dao spoznati po Isusu, svome sluzi:
 Tebi slava u vijeke. Amen.*
*A o razlomljenom kruhu:
 Hvalu ti dajemo, Oče naš, za život i spoznaju,
 koju si nam dao spoznati po Isusu, svome sluzi.
 Tebi slava u vijeke. Amen.*
*Kao što bijaše ovaj razlomljeni kruh
 raspršen po bregovima, i sabran postade jedno,
 tako neka se sabere tvoja Crkva
 s krajeva zemlje u tvoje kraljevstvo.*
Jer: tvoja je slava i moć u vijeke. Amen.
*A nitko neka ne jede ni ne pije od vaše euharistije,
 nego samo oni koji su kršteni u ime Gospodnje.*
Jer u vezi s tim rekao je Gospodin:
Ne dajte sveto psima.
A pošto se nasitite, ovako iskazujte hvalu:
*Hvalu ti dajemo, Oče sveti, poradi svetog Imena tvoga,
 koje si dao da stanuje u našim srcima,
 i poradi spoznaje vjere i besmrtnosti
 koju si nam dao spoznati po Isusu svome sluzi:
 tebi slava u vijeke. Amen. (...)*
*Spomeni se, Gospodine, Crkve svoje,
 da je izbaviš od svakoga zla i da je usavršiš u svojoj ljubavi.*
*Saberi je od sve četiri vjetra,
 posvećenu, u svoje kraljevstvo koje si pripravio.*
Jer tvoja je moć i slava u vijeke!
Neka dođe milost i neka prođe ovaj svijet!
Amen. Hosana domu Davidovu!
Tko je svet, neka dođe, ako tko nije, neka se obrati.
Maranatha! Amen.
A prorocima dopustite, da iskazuju hvalu kako hoće.²⁰

b) Apologija sv. Justina – poglavljje 65-67 (150. g.)

65. *A mi, nakon što smo tako oprali onoga koji je povjerovao i pridružio se nama, vodimo ga onima koje nazivamo braćom, koji su sabrani i zajedno upravljamo molitve za nas same i za onoga koji je prosvijetljen (= kršten) i za ostale gdje god se nalazili, da svi, spremna duha, upoznavši istinu, zavrijedimo činiti dobro i obdržavati zapovijedi, da postignemo vječni život. Nakon što završimo molitve pozdravimo se međusobno poljupcem. Tada se predstojniku braće donese kruh i posuda s pomiješanom vodom i vinom. On ih primi i upravi gore hvalu i slavu Ocu svemira po imenu Sina i Duha Svetoga i dade hvalu (grčki: „eucharistia“!) da nas je učinio dostajnjima tih darova. Kad on te molitve i zahvale završi, sav nazočan puk klikne Amen. Riječ Amen na hebrejskom znači „Neka bude“. Nakon što je predstojnik iskazao hvalu i sav puk uskliknuo, oni koje mi nazivamo đakonima, svima prisutnima dijele da kušaju kruh, vino i vodu, nad kojima je izrečena zahvalnica, a šalje se i onima koji su odsutni.²¹*

---

²⁰ Prijevod preuzet iz: Tomislav ŠAGI-BUNIĆ, *Povijest kršćanske literature, 1*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1998., 49. Drugi hrvatski prijevod vidi u: Didaché. Klement rimske: *Pismo Korinćanima, Barnabina poslanica*, Verbum, Split, 2010.

²¹ A. HÄNGGI – I. PAHL (prir.), *Prex eucharistica*, Éditions Universitaires Fribourg Suisse, 1968², 69-71.

66. U euharistiji nitko nema udjela osim onoga koji vjeruje da je istinito što učimo i koji se okupao kupelju otpuštenja grijeha i preporođenja i koji onako živi kako nam je Krist predao. Ne uzimamo to kao običan kruh ili obično piće, već kao što je po Rijeći Božjoj utjelovljeni Isus Krist, naš Spasitelj, imao i tijelo i krv za naše spasenje, isto tako poučeni smo da po molitvi i zahvali koja potječe od njega, ta euharistijska hrana, koja pretvorbom hrani našu krv i tijela, jest tijelo i krv utjelovljenog Isusa.

Apostoli su u svojim spomen-zapisima koji se zovu evanđelja ovako predali da im je Isus naredio kada je uzeo kruh i zahvalivši rekao: „Ovo činite meni na spomen, ovo je moje tijelo“, a isto tako uzeo čašu i zahvalivši rekao: „Ovo je moja krv“, i da je to predao samo njima (...)

67. A mi odonda nadalje uvijek jedni druge na to podsjećamo. I koji imamo, pomažemo potrebnima i vazda se držimo zajedno. Za sve što prinosimo zahvaljujemo Tvorcu svega po njegovu Sinu Isusu Kristu i po Duhu Svetomu.

A u dan zvan dan sunca drži se zajednički sastanak svih, bilo da borave u gradu ili na selu. Koliko već ima vremena, čitaju se spomen-zapisи apostolâ i knjige proročke. Nato, kad čitač prestane, predstojnik nas opomene i potakne živom riječju da se ugledamo u one primjere. Zatim se dižemo svi zajedno i molimo molitve. A poslije molitava, kako već rekosmo, doneće se kruh, vino i voda, a predstojnik upravi Bogu molitve i zahvale iz dna duše. A narod odobravajući klikne: Amen. Od euharistijske se hrane svakome dijeli i svatko prima, a nenazočnima se šalje po đakonima. Imućni i koji hoće, daju što hoće. A što se skupi, pohrani se u predstojnika, i on se stara za siročad i udovice i jadnike koji trpe s bolesti ili drugih uzroka, pa i za utamničenike i nadošle strance: uopće, svi su mu nevoljnici na brizi.²²

Dio teksta koji se odnosi na ustroj euharistijskog slavlja tumačimo dio po dio.

- *A u dan zvan dan sunca drži se zajednički sastanak sviju, bilo da borave u gradu, ili na selu.* Radi se o nedjeljnoj misi (*dan sunca* = nedjelja). Bila je to jedina euharistija za sve vjernike, boravili oni u gradu ili na selu. Pohađanje samo jedne mise bilo je zasigurno povezano s određenim poteškoćama, ali je za njih očigledno bilo od izuzetne važnosti da se *cijela* zajednica nađe na euharistijskoj gozbi. Danas bi možda bilo pretjerano provoditi ovo načelo, ali stoji i činjenica da znademo i pretjerati s množenjem misa, pogotovo u gradskim sredinama i u samostanima. Svakako bi ova dva načela - načelo zajedništva i potreba da se izide u susret potrebama vjernika - trebalo zgodno pomiriti.
- *Koliko već ima vremena, čitaju se spomen-spisi apostolâ i knjige proročke.* Euharistijska je gozba započinjala čitanjem Starog i Novog zavjeta (nije bilo nikakvih uvodnih obreda). Nisu postojale posebne knjige čitanja, nego se iz Biblije čitalo koliko je već bilo vremena.
- *Nato, kad čitač prestane, predstojnik nas opomene i potakne živom riječju da se ugledamo u one primjere.* Predstojnik drži homiliju vezanu uz naviještenu Božju riječ.²³
- *Zatim se dižemo svi zajedno i molimo molitve.* Odgovor naroda na Božju riječ je molitva, tj. molitva vjernika.

²² *Prva Apologija*, 66-67 (= PG 6,427-431); Časoslov, 2,510-511. Vidi još: JUSTIN, *Apologije*, Vebum, Split, 2012.

²³ Tijekom stoljeća homilija bila pretvorila u tematsku propovijed koja nije bila vezana uz čitanja i samo je župnik bio obvezan propovijedati. 2. Vat. sabor određuje da se nedjeljom i blagdanima na svakoj misi tumači Božja riječ. Evo krasnog primjera kako se u pozitivnom smislu vraćamo na izvore.

- *A poslije molitava... doneše se kruh, vino i voda.* Vjernici donose darove. Time je njihovo sudjelovanje u euharistiji očiglednije.
- *Predstojnik upravi Bogu molitve i zahvale iz dna duše.* A narod odobravajući klikne: Amen. Opisuje se euharistijska molitva koju predstojnik spontano moli, a narod svoje sudjelovanje i odobravanje izrazi poklikom „Amen“. Po toj molitvi se događa posveta darova koji tako postaju *euharistija*, tj. Tijelo i Krv Kristova.
- *Od euharistijske se hrane svakome dijeli i svatko prima, a nenazočnima se šalje po đakonima.* Ovo je obred pričesti. Svi se pričešćuju, a Crkva se stara da od euharistijskog kruha dobiju oni koji su bili spriječeni. Ne govori se izričito o bolesnicima. Očigledno je bilo nezamislivo biti kršćanin a ne sudjelovati u euharistiji i ne pričestiti se.
- *Imućni i koji hoće daju što hoće...* U ovom posljednjem odlomku vidimo koliko je za prvu zajednicu bio važan karitativni rad. Nisu se bojali da bi prikupljanjem priloga na samoj euharistijskoj gozbi „obeščastili“ euharistiju.

Kao što smo vidjeli, ovdje je sadržana i osnovni ustroj današnje mise:

- *Čitanja iz Starog i Novog zavjeta*
- *Propovijed*
- *Molitva vjernika*
- *Prinošenje darova*
- *Euharistijska molitva*
- *Pričest*

II. RAZLIČITI OBREDI UNUTAR KRŠĆANSTVA

Kršćanski obred nije samo folklor niti zbirka propisa. On odražava kulturu jednog naroda, ali njime pojedina Crkva također pokazuje kako shvaća, proživljava i slavi vazmeno otajstvo muke, smrti, uskrsnuća i proslave Kristove. Po obredu se vidi kako Crkva proživljava Božju riječ i kako otajstvo pretače u slavlje i prenosi u vlastiti život. Bogatstvo obredâ označava bogatstvo jedne Kristove Crkve. Razumljivo je da pojedini obredi naglašavaju neke vidove otajstva više, a neke manje.

1. Što je dovelo do različitosti u obredima?

Crkveni su oci tijekom prvih stoljeća naučavali da liturgijska predaja Crkve (budući da je nema u Novom zavjetu) potječe izravno od apostola, te da je zato i ona temelj naše vjere. Tako sveti Bazilije veli:

Među naucima i navještajima što se očuvaše u Crkvi, jedne imamo iz pisane poduke,²⁴ druge preuzesmo, prenesene u otajstvu, iz apostolske Predaje.²⁵ Jedno i drugo ima isto značenje za vjeru. Nitko im se neće protiviti ako ima malo iskustva s crkvenim propisima. Ako bismo pokušali odstraniti nepisane običaje, kao da su bez ikakva značenja, oštetili bismo, i bez svoje volje, u bitnome Evandelje. (...) Kao primjer

---

²⁴ Tj. iz Svetoga pisma.

²⁵ Tj. liturgijske običaje.

spominjem ono prvo i najopćenitije. Tko nas pismeno pouči da se znakom križa obilježavaju oni koji polažu nadu u Ime našega Gospodina Isusa Krista? (...) Koji nam od svetih pismeno ostavi riječi zazivne molitve kod posvete euharistijskog kruha i blagoslovne čaše? Mi se naime ne zadovoljavamo onim što navedoše Apostol i Evandelje, već i prije i poslije posvećenja govorimo i druge riječi, uzete iz nezabilježene nauke, i od velika značenja za otajstvo.²⁶

Sličnu argumentaciju nalazimo i u Augustina: liturgijski običaji nam dolaze od apostola.²⁷ Drugim riječima, kako su crkveni oci branili katolički nauk protiv heretika, jednako su tako su nastojali čuvati liturgijsku tradiciju i iz nje iščitavati istine vjere. Zato su im bili važni liturgijski tekstovi. Tako Augustin lamentira da neki u bogoslužju uzimaju molitve u kojima ima i krivovjerja, štoviše, da neki su uzimali i heretičke obrasce.²⁸

Nije, dakle, čudo da već pokrajinski sabor u Hiponu 393. određuje da se ima pažljivo ispitati koji se liturgijski tekstovi uzimaju u bogoslužju, da budu u skladu s kršćankom vjerom, da se ne bi u tekstove uvukla neka heretička formulacija (opasnost od pelagianizma!).²⁹ Slično određuje i sabor u Kartagi (397.): kada netko sastavlja molitve za bogoslužje, treba se prethodno konzultirati sa subraćom.³⁰ Tako se od 4. st. liturgijski tekstovi sve više kodificiraju, pri čemu se ističu veća crkvena središta, sjedišta metropolija ili patrijarhata. Može se reći da je sve do početka 4. st. liturgija u osnovnim crtama bila uglavnom ista u cijelom kršćanskom svijetu.³¹ Uskoro se, međutim, počinju stvarati različiti obredi. Što je dovelo do toga?

- *Improvizacija.* U počecima uopće nije bilo liturgijskih obrazaca. Biskup bi već izričao molitve kako bi već znao, „iz dna duše”, što onda znači da nije bilo nekih čvrstih oblika. Gdje je improvizacija, tu je različitost.
- *Različiti uvjeti nastanka.* Već smo uočili utjecaj židovskog i grčkog mentaliteta na liturgiju. Rimski i sjevernoafrički mentalitet bio je drugačiji.
- *Poteškoće u komunikaciji.* U povijesti su se manje Crkve rado povodile za većim i uglednijim. Tako se npr. bizantska liturgija (njegovana u Carigradu) nije nametnula nekom vlašću, nego ugledom. Tako je bilo i s rimskom liturgijom. Međutim, koliko god neke Crkve htjele kopirati neke druge obrede, komunikacije su u ono vrijeme bile otežane, pa su se tako stvarale razlike.

²⁶ BAZILJE VELIKI, *Duh Sveti*, 27,66, Makarska 1978., 118. Za pregled nauka otaca o ovoj temi usp. također S. MARSILI, Dalle origini della liturgia cristiana alla caratterizzazione rituale, u: S. MARSILI (prir.) *Anamnesis* 2, Genova, 1978., 11-62; A. NOCENT, I libri liturgici, u: S. MARSILI (prir.) *Anamnesis* 2..., 131-183.

²⁷ AUGUSTIN, *De baptismo contra donatistos*, IV, 24,31 (= PL 43,174): „Et si quisquam in hac re auctoritatem divinam quaerat, quamquam quod universa tenet Ecclesia, nec conciliis institutum, sed semper retentum est, non nisi auctoritate apostolica traditum rectissime creditur.“

²⁸ AUGUSTIN, *De baptismo*..., VI, 25,47 (= PL 43,213-214; CSEL 51,323): „Multorum enim preces emendantur quotidie, si doctoribus fuerint recitatae, et multa in eis reperiuntur contra catholicam fidem (...) multi quippe irruunt in preces, non solum ab imperitis loquacibus, sed etiam ab haereticis compositas.“

²⁹ Usp. J. A. JUNGMANN, *Missarum sollemnia. Eine genetische Erklärung der römischen Messe*, 1, Wien, 1952, 43. Usp. J. D. MANSI, *Sacrorum conciliorum nova amplissima collectio*, Florentiae, 1759 (= MANSI), III, 884.

³⁰ Kan 23: „Et quicumque sibi preces aliunde describit, non eis utatur nisi prius eas cum fratribus contulerit“ (MANSI, III, 922). Sličnu odredbu daje i Milevitanski sabor (416. kan 12). Usp. MANSI, IV, (Florentiae 1760), 325.

³¹ Npr. euharistijsko slavlje koje opisuje Justin oko 150. godine vrlo je vjerojatno imalo istu strukturu i na Istoku i na Zapadu.

2. Pregled kršćanskih obreda

Različiti se obredi razvijaju uglavnom uz velika kršćanska središta. Tako su na istoku izvorno bile 3 metropolije: *Antiohija, Cezareja Kapadocijska, Aleksandrija*, a od 5. st. još i *Carigrad*. Naime, nakon razorenja 70. godine Jeruzalem je izgubio na važnosti. Na *Zapadu* je ostao najveći centar *Rim*, iako su se razvijali i drugi zapadni nerimski obredi. Evo pregleda istočnih i zapadnih obreda. Izlaganje istočnih obreda ostavljamo za drugi kolegij, a zapadne nerimске obrede obradit ćemo u zasebnom poglavlju.

A. ISTOČNI TIP OBREDA

1. Sirski tip
  - a) *Zapadno sirski ili antiohijski*
  - b) *Maronitski*
  - c) *Bizantski*
  - d) *Armenksi*
  - e) *Istočno sirski, kaldejski ili perzijski*
2. Aleksandrijski tip
  - a) *Koptski*
  - b) *Etiopski*

B. ZAPADNI TIP OBREDA

1. Galski tip
  - a) *Galski*
  - b) *Keltski*
  - c) *Mozarapski*
2. Rimski tip
  - a) *Rimski*
  - b) *Afrički*
  - c) *Ambrozijanski ili milanski*

III. RAZVOJ RIMSKOG OBREDA

1. Sv. Justin

Već smo spomenuli njegov prikaz euharistije. On nam donosi i opis krštenja u Rimu:

Izložit ćemo kako ćemo se, Kristom preporođeni, Bogu posvetiti. Svi koji budu uvjereni te uzyveruju da je istinito ono što učimo i govorimo te obećaju da mogu tako živjeti, počet će zajedno s nama moliti i posteći tražiti od Boga otpuštenje svojih prošlih grijeha. Zatim ćemo ih povesti onamo gdje je voda te će se nanovo preporoditi preporođenjem kojim smo i mi preporođeni. Tada naime u ime Roditelja svega i Gospodina Boga i Spasitelja Isusa Krista i Duha Svetoga primaju kupelj u vodi. (Prva apologija, 61. poglavje).

2. Hipolit Rimski (oko 220.)

Hipolit je ostavio za liturgiju izuzetno vrijedno djelo: *Apostolska predaja – Traditio apostolica*. Djelo je pronađeno tek 1910., a za nj se znalo i prije nego što je bio pronađeno. Naime, godine 1551. pronađen je kip nekog uvaženog čovjeka koji sjedi za katedrom, a na desnoj plohi katedre napisana su njegova djela na grčkom jeziku, a među njima upravo *Apostolska predaja*. Smatra se da je autor Hipolit Rimski.³² On je

³² Za mnoge autore nije sigurno da bi Hipolit Rimski bio autor ovoga djela.

predstavnik *konzervativnih* rimskih krugova i žestoki protivnih pape Kaliksta, tako da nam on zapravo prikazuje staru rimsku liturgiju, iz vremena prije 220. Ovaj su spis u starom Egipatskom crkvenom pravilu pronašli njemački filolog *Eduard Schwarz* i engleski benediktinac *Hugh Connolly*. Grčki se original ovoga spisa izgubio, tako da ga danas imamo na raspolaganju samo u sahidijskom, arapskom, etiopskom i latinskom prijevodu. Istraživači *Gregory Dix* (1937.) i *Bernard Botte* (1963.) pokušali su tekst ponovno „vratiti“ na grčki, tako da danas imamo i grčki tekst za kojeg vjerujemo da je veoma bliz originalu. S ovim spisom završava vrijeme liturgijske improvizacije. Iako *Apostolska predaja* nije bila službena liturgijska knjiga, ona ipak želi biti neki obrazac kako se pojedina bogoslužja imaju slaviti. Tako nalazimo opise *ređenja biskupa, svećenika i đakona, postavljanje u službu čitača, udovica i djevica, katekumenat, krštenje, potvrda, post, agape i dnevne molitve*. Katekumenat već tada traje 3 godine, a krštenje se vrlo vjerojatno podjeljuje u Vazmenoj noći.

Euharistija se odvija ovako: nakon službe riječi vjernici prinose darove, a đakoni od tih darova uzimaju kruh i vino i donose na oltar pred biskupa. Biskup govori nad tim darovima euharistijsku molitvu koju i danas - prerađenu - koristimo kao drugu euharistijsku molitvu u našem misalu.³³ Za usporedbu donosimo oba teksta:

Hipolitova molitva

Hvalu ti uzdajemo, Bože, po tvom ljubljenom Sinu Isusu Kristu, koga si nam, u posljednjim vremenima za Spasitelja i Otkupitelja i Navjestitelja tvoje volje poslao. On je riječ tvoja nerazdvojiva po kojoj si sve načinio i, budući da ti se tako svidjelo, poslao si ga s neba u Krilo Djevice koja ga je u utrobi nosila. On se utjelovio i očitovao kao tvoj Sin, rođen od djevice po Duhu Svetom. On je, vršeći tvoju volju stekao tebi sveti narod, raširio ruke trpeći, da od trpljenja oslobodi nas koji smo u te povjerovali.

I dok se dragovoljno predavao muci da smrt dokine i okove vražje prekine i podzemlje zgazi i prosvijetli pravedne i k cilju upravi i uskršnuće objavi, uze kruh, tebi zahvali i reče: Uzmite, jedite, ovo je Tijelo moje koje će se za vas lomiti. Slično i kalež govoreći: Ovo je Krv moja koja se za vas proljeva.

Druga euharistijska molitva

Uistinu dostoјно je i pravedno, pravo i spasonosno, svagda i svagdje zahvaljivati tebi, Oče sveti, po tvom ljubljenom Sinu Isusu Kristu, Riječi tvojoj po kojoj si sve stvorio. Njega si nam, utjelovljena od Djevice za Spasitelja i Otkupitelja poslao.

Vršeći tvoju volju on tebi steće sveti narod; trpio je na križu razapet, da smrt uništi, uskršnuće objavi. I stoga, s anđelima i sa svima svetima slavu tvoju naviještamo uglas govoreći: Svet, svet, svet...

Uistinu, svet si, Gospodine, izvore svake svetosti. Tebe zato molimo: rosom Duha svoga posveti ove darove, da nam postanu Tijelo i Krv Gospodina našega Isusa Krista. Kad se dragovoljno predao na muku, on uze kruh, tebi zahvali, razlomi i dade svojim učenicima govoreći: Uzmite i jedite od ovoga svi: ovo je moje Tijelo koje će se za vas predati. Isto tako, pošto večeraše, uze kalež, ponovno ti zahvali i dade učenicima svojim govoreći: Uzmite i pijte iz njega svi: ovo je kalež moje Krvi novoga i vječnoga saveza koja će se prolići za sve ljude na otpuštenje

³³ U današnjem misalu imamo 4 euharistijske molitve. Prva se naziva još i „Rimski kanon“. Ona je do liturgijske obnove bila jedina euharistijska molitva Rimskog misala (zato se i zove „kanon“). Druga je upravo ova – prerađena Hipolitova. Treća je novosastavljena a četvrta je prerađena euharistijska molitva Bazilija Velikog. U Dodatku rimskog misala donesene su još dvije euharistijske molitve pomirenja, 4 takozvane „švicarske euharistijske molitve, a u uporabi su još 3 euharistijske molitve za mise s djecom. Neke druge Crkve imaju još i svoje mjesne euharistijske molitve. I ovdje se očituje ono dobro evanđeosko pravilo da dobar domaćin na svoj stol iznosi staro i novo.

Kad ovo činite, meni na spomen činite.

Sjećamo se stoga smrti i uskrsnuća njegova, prikazujemo ti kruh i kalež i zahvaljujemo ti jer si nas držao vrijednima da pred tobom stojimo i tebi služimo. I molimo te da pošalješ svoga Svetog Duha na prinos svete Crkve. Sve saberi u jedno i podaj svima koji uzimaju udjela u ovim otajstvima da se ispune tvojim Svetim Duhom, da ih učvrsti u vjeri i istini,

da te hvalimo i slavimo po Sinu tvome Isusu Kristu, po kojemu slava i čast tebi, Ocu i Sinu sa Svetim Duhom u sve toj Crkvi tvojoj i sada i u vijeke vjekova. Amen

Hipolit osobito iscrpno opisuje katekumensku liturgiju. Primjera radi donosimo njegov opis primanja kandidata i sam obred krštenja. Prije redovitog sastanaka vjernika, priatelji i kumovi dovode kandidate, a učitelj pita za njihovo ime, motive i ponašanje:

Oni koji prvi puta dolaze slušati riječ, neka odmah budu dovedeni do učiteljâ, prije nego puk dođe i neka ih se upita za razlog zbog kojeg se priklanjuju vjeri. Oni koji su ih doveli svjedoče jesu li u stanju slušati (rijec). (Novopridošli) bivaju upitani za stanje u kojem se nalaze: imaju li ženu? Jesu li robovi? Ako je netko rob nekog vjernika, te ako mu gospodar dopusti, neka sluša riječ; ali neka bude odbijen ako gospodar ne jamči da je dobar. Međutim, ako je rob nekog poganina, neka ga se poduci da mu bude poslušan, tako da ne bi bilo povoda klevetama. Ako muž ima ženu ili žena muža, neka ih se pouči da budu zadovoljni: muž ženom a žena mužem. Ako netko nema žene, neka ga se poduci da ne bludniči, nego da sklopi ženidbu prema zakonu ili neka ostane u stanju u kojem se nalazi.

Zatim se nabrajaju zanimanja koja su zaprekom za ulazak u katekumenat: oni koji vode javne kuće, koji prave idole, zatim glumci, vozači u trkalištu i gladijatori, poganski svećenici, suci koji imaju vlast nad životom i smrću, te sve ostale osobe nečasnih zanimanja. Svi oni trebaju prestati s takvim zanimanjem inače se otpuštaju. Oni koji prođu taj prvi ispit ulaze u katekumenat. Slijedi opis samoga krštenja:

Neka đakon uđe u vodu zajedno s onim koji se treba krstiti. A kad ovaj siđe u vodu, onaj koji krsti položi mu ruku na glavu pitajući: „Vjeruješ li u Boga Oca Svetogućega?“ Onaj koji se krsti odgovori: „Vjerujem.“ Onda neka ga krsti (= uroni!) prvi puta držeći mu ruku na glavi. Zatim ga pita: „Vjeruješ li u Isusa Krista, Sina Božjega, koji je rođen po Duhu Svetom od Marije Djevice, raspet pod Poncijem Pilatom, koji je umro, treći dan uskrsnuo od mrtvih, uzašao na nebesa, sjedi s desne

grijeha. Ovo činite meni na spomen. Tajna vjere: *Tvoju smrt... Slaveći dakle spomen smrti i uskrsnuća tvoga Sina, prinosimo ti, Gospodine, kruh života i kalež spasenja i zahvaljujemo ti što si nas pozvao da stojimo pred tobom i tebi služimo. Smjerno te molimo da nas, pričesnike Tijela i Krvi Kristove Duh Sveti sabere u jedno. Spomeni se, Gospodine, Crkve svoje širom svijeta: usavrši je u ljubavi zajedno s papom našim I. i sveukupnim svećenstvom. Spomeni se i naše braće i sestara koji usnuše u nadi uskrsnuća i svih koji preminuše u tom smilovanju: privedi ih k svjetlu svoga lica. Molimo te, smiluj sa svima nama, da zavrijedimo biti sudionici vječnog života s blaženom Bogorodicom Marijom, s blaženim apostolima i svim svetima koji su živjeli u tvojoj ljubavi, da te hvalimo i slavimo po Isusu Kristu, tvome Sinu. Po Kristu i s Kristom i u Kristu tebi, Bogu, Ocu svemogućemu u jedinstvu Duha Svetoga svaka čast i slava u sve vijeke vjekova. Amen.*

Ocu i koji će doći suditi žive i mrtve?“ Kad onaj koji se krsti odgovori: „Vjerujem“, krsti ga po drugi put a zatim ga ponovno pita: „Vjeruješ li u Duha Svetoga, svetu Crkvu i u uskrsnuće tijela?“ Krštenik odgovara: „Vjerujem.“ Tako bude kršten po treći puta. Kad izade, svećenik ga maže posvećenim uljem govoreći: „Mažem te svetim uljem u ime Isusa Krista.“ I tako, neka se jedan po jedan obrišu, obuku i uđu u crkvu. Neka biskup na njih položi ruke i neka zaziva govoreći: „Gospodine Bože, koji si ih učinio dostoјnima da zaslужe oproštenje grijeha po kupelji preporođenja Duha Svetoga, izlij na njih svoju milost, da bi ti služili po tvojoj volji, jer tebi pripada slava; tebi, Ocu i Sinu sa Svetim Duhom u svetoj Crkvi, sada i u sve vijeke vjekova. Amen.“

Hipolit ovim djelom želi pokazati pravu liturgijsku predaju, ali same liturgijske obrasce ni on sâm nije smatrao nepromjenjivima. Tako, iako je njegova euharistijska molitva bogata, ipak je ona nedotjerana. On je htio dati nacrt kako bi trebala biti sastavljen jedna euharistijska molitva.

3. Prijelaz s grčkog na latinski jezik

„U Rimu je grčki u formi „koine“ do 3. stoljeća bio prevladavajući govorni jezik ne samo kod obrazovanih, nego i kod jednostavnog gradskog puka. Zato se ne treba iznenaditi što se i rimska liturgija, barem do 3. stoljeća, slavila na grčkom jeziku, kako to primjerice dokazuje Crkveno uređenje Hipolita Rimskog (oko 215.). Povratak latinskog jezika koji počinje za vladanja cara Decija (249-251), stvorio je tad u Rimu problem razlike narodnog i liturgijskog jezika. U toj se situaciji rimska Crkva, u duljem prijelazu, odlučila za načelo da se liturgija mora slaviti na jeziku naroda. Taj je proces zaključen oko 380. za pape Damaza.“³⁴

Ostatke grčkog jezika u rimskoj liturgiji nalazimo još u Galazijevom sakramentaru gdje se isповijest vjere donosi i na grčkom i na latinskom jeziku.³⁵ Sa sigurnošću se može reći da se konačni prijelaz s grčkog na latinski jezik u Rimu dogodio za pape Damaza oko 380. g. On je naložio sv. Jeronimu na načini novi prijevod Biblije na latinski. Dotadašnji prijevod, tzv. *Vetus latina* nije bio dobar jer je preveden sa Septuaginte. Jeronimov prijevod, tzv. *Vulgata* je nastao na osnovu hebrejskih i grčkih izvornika i bio je u uporabi sve do osamdesetih godina ovog stoljeća. Rimska je liturgija od tada isključivo je na latinskom jeziku i ljudi je razumiju. Problem će se pojaviti nakon provale barbara, kad latinski prestaje biti govorni jezik. Zaboravilo na načelo da liturgijski jezik treba biti narodni jezik. Tako je latinski ostao liturgijski jezik Rimokatoličke crkve sve do 2. Vatikanskog sabora. Jedini su izuzetak bili hrvatski krajevi: uz jadransku obalu i po otocima rimska se liturgija služila staroslavenskim jezikom hrvatske redakcije, a pismo je bilo glagoljica.

Je li rimska liturgija prijevod grčke liturgije ili je ona nastala na latinskom jeziku? Istraživači su ovo pitanje postavljali osobito glede Rimskog kanona. Neki (Baumstark) smatraju da je on preveden s grčkog, a drugi da je nastao na latinskom jeziku. Kako onda protumačiti činjenicu da je isti slijed u grčkim i latinskim kanonima? Jednostavno: vrlo su se rano uvriježila pravila prema kojima se sastavlja euharistijska molitva. Moguće je također da je liturgija latinskog jezika u Rim došla iz sjeverne Afrike ili iz Milana, gdje je bio u uporabi barem stotinu godina ranije.

³⁴ Usp. A. ADAM, *Uvod u katoličku liturgiju*, Zadar, 1993, 72.

³⁵ Usp. L. C. MOHLBERG (prir.) *Liber sacramentarum Romanae Ecclesiae ordinis circuli (Sacramentarium Gelasianum)*, Herder, Roma, 1981.³

Zapazimo! Već oko 300. latinski je u Rimu sve više liturgijski jezik, a konačni se prijelaz na latinski dogodio oko 80 godina kasnije. Možemo samo pretpostaviti kakve su rasprave vladale o potrebi uvođenja narodnog latinskog jezika u bogoslužje! Međutim, pravi crkveni duh je od samih početaka prihvaćao razumljivi narodni jezik u bogoslužju i naviještanju. Apostoli su izvan Palestine propovijedali grčki, jer pogani nisu razumjeli aramejski, jezik kojim je Isus govorio. Zatim Pavao u *1 Kor 14,16ss* ustaje protiv tuđih jezika na zajedničkim sastancima. Nije se gledalo na izuzetnost ili „svetost“ nekih jezika, nego jednostavno na to koliko ih puk razumiće. Naš naraštaj doista može biti sretan da je nakon više od 1000 godina Crkva ponovno otkrila vrijednost i nužnost razumljivog narodnog jezika u bogoslužju! Dodajmo i ovu zanimljivost. Na zasjedanjima Drugog vatikanskog sabora bio je običaj da svaki puta jedan biskup predvodi misno slavlje. Tako je i tadašnji šibenski biskup Arnerić slavio misu na staroslavenskom jeziku hrvatske redakcije. Mnogi su biskupi ostali zapanjeni, jer do tada nisu znali da takvo što postoji u Katoličkoj crkvi. Još su se više začudili kad su saznali da je takva praksa u Hrvatskoj bila od samih početaka kršćanstva u Hrvata. Neki smatraju da je i to doprinijelo da Sabor u SC predvidi mogućnosti uvođenja narodnog jezika u liturgiju. Istina, ni staroslavenski jezik hrvatske redakcije nije našem puku u priobalju bio posve razumljiv, ali je za puk i to bilo bolje, negoli latinski. Očigledno, mentalitet nemijenjanja jezika koji se očitovao u zadržavanju latinskog, ostao je i u slučaju hrvatskog: u počecima je to bio narodni jezik, a kasnije kad se govorni jezik mijenjao, liturgijski je ostajao nepromijenjen. Nakon 1965. u cijeloj se Hrvatskoj, kao i u cijelom svijetu, uvodi narodni, govorni jezik.³⁶

4. Korak unatrag

Iz onih zlatnih vremena Poslanica Diogenetu, dokument iz 2. st. piše:

*Kršćani se ne razlikuju od ostalih ljudi ni područjem gdje stanuju, ni jezikom, ni načinom života. Ne žive u svojim vlastitim gradovima, ne služe se nekim neobičnim jezikom, ne provode neki osobit život... Prihvaćaju svugdje domaće običaje u odijevanju, hrani i uopće načinu života, oni žive i time predlažu izvanredan i, po jednodušnom mišljenju svih, nevjerojatan način života... Da kažem jednostavno, što je duša u tijelu, to su kršćani u svijetu. Duša se nalazi u svim dijelovima tijela, a kršćani u svim gradovima svijeta. Istina, duša prebiva u tijelu, ali nije od tijela. I kršćani se šire u svijetu, ali nisu od svijeta. Nevidljiva duša stanuje zatvorena u vidljivom tijelu, ali nije od tijela. I kršćane vidiš u svijetu, ali je njihova pobožnost nevidljiva.*³⁷

Međutim, promjene u shvaćanju bogoslužja dolaze nakon 313. sa slobodom koju su kršćani dobili. Odjedanput postaje probitačno biti kršćaninom. Dolazi do masovnih obraćenja. Sada Crkva lakše dolazi u doticaj s nekim kulturnim nasljedjima, koji su do tada bili izvan Crkve. Da se Crkva htjela braniti od olakog prihvaćanja kršćanstva i mlakog kršćanskog života vidi se po tome što upravo u 4. st. *katekumenat i javna pokora* doživljavaju svoje zlatno doba. Crkva se naime htjela osigurati da oni koji pristupaju u kršćanstvo to čine iskreno i predano, te da oni koji mole za oprost grijeha

³⁶ Danas nismo ni svjesni koliko je to velika promjena bila. Sama konstitucija SC donosi tek kao mogućnost uporabu narodnog jezika u bogoslužju, a nakon samo 4 godine to je postala isključiva praksa.

³⁷ Poslanica Diogenetu, 5,1-4; Usp. Časoslov II., 613-614.

imaju ozbiljnu nakanu promijeniti svoj život. Crkva uporno naglašava - kako je to vidljivo iz onodobnih kateheza - kako je njezino bogoštovlje *duhovno*. Međutim *Izvanjski oblici* (forma) kulta sve se više povode za poganskim uzorima. Iako je po sebi hvalevrijedno da se Crkva u svom bogoslužju prilagođuje kulturi naroda u kojem živi, ipak će se kasnije pokazati da su određene prilagodbe išle na štetu pravog smisla kršćanskog kulta, a to je da je ono u prvom redu duhovan. Evo primjera.

Kad je u rimsku liturgiju umjesto grčkog došao latinski, to nije bila samo promjena jezika, nego i mentaliteta, a upravo taj rimski, pravnički mentalitet nije uvijek pridonosio ispravnom shvaćanju bogoslužja. Naime, liturgijska je molitva po sebi nužno zajedničarska, tj. izražava osjećaje čitave bogoslužne zajednice. Molitva je po sebi odgovor na poticaj Božje riječi. Ona daje hvalu Bogu za djela spasenja, a zatim moli da se to spasenje konkretizira i nastavi. Rimska je liturgija pokazala osobitu spremnost da kratko i zbijeno izrazi svoje molitve. Ona to može zahvaliti rimskom pravničkom mentalitetu kao i izražajnim mogućnostima latinskog jezika. Mnoge su od tih molitava prava remek-djela koja na *lapidaran* (vrlo zgusnut) način izražavaju čitava prostranstva kršćanskih otajstava.

Evo osnovne strukture rimske molitve na primjeru zborne molitve 13. nedjelje kroz godinu.

zaziv	<i>Bože,</i>
anamneza	<i>svojom si nas milošću posinio da budemo djeca svjetla.</i>
molbe	<i>Ne daj da nas zahvati tmina zablude, već da uvijek budemo obasjani istinom.</i>
doksologija	<i>Po Gospodinu našem Isusu Kristu, tvome Sinu, koji s tobom živi i kraljuje u jedinstvu Duha Svetoga, Bog, po sve vijeke vjekova. Amen.</i>

Zaziv. U tipično rimskoj liturgiji je to najčešće jednostavno: **Deus**. Kasnije dolaze širi zazivi: **Omnipotens sempiterne Deus** i sl.

Anamneza - sjećanje na Božja djela. Ovaj je dio osobito naglašen u židovskim molitvama i hvalospjevima.

Molbe. Nakon što smo ukazali na to da nas je Bog spasio i spašava, usuđujemo se moliti da Bog svoje spasenje u nama učini djelatnim.

Doksologija. Završna, redovito trinitarna zahvala Bogu.

Ovo su bili osnovni elementi rimske molitve. Međutim, redoslijed, struktura i obim znaju varirati pa su ovi dijelovi često isprepleteni prema pravilima govorničkih figura, te latinskog književnog i molitvenog stila. Evo primjera:

A	<i>Deus, qui ad aeternam vitam</i>
B	<i>in Christi resurrectione nos reparas</i>
C	<i>erige nos ad consedentem in dextera tua</i>
X	<i>nostrae salutis auctorem,</i>
C1	<i>ut, cum in maiestate sua Salvator noster advenerit</i>
B1	<i>quos fecisti baptismo renasci,</i>
A1	<i>facias beata immortalitate vestiri</i>

- A** Bože, koji za vječni život
- B** nas obnavljaš u Kristovu uskrsnuću
- C** uzdigni nas k onomu koji ti sjedi s desne
- X** tvorcu našega spasenja
- C1** da, kad naš Spasitelj bude došao u svojoj slavi
- B1** one koje si krštenjem preporodio
- A1** Zaodjeneš blaženom besmrtnošću.

Može se vidjeti kako *vječni život* (A) odgovara *blaženom besmrtnošću* (A1); kako *obnavljaš* (B) odgovara *preporodio* (B1); a *koji ti sjedi s desne* (C) odgovara *u svojoj slavi* (C1). Pri tome X ostaje žarišno sjecište.

Sada možemo vidjeti hrvatski prijevod koji jednostavno nije mogao zadržati sve stilsko bogatstvo latinskog originala:

*Bože, ti nam po Kristovu uskrsnuću vraćaš vječni život.
uzdigni i nas k našem Spasitelju koji sjedi tebi s desne:
o njegovu dolasku u slavi i veličanstvu
sve kršćane obuci u haljinu besmrtnosti.*

Međutim, ljepota i bogatstvo latinskoga izričaja može postati balast i okov. Isuviše *pravničkog mentaliteta* počinje ulaziti u bogoslužje. U počecima je improvizacija u liturgiji bila redovita, jer je po tome moglo doći do izražaja *duhovno bogoslužje*. Sada, pod utjecajem rimskog pravničkog shvaćanja (prisutnog i u rimskom poganskom bogoslužju), traži se da liturgijska molitva bude izrečena ne samo *solemnibus verbis* (svečanim riječima), nego i *conceptis, certis verbis* (pripravljenim i točno određenim riječima), što se smatra bitnim za njezinu *valjanost*, tj. *ucinkovitost*, upravo prema onome što stoji u temeljnem Rimskom zakonu „**XXII ploča**“: *Pravo se odnosi na riječ u njezinu značenju (Uti lingua nuncupasset, ita ius esto!)*.³⁸ U Rimljana je dakle bilo važno da se točno odrede riječi, kako u pravu, tako i u liturgiji, bez obzira koliko se te riječi razumjele. Tako je za rimskog poganskog svećenika bilo važno točno izgovoriti riječi molitve da bi i molitva i žrtva bila valjana (pojam *valjanosti* je tipično rimsko-pravnički!). Čak je tom prigodom svećenik imao i šaptača, da bi se izbjegla zabuna. Za Rimljane je religija značila obveza i za ljude i za bogove. Ljudi su molili bogove za uspjeh i prinosili im žrtve, a bogovi su trebali ljudima ispuniti molitve. Prema rimskom jurističkom shvaćanju u molitvi se moralo točno i nedvosmisleno reći što se želi primiti ili dati na dar. Ako se u molitvi točno ne kaže: „Primi na dar ovo vino koje ti prinosim!“ bog će odmah, kakav jest, shvatiti da mu se prinosi sve vino koje se nalazi u podrumu. I tada jadni čovjek ostane bez ijedne kapljice. Tako jedna

---

³⁸ Evo primjera. Na Tridentskom je saboru dekretom *Tametsi* po prvi puta određeno da se *Za valjanost vjenčanje* ima slaviti pred vlastitim župnikom i pred dva svjedoka. Završna odredba tog dekreta kaže: „A da ne bi ove spasonosne uredbe nekome ostale nepoznate, određujemo da se one imaju poštivati mjesec dana nakon što se proglose u župskoj crkvi. Rezultat: u nekim njemačkim župama u dijaspori ovaj dekret nikad nije bio pročitan (jer je župnici nisu htjeli još i po toj uredbi razlikovati od evangelika), tako da onda taj zakon nikad nije vrijedio u tim župama. Jer, zakon je jasan: stupa na snagu mjesec dana nakon što se u crkvi objavi. A ako se ne objavi - onda ne obvezuje. Tako je u Njemačkoj bilo više župa gdje to nije vrijedilo sve do 1917. kad je stupio na snagu Zakonik kanonskog prava (*Codex iuris canonici*) koji je odredio datum od kojega vrijede svi ti propisi, bez obzira da li su javno proglašeni ili ne. Takav je zakon. Mora biti jasan, a tumači se onako kako piše. Inače bi bilo prema onom turskom: „Kadija te tuži, kadija te sudi“.

legenda pripovijeda kako se Romulov nasljednik Numa Pompilije pogađao s bogom Jupiterom:

*Prinijet ćeš mi za žrtvu glavu - zatražio je Jupiter.
Vrlo dobro - odgovori kralj - dobit ćeš glavicu češnjaka koju će smjesta iščupati iz svog povrtnjaka.
Ne - odgovorio je Jupiter - hoću nešto ljudsko!
Dobro - odvrati je kralj - dobit ćeš ljudsku kosu.
Ali, ne, ja hoću nešto živo!
U redu - izvukao se kralj - na sve to dodat ćemo još jednu malu živu ribu.
Jupiter je, kaže priča, prasnuo u smijeh i na sve pristao.*

Tertulijan, međutim, naglašava da se kršćanska molitva po tome razlikuje od poganske što joj ne treba šaptača, jer proizlazi iz srca. Međutim, već u vrijeme Hipolita vidjeli smo kako kršćani nastoje *zapisati* svoje molitve nastojeći sačuvati svoju tradiciju u *strahu od krivovjerja*, dok je za pogane točno određena riječ bila važna za *valjanost*. Iako je to po sebi još daleko od ritualizma, ipak se vidi kako strah za *valjanost* obreda sve više ulazi i u kršćansko bogoslužje. Točno određene riječi postaju važne, što se opet može vidjeti na primjeru Rimskog kanona:

*Uti accepta habeas et benedicas
haec dona
haec munera
haec sancta sacrificia illibata.
Quam oblationem...
benedictam, adscriptam,
ratam, rationabilem
acceptabilemque facere digneris...*

Ovim se ponavljanjem izraza ne želi samo „pojačati“ molitva, nego je tu prisutna tipično pravna precizacija glede objekta žrtve i njezine kakvoće. Dodajmo još k tome kako se upravo na primjeru Rimskog kanona vidi kako je ova euharistijska molitva (koja je po svojoj naravi *euharistia* = molitva hvale), dobila isuviše pravnički oblik, te kako je obilježena poganskim shvaćanjem *žrtvovanja*. A euharistija je puno više: djelatni spomen na vazmeno otajstvo Kristove muke, smrti, uskrsnuća i proslave, gdje se vjernici ucjepljuju u to otajstvo i s Kristom prikazuju Bogu svoje duhovno bogoslužje.

Utjecaj rimske kulture na liturgiju očitovalo se u *liturgijskoj odjeći i izvanjskim ceremonijama*. Kad je car Konstantin 313. dao Crkvi slobodu, on je crkvenoj hijerarhiji počeo davati i mnoge povlastice. Tako su npr. presude biskupa u sporovima kršćana bile pravomoćne i na građanskom pravnom području. Biskupi su tako dobivali i izvanske počasti kao suci, dok su pape u izvanskim počastima bile izjednačavani s carskim veličanstvom. Mađarski povjesničar **Andreas Alfödi** je proučavao ceremonijal rimskog carskog dvora i uočio njegovu veliku sličnost s papinskom liturgijom 7. stoljeća. Tako, kad bi rimski biskup ulazio u crkvu slaviti euharistiju bio je dočekivan ulaznom pjesmom (*introitus*) koja je bila uobičajena za cara. Isto tako su mnogi čisto građanski običaji u odijevanju, držanju, pozdravu i općenito u ceremonijama prešle u liturgiju. To po sebi ne mora biti loše, može naprotiv značiti dobru inkulturaciju. To međutim postaje problematično kad ponetko u Crkvi počne misliti da su neke od tih stvari gotovo božanskog prava. Kako je došlo,

tako se može i promijeniti. O tome jasno govori 2. Vatikanski sabor koji razlikuje *Tradiciju* (nepromjenjivi poklad vjere) i *tradicije* (promjenjive običaje).

Promjene su se očitovale i u bogoslužnom prostoru. Euharistija se u počecima slavila u običnoj obiteljskoj kući (*Crkvi u tvojoj kući* - Flm 1,2). Kršćanska se „bezbožnost“ očitovala u tome da nisu imali hramova u kojima bi božanstvo „boravilo“. Nakon što su dobili slobodu, kršćani počinju slaviti euharistiju u *bazilikama*. Poganski su hramovi bili izgrađeni kao „prebivalište“ božanstva i mjesto gdje svećenici prinose žrtve, a ne kao mjesto gdje se okuplja zajednica. Kršćani su, nasuprot tome, svjesno izabrali bazilike je su one bile civilne građevine pogodne za okupljanje zajednice, a ta je *zajednica* za kršćane bila *ecclesia*, hram Duha Svetoga u kojem se prinose duhovne žrtve po Isusu Kristu. Međutim, uskoro će bazilike postati ne samo okupljalište kršćana za slavljenje euharistije, nego i svečana dvorana. Sve će više biti nalik poganskim hramovima.

Promjena se očitovala i na *oltaru/žrtveniku* (koji je bio bitni dio poganskog i židovskog bogoslužja). Kršćani su naglašavali da nemaju žrtvenika, nego da prinose Bogu u Kristu sami sebe za duhovnu žrtvu. S druge strane, makar se još od samih početaka naglašavalo da je euharistija *žrtva*, ipak je u početku *stol Gospodnji* u euharistiji doista i bio *stol* i nije imao oblik žrtvenika. Tako se u počecima euharistija uvijek slavila za običnim stolom (*mensa*) koji je bio u običnoj kući (*domus*). Međutim, kako se *domus ecclesiae* u bazilikama sve više pretvarao u *templum*, tako je *mensa* postala *altaria* (žrtvenik) već po vanjskom izgledu i važnosti koja mu je pridavana. Stola postaje oltar koji je sve sličniji židovskom žrtveniku. On postaje objektom štovanja, nedodirljiv za laike (i danas je tako u pravoslavnim crkvama!), ukrašen svjećama koje su prethodno bile nošene u procesiji uz biskupa, upravo kao u carskim ceremonijama. Oltar se ne prekriva običnim stolnjakom, nego je „obučen“ u posebno platno protkano zlatom, jer predstavlja Krista. Štoviše, kasnije će oltar biti zaklonjen zavjesom (na Istoku je to danas ikonostas). Tako se i u kršćanskoj crkvi stvorilo nešto nalik *Svetinji nad svetinjama* (koja je bila odijeljena zavjesom) u židovskom hramu. A upravo se ta zavjesa razderala u trenutku Kristove smrti!

5. Rimske bogoslužne knjige latinskog jezika

Dat ćemo pregled najstarijih liturgijskih knjiga. Dobar je dio njih stoljećima ležao zaboravljen u samostanskim knjižnicama. Otkriće i kritičko izdavanje tih knjiga uvelike je pomoglo liturgijskoj reformi.

a) „Libellus“

Kako su se u prva vremena biskupi pripremali za bogoslužje? Justin svjedoči kako su biskupi molili *iz dna duše*, tj. improvizirali. Uskoro su međutim počeli praviti koncepte. Naime, veoma rano je euharistijska molitva u jednoj crkvi uglavnom bila određena u svojoj osnovnoj strukturi. Tu je molitvu onda biskup molio naizust ili ju je imao pribilježenu na jednom listu. To je bila manje-više nepromjenjiva molitva. Za povijest su značajnije tzv. „promjenjive molitve“: *zborna*, *darovna*, *predslovje*, *popričesna*, te *molitva nad narodom*. Te je molitve za svaku liturgiju biskup posebno pripremao i zapisivao na pergameni zvanoj *libellus* koji se iza liturgije stavljao u pismohranu te se mogao koristiti slijedeće godine za istu liturgiju. Od tih su zbirk

nastale prve latinske liturgijske knjige. Postoji i druga vrsta *libellusa*: koji su nastali u vremenu kad su već postojali sakramentari. Pojedini bi svećenici za svoju privatnu uporabu znali prepisati i uvezati nekoliko izvadaka iz postojećih sakramentara za svoju privatnu uporabu. Naime, vrijeme improvizacije je brzo prošlo. Nisu svi biskupi bili vješti u molitvi „iz dna duše“. Da bi čovjek ispravno i dobro molio, morao je u sebi imati nekoliko vrlina. Kao prvo, trebao je dobro poznavati Sveti pismo, trebao je duboko u sebi razumijevati i proživljavati Kristova otajstva (trebao je, dakle, biti iznimno duhovna osoba) te je u isto vrijeme trebao imati govornički dar i sposobnost lijepog izražavanja. Pa kad bi netko takve sposobnosti i imao, to nije bilo jamstvo da će uvijek noći dobro spontano moliti. Nije čudo da je, kao što smo već spomenuli, uskoro na različitim pokrajinskim saborima bilo određivano da biskupi mole iz provjerenih (pravovjernih) predložaka, jer je postojala opasnost da on – i nesvesno – heretički moli.³⁹

b) Takozvani sakramentar iz Verone

Takozvani *Sakramentar iz Verone* (poznat i pod imenom *Leonov sakramentar*) zapravo i nije sakramentar nego zbirka takvih *libellusa*.⁴⁰ Neki je zaljubljenik rimske liturgije sabrao *libelluse* iz lateranskog arhiva i prepisao ih. Njima se u početku služio papa, a kasnije rimski svećenici po „titulima“. Zbirka je nastala između 561. i 574., a primjerak koji je do nas dospio pisan je između 600. i 625. godine. Ova je knjiga pronađena je u 1713. st. u Veroni, pa joj otud ime (postoji samo jedan primjerak ove knjige). Prvo kritičko izdanje priredio je biskup Giuseppe Bianchini 1735. Naglašavamo da ova knjiga nikada nije služila kao oltarna knjiga (za upotrebu u liturgiji), nego je to bila privatna zbirka *libellusa* koji su se nekoć upotrebljavali u Rimu. Iako je ova knjiga dugo vremena bila pripisivana papi Leonu Velikom, sigurno je da je da ona sadrži molitve nekoliko papa, to jest da su neke molitve puno starije od vremena sastavljanja ove zbirke.⁴¹ Materijal je raspoređen po mjesecima, ali joj nažalost nedostaju prva tri mjeseca, tako da započinje od mjeseca travnja. Nadalje, ne može se reći da bi sakramentar iz Verone bio izvor za Gelazijev i Grgurov sakramentar. Sva su tri sakramentara, naime, crpila građu iz istih *libellusa*, koji su nam, nažalost, nedostupni. Zanimljivo je da se pažljivom kritikom teksta mogu otkriti različiti izvori iz različitih vremena.

Donosimo fotokopiju dijela jednoga lista i kritičko izdanje istog odlomka. Molitve se u kritičkom izdanju označavaju rednim brojevima, a ne stranicama (kao što se i biblijski tekstovi ne označavaju stranicama, nego glavama i recima):

³⁹ Poznato je pravilo *lex orandi – lec redendi*. Kako Crkva moli, tako i vjeruje. Zato je bilo veoma važno da molitve budu pravovjerne

⁴⁰ L. C. MOHLBERG (prir.), *Sacramentarium Veronense*, Herder editrice e libreria - Roma, 1978. (= Ve)

⁴¹ Neki autori navode da bi neke molitve bile čak iz vremena Ciprijana (262. godina), druge iz vremena pape Silvestra i damaza (4. st.), a velik dio njih iz vremena pape Leona (440-461. g.). Zbog toga se ovaj sakramentar i nazivao Leonovim.

Communicantes et diem sacratissimum
 pentecosten celebrantes quo apostoli
 apostolorumque discipuli omnium charis
 rismatum spiritu donas sumpserunt
 sed et memoriam uenerantes
 Adsit nobis dominus qui a esumus uirtus spiritus sancti
 qui in corda nostra clementer expurget
 et ab omnibus tueatur inimicis per
 XII. IN IEIUNIO MENSIS QUARTI
 Adesto domine supplicibus tuis ut hoc sollempnem
 ieuinum quod animis corporibusque
 curandis salubriter institutum est de
 uoto seruitio celebremus per.

Communicantes, et diem sacratissimum Pentecosten cele- 224
 brantes, quo apostoli apostolorumque discipuli omnium charis-
 matum spiritalia dona sumpserunt: sed et memoriam uenerantes.

Adsit nobis, domine, quaesumus, uirtus spiritus sancti, qui et 225
 corda nostra clementer expurget, et ab omnibus tueatur inimicis:
 per.

XII. IN IEIUNIO MENSIS QUARTI

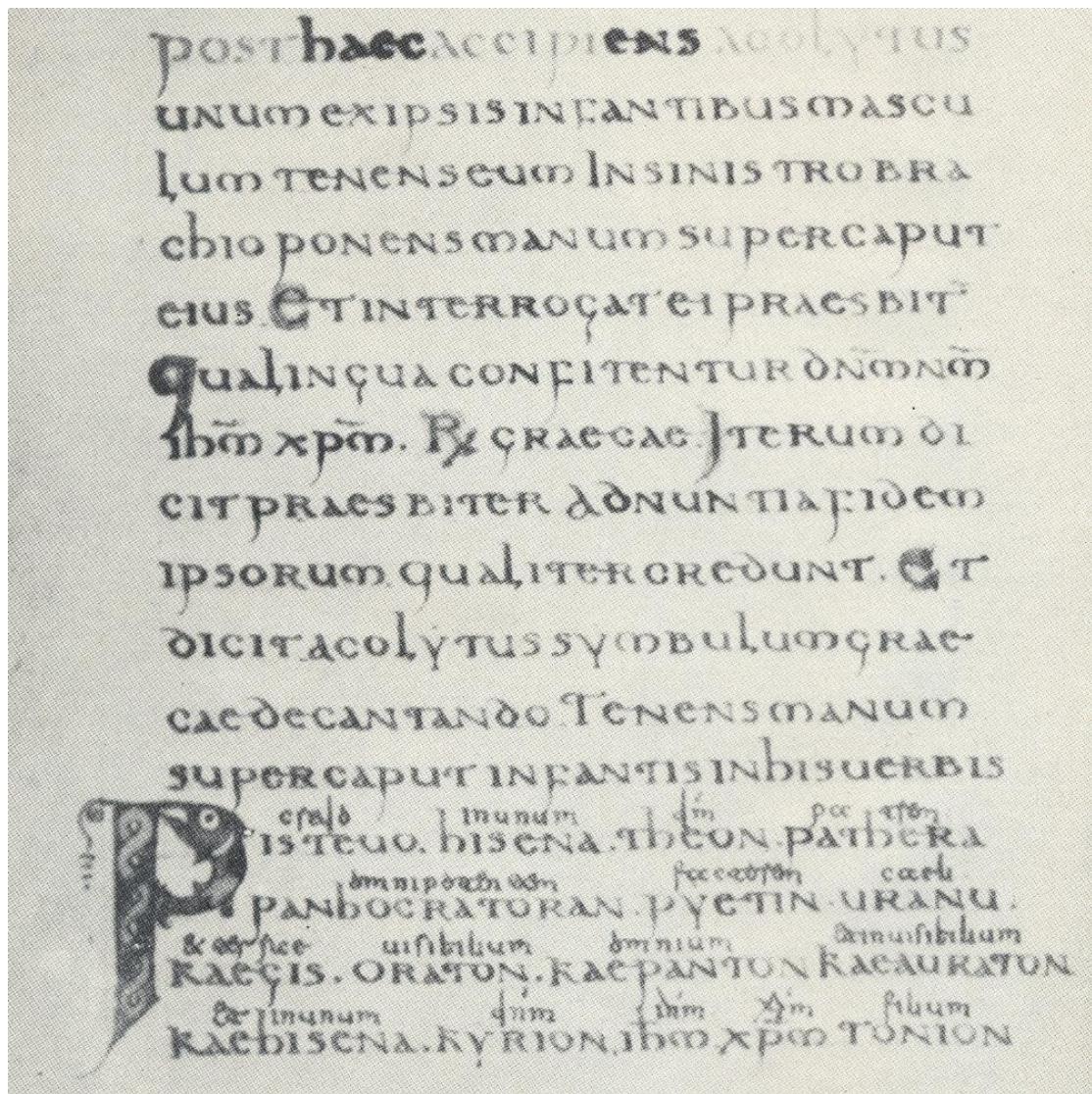
Adesto, domine, supplicibus tuis, ut hoc sollempnem ieuinum, 226
 quod animis corporibusque curandis salubriter institutum est,
 deuoto seruitio celebremus: per.

c) Gelazijev sakramentar

Ovaj je sakramentar nastao oko 750. g. u mjestu Chelles u današnjoj Francuskoj.⁴²
 Sačuvan je samo jedan primjerak. Sakramentar je prijeđen jednog još starijeg kodeksa
 pisanog između 628. i 715. godine, a koji se zagubio. Sadržava djelomično veoma
 stare molitve dijelom i iz 5. st. Pronađen je u Rimu, a prvo kritičko izdanje priredio je
 kardinal Tommasi 1680.

Donosimo fotokopiju stranice Gelazijevog sakramentara koja donosi grčki tekst
 Vjerovanja pisan latinicom, a između redaka latinski prijevod. Ispod toga je kritičko
 izdanje istog teksta.

⁴² L. C. MOHLBERG (prir.), *Liber sacramentorum Romanae Aeclesiae ordinis anni circuli (Sacramentarium Gelasianum)*, Casa editrice Herder - Roma, 1981.³ (= GeV)

311   Post haec accipiens acolytus unum ex ipsis infantibus masculum, tenens eum in sinistro brachio, ponens manum super caput eius. Et interrogat ei praesbiter: Qua lingua confitentur dominum nostrum Iesum Christum? Respondet: Graecae. Iterum dicit praesbiter: Adnuntia fidem ipsorum qualiter credunt. Et dicit acolytus symbolum Graecae decantando, tenens manum super caput infantis, in his uerbis:
 credo in unum deum patrem omnipotentem, factorem
 pisteuo . hisena . theon . pathera panhocratoran . pyetin . uranu .
 caeli et terrae, uisibilium omnium et inuisibilium. Et
 uranu . kaegis . oraton . kaepanton . kaeauraton kae
 312   Credo in unum deum patrem omnipotentem, factorem
 27
 30
 33

4 christian(e auf Rasur)   19 (con auf Rasur) didit   22 pote(st auf Rasur)
 31 Der lateinische Text des Symbols ist in Minuskel interlinear zwischen den griechischen geschrieben. Nach den einzelnen Gliedern sind in lateinischen Text Zeichen, d.h. senkrechte und waagrechte Striche, ofters in dieser Form eingeritzt, vgl. fol. 2   32 (P Zierbuchstabe aus Flechtwerk und einem Fisch) isteu

Za razliku od Veronskog sakramentara, Gelazijev se sakramentar pravi sakramentar, tj. koristio se kao liturgijska knjiga. Podijeljen je u tri knjige.

- *Prva knjiga* sadržava misne formulare za „jaka“ liturgijska vremena (osim došašća): Božić, korizma, vazmeno vrijeme, i k tomu još neke obrasce kao: ređenje svećenika i đakona, obredi katekumenata, red pokore, posveta crkve, davanje „nižih redova“, posveta djevica...
- *Druga knjiga* sadrži misne molitve za spomendane svetaca (*Orationes et preces de natalitiis sanctorum*), kao i formulare za nedjelje došašća
- *Treća knjiga: Orationes et preces cum canone per dominicis diebus.*

Ovom su se knjigom najvjerojatnije služili rimski prezbiteri,⁴³ ali i papa, dok se istovremeno se za papinsku liturgiju koristio i Grgurov sakramentar. Gelazijev sakramentar se najviše koristio u obnovi sadašnjeg misala, jer sadrži stare i veoma kvalitetne molitve. Prethodni su misali, od samih početaka naime, uzimali molitve iz Grgurova sakramentara.

d) Grgurov sakramentar

Kao što, očigledno, Gelazijev sakramentar nije napisao isključivo papa Gelazije, tako ni Grgurov sakramentar nije djelo isključivo pape Grgura, iako se, očito u njemu nalaze i njegove molitve. Sačuvan je u mnoštvu rukopisa.⁴⁴ Najstariji sačuvani rukopis nastao je 811.-812. godine, dok je prva redakcija ovog sakramentara bila napisana oko 625.-638. Prilično je skladno raspoređen: nije podijeljen na 3 knjige kao Gelazijev sakramentar, nego su blagdani i spomendani svetaca uvršteni u liturgijska vremena. Možemo vidjeti npr. naslov: *Dominica I-IV post natalem s Laurentii; Dominica I-VIII post dedicationem basilicae S. Angeli.* Ovaj je sakramentar siromašniji predlovljima i umetcima za kanon (*Hanc igitur*), a smanjen je i izbor molitava za pojedine mise. Ovom se knjigom očigledno služio rimski biskup, što se vidi iz naznaka za tzv. *stationes* (postaje) za papinu liturgiju: papa bi po točno određenom rasporedu svake godine na određeni dan slavio misu u nekoj od rimskih crkava, npr.: *VIII KALENDAS IANUARIAS ID EST XXV DIE MENSIS DECEMBRIS. NATALE DOMINI AD SANCTAM MARIAM MAIOREM.* Taj je običaj i danas djelomično sačuvan, a naznake postaja možemo vidjeti u misalima starijim od 1969.

Sakramentar je vjerojatno sastavljen sredinom 7. st. Otkud u Rimu dva sakramentara u isto vrijeme (Grgurov i Gelazijev)? Većina liturgičara smatra da je Gelazijev sakramentar bio namijenjen rimskim svećenicima, a Grgurov za papinsku liturgiju. Neki liturgičari (naravno, francuski!) tvrde da Gelazijev sakramentar i nije rimska liturgijska knjiga, nego da je nastao u današnjoj Francuskoj, tako da bi Grgurov sakramentar bio prvi rimski sakramentar. Karlo Veliki je poslao benediktinca *Pavla Dakona* da od pape Hadrijana zatraži jedan sakramentar za franačke krajeve. Htio je uvođenjem rimske liturgije potisnuti galsku liturgiju i tako učvrstiti jedinstvo svojega carstva. Papa Hadrijan (785.-786.) doista je po opatu Ivanu iz Ravenne poslao Grgurov sakramentar. Otada se ova verzija i zove *Sacramentarium Gregorianum Hadrianum.*

---

⁴³ Francuski liturgičar Chavasse smatra da je Gelazijev sakramentar bio liturgijska knjiga crkve svetog Petra u Okovima, jedne od 25 rimskih titularnih crkava.

⁴⁴ DESHUSSES, J. (prir.), *Le sacramentaire Grégorien, I Le Sacramentaire, Le Supplément d'Aniane*, Fribourg, 1979. (= GrH; GrP; GrA).

Supplementum. Grgurov je sakramentar bio sastavljen za papinsku liturgiju, no nedostajali su mu mnogi obrasci koji su bili potrebiti za druge Crkve, osobito obrasci za nedjelje poslije Duhova. Zato je u Franačkoj državi nastao *Supplementum* (Dodatak),⁴⁵ koji se po prvoj riječi naziva i *Hucusque*. Donedavno se smatralo da ga je sastavio tajnik Karla Velikoga, *Alkuin*, a novija ga istraživanja pripisuju *Benediktu iz Aniane-a*. *Supplementum* sadržava mnoge nedjeljne formulare, različite zavjetne mise kao i mnoga predslovlja.

Sacramentarium Gregorianum Paduense (pronađen u Padovi) je jedna verzija Grgurovog sakramentara, ali stručnjaci nisu složni u ocjeni da li je on stariji od Hadrijanove verzije.

e) Gelazijevi sakramentari VIII. stoljeća

U Franačkoj je državi uskoro nastao pravi procvat liturgijskih knjiga ovog imena. Njihova je osobitost da slijede strukturu Grgurovog sakramentara, a uzimaju molitve iz Gelazijevog; a kad se uzimaju obrasci iz Grgurovog, oni se nadopunjavaju obrascima iz Gelazijevog. Najznačajniji predstavnici su *Sakramentari iz Gellone-a, Angoulême-a, Sv. Gala, Rheinau-a, Monze; Sacramentarium Triplex...*

f) Lekcionari (knjige čitanja)

U počecima bi biskup jednostavno određivao čitaču koje odlomke treba čitati i to izravno iz Biblije. Kako je vrijeme improvizacije prolazilo, tako se uskoro na marginama (rubovima) Biblije počelo označavati koje se odlomke treba čitati određenog dana. Te su se oznake nazivale *capitularia*. Tako se malo po malo ustalio određeni red čitanja. To se uskoro pokazalo nedovoljno praktičnim pa su nastali tzv. *comes ili liber comitis*, posebne knjige u kojima su naznačena čitanja za cijelu liturgijsku godinu i to tako da su se navodili prvi i zadnji reci. Bilo je preskupo *prepisati* cijelo čitanje, tako da je uz *comes* bilo potrebno imati pri ruci i Bibliju iz koje se onda naznačeni tekst i čitao. Evo jednog primjera iz poznatog *Comesa iz Würzburga* (600.-650. g.):

IN NATALE DOMINI AD SANCTAM MARIAM. Lectio epistolae beati Pauli apostoli ad Titum: Carissimi, apparuit gratia Dei, Salvatoris nostri... usque haec loquere et exortare in Christo Iesu Domino nostro.⁴⁶

Bio je to jedini način, jer tada još nije postojala podjela biblijskih knjiga na poglavla i retke. Danas bi se to ovako napisalo: *Božić, kod sv. Marije Velike: Tt 2,11-15.* Tek su se kasnije izdavali *lekcionari* u kojima su se donosili cjeloviti tekstovi. Ovisno o sadržaju nazivali su se *evangelistari* (zbirka evanđelja) i *epistolari* (zbirka poslanica).⁴⁷

⁴⁵ Ova je knjiga nastala na temeljima drugih postojećih liturgijskih knjiga kao što je jedna stara verzija Grgurovog sakramentara, Alkuinov misal (za zbirku zavjetnih misa), neki galski izvori...

⁴⁶ *Les plus anciens Comes ou laktionnaire de l'Eglise Romaine. Le codex de Würzburg*, u: *Revue Bénédicteine* 27(1910), str. 41-74, ovdje: 46.

⁴⁷ Iako i danas imamo posebno i skupo izdanje evangelistara (samo evanđeoskih tekstova za čitanje u misi) ipak se sve više stavlja u pitanje opravdanost prakse da se u liturgiji nejednako vrednuju različite biblijske knjige.

g) Antifonar

Uz lekcionar javlja se i knjiga koja sadrži pjevane antifone za misu i za časoslov. Najstariji su iz 8. st. i sadrže i tekst, a određene primitivne note za pjevanje (tzv. neume) zapisuju se tek od 9. st. U redovnički su zajednicama to bile knjige velikih dimenzija, tako da je u koru mogla biti samo jedna takva knjiga iz koje su onda mogli svi pjevati.⁴⁸

h) Ordines

Za bogoslužje nije dovoljno da biskup ima *sakramentar* za molitve, čitač *lekcionar*, a pjevač *antifonar*, nego je potrebno imati i *red*, tj. neku strukturu, obred, ceremonije liturgijskih čina. Takve se knjige latinski nazivaju *ordo* (*množina ordines*).

Ordines Romani je najstarija zbirka obreda. Potječe iz 7. i 8. st. Nastala je tako da je neki poklonik rimske liturgije jednostavno zapisao papinsku liturgiju kako ju je on vidi. Dakle, to nije bila knjiga kojom bi se papa služio, nego je nastala na osnovu žive papinske liturgije. Ova je knjiga kasnije postala predloškom drugih liturgijskih knjiga. Prvo je izdanje priredio *Casander* 1558.-1561., a nakon toga su uslijedila i druga izdanja. Zadnje kritičko izdanje u 10 svezaka priredio je *Andrieu* 1931.-1961., a sadrži 50 *ordines-a*, kao npr. papinska i biskupska misa, obredi krštenja, uređenje pjevanja i čitanja, red monaške liturgije, ređenja, krunjenje cara, itd. Donosimo, ilustracije radi, dio 5. reda (*Ordo V*):

32. *Deinde diaconus, osculans pedes pontificis, petitaque benedictione, venit ante altare et, osculans evangelium, levat in manus suas codicem in quo lecturus est et partem eius in dextero humero ponens, vadit ad ambonem. Et procedunt ante ipsum duo subdiaconi, cum duobus turibulis sive uno, levantes timiamaterium de manu subdiaconi sequentis, mittentes incensum, et duo acoliti portantes cereostata, venientes ante ambonem, dividuntur a se et transeunt subdiaconi et diaconus cum evangelio per medium eorum.*

33. *Subdiaconi autem duo cum turibulis ante evangelium in ambonem ex una parte ascendentes et ex altera parte statim descendentes redeunt stare ante gradum descensionis ambonis.*

34. *Ille autem absque timiamaterio vertens se ad diaconum porgit ei brachium suam sinistrum, in quo ponit evangelium, ut manu subdiaconi aperiatur ei locus in quo signum lectionis positum fuerit.*

35. *Inventoque loco lectionis, ascendit in ambonem in superiore gradum et dicit: Dominus vobiscum. Resp.: Et cum spiritu tuo. Quo auditu vertit se pontifex et omnis sacerdotalis gradus sive omnis populus fidelis ad orientem. Et postquam dixerit diaconus: Sequentia sancti evangelii secundum Lucam, sive Marcum, et reliqua, facit crucis signum in fronte sua idem diaconus et in pectore similiterque episcopus et omnis populus et revertuntur ad evangelium.*⁴⁹

⁴⁸ Umjesto antifonara danas važeća liturgijska knjiga je Gradual gdje se donose gregorijanski napjevi za sve pjevane dijelove mise i časoslova. Usp. *Graduale romanum sacrosanctae Romanae ecclesiae de tempore & de sanctis, primum sancti pii X iussu restitutum & editum, Pauli VI pontificis maximi cura nunc recognitum, ad exemplar „Ordo cantus missae“ dispositum & rhytmicis signis a Solesmensibus monachis diligenter ornatum, Solesmis, 1979.*

⁴⁹ M. ANDRIEU (prir.), *Les Ordines Romani du haut moyen age, II. Les Textes (Ordines I-XIII)*, Louvain, 1971., str. 215-216.

i) Pontifikali

Pontifikal je liturgijska knjiga koja sadrži *formule i obrede* pridržane biskupu (ređenja, posvete crkve i sva ostala bogoslužja koja predvodi biskup). Naime, obrasci molitava nalazili su se u sakramentarima, a sami obredi u *ordines*. Podsjecamo da *ordines* marljivo zapisuje obrede, a molitve su često puta samo naznačene (obično prvih nekoliko riječi). Uskoro se osjetila potreba da se te dvije knjige (*sakramentari i ordines*) za potrebe biskupske službe ujedine u jednu knjigu, što je za uporabu bilo puno praktičnije. Tako nastaju pontifikali. Danas su sve liturgijske knjige takve: Donose rubrike, crvenim slovima pisane naznake koje opisuju sam obred (uvjetno rečeno (*Ordines*), a crnim slovima se donose molitveni tekstovi (uvjetno rečeno *Sakramentar*).

Pontificale Romano-Germanicum (Rimsko-germanski pontifikal).⁵⁰

Sastavljen je u Mainzu oko 950. u opatiji sv. Albana. Prvi put ga objavljuje Hottorp 1568., a najnovije kritičko izdanje priređuje *Vogel-Elze* 1963.-1972. Sačuvan je u mnoštvu kodeksa koji se među sobom razlikuju. Ovaj pontifikal molitve uzima uglavnom iz *Gelazijeva sakramentara*, a obrede iz *Ordines Romani*. Dakle, uz obrede se donose i molitve, ali i poučni dijelovi kao nagovori, tumačenja, uvodi. Kako se iz samog imena vidi, ovaj je pontifikal zapravo germanska prilagodba rimske liturgije i u tome je veoma uspio. Rimska je liturgija, naime, obogaćena nekim germanskim elementima.⁵¹ Upotreba ove knjige bila je veoma raširena i njezin je ugled bio velik. Ona je temelj svih ostalih pontifikala, sve do danas. Kad je taj pontifikal kasnije dospio u Rim koji je u to vrijeme bio liturgijski dekadentan, Rim je u njemu prepoznao svoju liturgiju i prihvatio ga.

Donosimo početak obreda ređenja prezbitera, đakona ili subđakona. Vidljive su i rubrike i dio koji se govori. Nadalje, ovo kritičko izdanje donosi tekst u dva stupca prema različitim obiteljima izvora koje su označene skraćenicama.

⁵⁰ C. VOGEL – R. ELZE (prir.), *Le Pontifical Romano-Germanique du dixième siècle. Le Texte I-II*, Biblioteca apostolica Vaticana, 1963.

⁵¹ Izvorna je rimska liturgija po sebi veoma jednostavna,, prožeta pravnim mentalitetom i latinskom lapidarnošću. Nasuprot toga franačko-germanska kultura (u suglasju s istočnjačkim mentalitetom) više je razigrana i radu upotrebljava simbole. Tako je, npr. tek puno kasnije iz Galije i Hispanije u rimsku liturgiju ušao blagoslov grančica i procesija na Cvjetnicu. Slično je bilo i s blagoslovom ognja u vazmenoj noći, slavljenjem ruku u ruke kod ređenja, itd.

XVI. [Ordo qualiter in romana ecclesia presbiteri, diaconi vel subdiaconi eligendi sunt].

B C D G K L T V

Ordo qualiter in romana ec-
clesia presbiteri, diaconi vel sub-
diaconi eligendi sunt.

1. Mensis primi, quarti, sep-
timi et decimi, sabbatorum die
in duodecim lectionibus ad
10 Sanctum Petrum ubi missae
celebrantur, postquam antiphonam
ad introitum dixerint, data
oratione, annuntiat¹ pontifex
in populo² dicens³:

15

20

25

A

Ordo qualiter in romana ec-
clesia diaconi, presbiteri eligendi
sunt.

1. Mense primo, quarto, septimo
et decimo, sabbatorum die in XII lectionibus ad Sanctum Petrum, postquam antiphonam ad introitum dixerint, data oratione et expletis omnibus ex more, veniat archidiaconus et offerat eum pontifici qui ordinandus est, ita dicendo:

*Postulat mater ecclesia ca-
tholica ut hunc praesentem sub-
diaconem ad onus diac[onii]⁴
[vel ?] presbiterii ordinetis.*

Interrogat [pontifex]⁵:

Scis illum dignum esse?

Respondit offer[ens?]⁶:

*Quantum humana fragilitas
nosse sinit, et scio et testificor
ipsum dignum esse ad huius
onus officii.*

XVI. MSS.: A, f. 8r-13v; B, f. 85v-88r; C, f. 5v-9r; D, f. 4v-7v; G, f. 15v-18r;
K, f. 20v-23r; L, f. 27r-31r; T, f. 41v-43v; V, f. 4r-7r.

Éd.: MORIN, *De sacr. ord.*, pp. 260-262 (diacre et prêtre d'après *Alexandrinus* 173); ASSEMANI, *Cod. lit.*, t. VIII, pp. 139-145. — MARTÈNE, *De ant. eccl. rit.*, l. I, c. VIII, art. XI, *Ordo VIII*; éd. cit., t. II, pp. 51-63 (du psalmiste au prêtre; d'après *Parisinus* 820 et *Vindocin.* 14). — HITTORP, *De div. cath. eccl. off.*, éd. 1568, pp. 90-95; éd. 1610, col. 100-104; éd. 1677, pp. 705 H-708 B.

1. ¹ annuntiat G L. — ² populum K L. — ³ dicens *<ter>* B K L. — ⁴ diac]
35 lacuna in textu A; diac[onii] [vel ?] restitui. — ⁵ pontifex] lacuna in textu A; pon-
tifex] restitui. — ⁶ offer] lacuna in textu A; offer [ens?] restitui.

XVI. Parmi les sources principales de notre *Ordo* figurent l'*Ordo XXXIV* (rituel romain ancien des ordinations: acolyte, sous-diacre, prêtre, évêque; ANDRIEU, III, 603-613) et l'*Ordo XXXV* (remaniement de l'*Ordo* précédent: 40 lecteur, acolyte, sous-diacre, diaire, prêtre, évêque; ANDRIEU, IV, 33-46). Se reporter aux commentaires donnés par M. Andrieu aux endroits indiqués.

1. *Pontif. rom. XIIe s., IX, 1-5* (ANDRIEU 130).

Rimski pontifikal iz 12. st. U 11. i 12. st. u Rimu nalazimo više pontifikala koji se temelje na Rimsko-germanskom pontifikalu. Ovi pontifikali ga pojednostavljaju,

ispuštaju neke tipično germanske obrede kao i one koji su u međuvremenu postali neaktualni. Zadnji je izdavač ovog pontifikala *Andrieu* g. 1938.⁵²

Pontifikal Rimske kurije sastavljen je početkom 13. st. za Inocenta III.⁵³

*Pontifikal Vilima Duranda (Gulielmi Durandi).*⁵⁴ Durand je bio biskup u *Mende-u* u Francuskoj koncem 13. st. u vrijeme avinjonskog sužanstva, gdje su pape donijele *Pontifikal rimske kurije*. Durand se poslužio svim dotad poznatim pontifikalima i sastavio pontifikal koji je bio jasan i pregledan, tako da je doživio veliki uspjeh. U svom je polazištu rimski, ali je obogaćen mnogim mjesnim običajima.

Današnji pontifikal (prvo latinsko izdanje je iz 1972., s tim da je obred ređenja promijenjen već 1968) donosi ređenja, postavljanja u službu lektora i akolita, posvetu i blagoslov crkve, zavjetovanja i sl. Danas neke od ovih obreda (osim ređenja) može predvoditi i ovlašteni svećenik.⁵⁵

j) Misali

Do sada je za misu bilo potrebno više knjiga: *sakramentar, lekcionar i antifonar*. To je bilo dosta nepraktično. Osim toga u 12 st. već je bilo teško naći neki sakramentar, pa u 13. st. dolazi do pravog procvata misala, latinski *Liber missalis, Missale, Missale plenarium*. Molitvene tekstove su preuzimali iz Grgurova sakramentara i njegova *Dodatka (Supplementum)*. To su knjige koje sadržavaju sve potrebno za misu: molitve, čitanja i antifone.⁵⁶ Misali se javljaju zbog svoje praktičnosti, a i zbog toga što se mise sve više služe *privatno*, pa onda nema uza se ni čitača ni pjevača, nego sve čita sâm - iz jedne knjige. Pojava misala označava sve dublju dekadenciju bogoslužja. Više nema govora o zajedničkom slavljenju mise. Čak kad je bilo poslužitelja i vjernika u slavlju mise, svećenik je ipak morao izgovoriti *sve* dijelove mise. Četiri su uzroka pojave misala:

- razvoj privatnih misa,
- obveza svećenika da izgovori sve dijelove mise, iako su na misi sudjelovali pjevači,⁵⁷

---

⁵² M. ANDRIEU (prir.), *Le Pontifical Romano au moyen-âge, I, Le Pontifical Romain du XIIe siecle*, Città del Vaticano, 1938.

⁵³ M. ANDRIEU (prir.), *Le Pontifical Romano au moyen-âge, II, Le Pontifical de la Curie Romaine au XIIIe siecle*, Città del Vaticano, 1940.

⁵⁴ M. ANDRIEU (prir.), *Le Pontifical Romano au moyen-âge, III, Le de Guillaume Durand*, Città del Vaticano, 1940.

⁵⁵ Usp. *Rimski pontifikal obnovljen prema odluci svetog ekumenskog Sabora drugog vatikanskog a proglašen vlašću pape Pavla VI. Službe u Crkvi, ređenja, posvete, zavjetovanja*, KS Zagreb, 1988. Novo hrvatsko izdanje donosi samo ređenja: *Rimski pontifikal prerađen odlukom svetoga općeg Sabora drugog vatikanskog, objavljen vlašću pape Pavla VI., preuređen brigom pape Ivana Pavla II. Ređenje biskupa, prezbitera i đakova*, KS Zagreb, 2000.

⁵⁶ Najstariji „misali“ bili su zapravo neka vrsta *libellusa*: za pojedini blagdan neki bi revni svećenik zapisao na jednom mjestu sve što treba za određenu misu: antifone, molitve, čitanja, nešto slično kao što se danas tiskaju „vodići“ za neka posebna liturgijska slavlja.

⁵⁷ Evo primjera. Danas je u liturgiji problem da se na Boži umjesto službenog i eminentno božićnog himna *Slava Bogu na visini* pjeva božićna pjesma *Svim na zemlji*. Strožiji liturgičari to jednostavno zabranjuju, a većina se svećenika izgovara, da se to oduvijek na tom mjestu pjevalo. U vremenima prije Drugog vatikanskog sabora to uopće nije bio problem. Dok bi svi vjernici pjevali *Svim na zemlji*, svećenik bi tiho izrecitirao *Gloria in excelsis Deo* i – svi sretni...

- činjenica da je župnik bio udaljen od liturgijskih sjedišta gdje bi imao na raspolaganju sve liturgijske knjige te
- utjecaj odredene pobožnosti svećenika koji nije htio biti „ometan“ i koji nije htio ništa ispustiti.

Misali uglavnom preuzimaju formulare (obrasce) iz *Grgurovog sakramentara i Suppelmentuma*. U 13. st. postojale su barem tri liturgijske tradicije i kalendarji: u Lateranskoj bazilici, u bazilici Sv. Petra te u Papinskoj kuriji (*liturgia secundum consuetudinem Romanae curiae*). Tu su liturgiju preuzeli franjevci (valja spomenuti da je tu liturgiju već 1212. preuzeala katedrala Sv. Rufina u Asizu). Iz te je tradicije svakako značajan *Missale secundum consuetudinem curiae Romanae* iz 1475., koji je bio osnova za Rimski misal iz 1570.⁵⁸ Spomenimo da se već 1483. pojavio *Misal po zakonu rimskoga dvora* kao najstarija hrvatska tiskana knjiga pisana glagoljicom. Pretisak ove knjige priređen je u Zagrebu 1971. Iako bi se na prvi pogled moglo pomisliti da je ova hrvatska knjiga prijevod spomenutog latinskog misala iz 1474, puno se vjerojatnijim čini da je *Misal po zakonu rimskoga dvora* kao predložak imala Misal kneza Novaka iz 1368.⁵⁹ Misal iz 1474. bio je podlogom za Tridentski misal iz 1570. Osobiti širitelji misala bili su franjevci koji su bili putujući propovjednici.

k) Rituali (obrednici)

Za razliku od pontifikala, obrednik je u pravilu knjiga kojom se služi svećenik u svim izvanmisnim slavlјima. Zanimljivo je da već 4. Toledski sabor (633.) propisuje da svećenik, prije no što preuzme neku župu, treba primiti od biskupa *Officiale libellum* da bi mogao ispravno slaviti sakramente. Međutim obrednik u pravom smislu riječi susrećemo tek u 12. st. (za potrebe samostanâ). Najstariji je *Rituale S. Floriani*. Pastoralni će kler dobiti svoj obrednik 1555.: *Sacerdotale iuxta S. Romanae Ecclesiae...* od Castellanija. Poslije Tridentskog sabora pojavio se Obrednik 1614., a sadržavao je sve izvanmisne obrede (sakramentalne i nesakramentalne) koje je mogao slaviti svećenik.⁶⁰ Poslije 2. Vatikanskog sabora pojavile su se odijeljene knjige svih sakramentalnih i nesakramentalnih obreda.

l) Kalendari

Kalendar je liturgijska knjiga koja je važna za liturgijska slavlja. Pojedina je Crkva u posebnu knjigu upisivala dane smrti svojih mučenika nazivan *dies natalis – rođandan* (za nebo). Kalendari mogu biti veoma zanimljivi za identifikaciju neke mjesne Crkve koja slavi svoje svece i svoje posebne blagdane. Najstariji rimski liturgijski kalendar

---

⁵⁸ Usp. J. A. JUNGMANN, *Missarum sollemnia. Eine genetische Erklärung der römischen Messe. Erster Band*, Herder Wien, 1952, str. 133.

⁵⁹ Usp. M. PANTELIĆ, *Prvotisak glagoljskog misala iz 1483. prema Misalu kneza Novaka* u: M. A. PANTELIĆ, *Hrvatsko glagoljsko srednjovjekovlje*, str. 313.-401. Za isti članak usp. još: *Radovi Staroslavenskog instituta* 6 (1967.) str. 5.-103.

⁶⁰ Zadnje izdanje toga obrednika je iz 1925.: *Rituale Romanum Pauli V Pontifici Maximi jussu editum, aliorumque pontificium cura recognitum atque auctoritate Ssmi D. N. Pii Papae XI ad normam Codicis juris canonici accommodatum*. Editio prima juxta typicam, sumptibus et typis Friderici Pustet S. Sedis Apostolicae et Rituum congreg. typographi, Ratisbonae, 1925. Hrvatski se prijevod pojavio 1929.: *Rimski obrednik izdan po naredbi pape Pavla V. i pregledan brižljivošću drugih papa a oblašću svetoga G. N. pape Pija IX, udešen prema Zakoniku kanonskoga prava*, po tipskom izdanju rimskom, Tisak Nadbiskupske tiskare, Zagreb, 1929. Međutim, naša je biskupija uvijek imala is svoje vlastite obrednike.

nastao je u vrijeme papa Malchiada (+314.). Stari su nam kalendari danas polazišta za liturgijska istraživanja i za povijest liturgije.

m) Martirologiji

U počecima je to bila mjesna bogoslužna knjiga. Donosi popis mjesnih mučenika, dan njihova spomena te kratku napomenu o krepotima mučenika te o načinu i mjestu mučenja. U samim počecima nije bila jasna razlika između kalendara i martirologija. Najstariji je *Jeronimov martirologij* iz druge polovice 5. st.⁶¹ Martirologij kasnije nastoji obuhvatiti i svece iz drugih Crkava. Martirologiji se čitaju u sklopu bogoslužja časova. Nakon 2. Vatikanskog sabora Martirologij je reformiran tek 2001. godine.⁶² Evo jedne stranice iz jednog starog martirologija za dan 2. ožujka.⁶³

50	MARTIUS																			
2	Sexto Nonas Márthii. Luna ...																			E xxix
a	b	c	d	e	f	g	h	i	k	l	m	n	p	q	r	s	t	u		
3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21		
A	B	C	D	E	F		F		G	H	M	N	P							
22	23	24	25	26	27		26		27	28	29	1	2							

Romæ, via Latína, sanctórum Mártyrum Jovíni et Basiléi, qui passi sunt sub Valeriáno et Galliéno Imperatóribus.

Item Romæ plurimórum sanctórum Mártyrum, qui sub Alexándro Imperatóre et Ulpíáno Præfécto, diu cruciáti, ad extrémum capitáli senténtia damnáti sunt.

Cæsaréæ, in Cappadócia, sanctórum Mártyrum Lúci Epíscopi, Absalónis et Lórgii.

In Portu Románo sanctórum Mártyrum Pauli, Heraclíi, Secundillæ et Januáriæ.

In Campánia commemorátio sanctórum octogínta Mártyrum, qui, cum nollent carnes immolátas comédere nec caput capræ adoráre, a Longobárdis sævíssime cæsi sunt.

Lichfélidiæ, in Anglia, sancti Ceáddæ, Epíscopi Merciórum et Lindisfarnórum, cujus præcláras virtútes sanctus Beda Venerabilis commémorat.

⁶¹ *Martyrologium vetustissimum S. Hyeronimum Presbyteri nomine insignitum*, u: PL 30, 437B-486C.

⁶² *Martirologium Romanum ex decreto sacrosancti oecumenici8 concilii vaticani II instauratum auctoritate Ioannis Pauli PP II promulgatum*, Editio altera Typis Vaticanis, 2004².

⁶³ *Martyrologium Romanum, Gregorii Papae XIII iussu editum Urbani VIII et Clementis X auctoritate recognitum ac deinde anno MDCCXLIX Benedicti XIV opera ac studio emandatum et auctum, prima post typicam editio propriis recentium sanctorum officirumque elogiis expleta, a sanctissimo Domino nostro Benedicto Papa XV approbata*, Romae, Typis Polyglottis Vaticanis, 1922.

Godine 2004. pojavio se obnovljeni martirologij.⁶⁴ Predviđeno je da se u bogoslužju ovaj martirologij koristi na sljedeći način: Kada se slavi Jutarnja iz časoslova, nakon završne molitve čita se odgovarajući odlomak iz martirologija. Čitanje se završi riječima: **V.** *Dragocjena je u očima Gospodnjim.* **R.** *Smrt njegovih svetih.* Može se dodati jedno kratko čitanje koje se zaključi završnom molitvom i zaključnim blagoslovom (sve se nalazi u istom martirologiju). Predviđeno je da se martirologij čita istim redoslijedom, ali izvan službe časova.

IV. PRIKAZ ZAPADNIH NERIMSKIH OBREDA

1. Galski obred

Galski se obred razvijao na području Galije (današnje Francuske). Svoje zlatno doba ova liturgija doživljava u 5. i 6. st. Najznačajnija osoba iz toga vremena jest biskup Cezarije iz Arlesa. Međutim, nije se uspjela do kraja razviti. Ova liturgija praktički nestaje s Karlom Velikim koncem 8. st. kada je uvedena rimska liturgija. Tri su teorije o podrijetlu galske liturgije.

Efeška teorija uzima u obzir da su dva značajna lionska biskupa, *Potin i Irenej*, bili iz Efeza, pa su oni, prema tome, ponijeli i elemente efeške liturgije u Galiju. Vjerojatnije je ipak da je Lyon bio više priklonjen Rimu negoli Efezu, kako se vidi u glasovitoj raspravi o datumu Uskrsa 180. godine, kad je Irenej Lionski podržavao papu Viktora te ga u isto vrijeme odgovorio od nakane da ekskomunicira maloazijske kvatuordecimanske Crkve.

Milanska. Milano je u 4/5 st. bio značajno administrativno središte, pa neki smatraju da je u njemu izvor svih zapadnih nerimskih obreda. U galskoj liturgiji ima nekih očito istočnjačkih elemenata, a kako se u Milanu osobito dugo bio zadržao grčki jezik, to bi bio dokaz da je Milano imao na galski obred presudan utjecaj.

Rimska. Prema ovoj teoriji galska liturgija bi zapravo bila stara rimska liturgija, samo što se rimska liturgija koncem 4. st. jako reformirala, a u drugim krajevima ostala kakva je bila. Ova teorija izgleda vjerojatna ako se uzme u obzir da su sve zapadne Crkve primile kršćanstvo preko Rima. Treba naime razlikovati ovisnost kerigmatskog reda od ovisnosti juridičko-disciplinskog reda. O ovoj prvoj ovisnosti svih zapadnih Crkava o Rimu svakako možemo govoriti, ali bez juridičko-disciplinske ovisnosti u današnjem smislu. Tako se moglo dogoditi da se rimska liturgija u Galiji obogaćivala istočnjačkim ili milanskim elementima. Najpoznatije liturgijske knjige ovog obreda danas dostupne su *Missale Gothicum*, *Missale Galicanum vetus* iz 7. st. i *Missale Bobbiense* iz 8. st.

Evo pokušaja rekonstrukcije euharistije u galskoj liturgiji.

---

⁶⁴ *Martyrologium Romanum ex decreto scrosancti oecumenici concilii Vaticani II instauratum, auctoritate Ioannis Pauli PP. II promulgatum. Editio altera*, Typis Vaticanis, 2004.

- Antiphona ad praelegendum.
- diaconus dicit: *silentium facite*
- *dominus sit semper vobiscum*
- Trisagion (graece et latine)
- Kyrie (cantatus a tribus pueris)
- Benedictus (vocatus prophetia)
- Collectio post prophetiam
- Lectio prophetica ex AT
- Benedictiones Psalmus?
- Lectio apostolica, ex epistolis Apostolorum
- Lectio evangelica
- Homilia
- Preces fidelium
- Collectio post precem
- Dismissio cathecumenum et poenitentium
- Diaconus dicit: *silentium facite*
- Processio offertorialis
- Praefatio
- Colectio sequitur

- Diptica
- Collectio post nomina
- Collectio ad pacem
- Osculum pacis

ANAPHORA EUCHARISTICA

- Dialogus
- Contestatio vel Immolatio missae
- Sanctus-Benedictus
- Post sanctus
- Missa secreta (narratio institutionis)
- Post secreta vel post misterium
- Fractio panis
- Oratio dominica
- Benedictio populi
- Diaconus invitat ad communionem
- Antiphona *Ad accedentes* (ps. 33)
- Post eucharistiam
- Collectio
- Consumatio missae.

2. Hispanski (španjolski) ili mozarapski obred

Obred je povezan s galskim i afričkim. Zlatno doba mu je bilo u 6. i 7. st. Crkveni život je bio veoma živ. Tako je npr. u 6. st. na hispanskom poluotoku bilo čak 15 pokrajinskih sabora! U to su vrijeme hispanske Crkve imale euharistijske molitve s promjenjivim dijelovima za svaki dan! Pape Ivan X. (914.-928.) i Aleksandar II. (1061.-1063.) postavljali su u pitanje pravovjernost hispanske liturgije želeći je dokinuti. Nakon oslobođenja od Arapa u Kataloniji⁶⁵ je pod utjecajem benediktinaca uvedena rimska liturgija, a papa Grgur VII. (1073.-1085.) je konačno zabranio hispanskiju liturgiju. Očigledno se i ovdje političkom jedinstvu htjelo nametnuti i liturgijsko jedinstvo.

Toledo je tek 1085. oslobođen od Arapa i kralju Alfonsu su u osvajanju grada pomogli kršćani koji su tu živjeli pod Arapima (= *mozarabi*), pa im je kralj nakon pobjede dao povlasticu da se i dalje mogu služiti svojom hispanskom-mozarapskom liturgijom. Kasnije je bilo pokušaja da se u Toledu uguši ova liturgija, pa su mnoge liturgijske knjige zagubile. Koncem 14. st. te se knjige ponovno se otkrivaju tako da je ova liturgija ipak zadržala svoj kontinuitet.

Evo nekih liturgijskih knjiga ovog obreda: *Liber commicus* (knjiga čitanja), *Liber manuale* (molitve za euharistiju), *Antiphonarium*. Evo kako izgleda red mise (Toledo, 1991.-1995) u današnjem hispansko-mozarapskom obredu:

---

⁶⁵ Podsetimo se da su (uz Baskijski kraj) u Španjolskoj dvije pokrajine: Kastilja (glavni grad Madrid), čiji je jezik kastiljski, onaj koji mi nazivamo španjolskim, a druga je pokrajina Katalonija (glavni grad Barcelona) čiji je jezik katalonski. Taj je jezik bio zabranjen u vrijeme Frankova režima. Usput, to je dodatni razlog velikog rivaliteta nogometnih klubova iz Madrida i Barcelone.

Ritus initiales

- Praelegendum
- Gloria
- Trisagion
- Oratio post Gloriam
(Haec omnia omittuntur in fériis totoius anni, et in Dominicis Quadragesimae)

Liturgia verbi

- Salutatio: *Dominus sit semper vobiscum*
- Prophetia
- Psallendum
- Conclusio passionis martyris
- Benedictiones
- Apostolus
- Evangelium
- Laudes

Praeparatio oblationum

- Sacrificium
- Intercessiones sollemnes
- Oratio Admonitionis
- Dptyca pro Ecclesia
- Alia
- Alia Diptyca
- Oratio post Nomina

Signum pacis

- Oratio ad pacem
- Cantus ad pacem
- Signum pacis

Prex euhcaristica

- Dialogus introductorius
- Illatio
- Sanctus
- Oratio post Sanctus
- Narratio institutionis
- Oratio post pridie
- Doxologia conclusiva

Ritus communionis

- Professio fidei
- Cantus ad confraktionem
- Fractio panis in novem partes divisa
- Ad orationem dominicam
- Pater Noster
- Sancta sanctis
- Comixtio
- Benedictio
- Cantus ad accedentes
- Communio
- Antiphona post communionem
- Completeria

3. Keltska liturgija

Slavila se od 6. do 9. st. u Irskoj, Engleskoj, Škotskoj i u dijelu Bretanje. Širili su je irski monasi i u ostalim dijelovima Europe. U osnovi je to rimska liturgija sa snažnim utjecajem galske i hispanske liturgije. Evo jednog svjedočanstva iz 7. st: *Britanes, toto mundi contrarii, moribus Romani inimici, non solum in missa, sed in tonsura etiam...* Samo su dvije knjige sačuvane od ove liturgije: *Antifonar iz Bangora* (7. st.) i *Missale Stowe* (7/8. st.). Ova se liturgija ugasila i prije nego što se uspjela razviti. Zamijenjena je rimskom. Evo reda mise kako ga donosi navedeni *Missale Stowe*.

- (Littaniae) Oratio
- Gloria
- Oratio
- Epistola – Oratio
- Psalmus – (Oratio)
- Deprecatio S. Martini (litanjiska molitva nalik molitvi vjernika)
- Evangelium – Oratio
- Credo
- Cantus offertorialis
- Oratio super oblata
- Praefatio – Sanctus
- Canon Romanus (s mnogim dodacima: litanijama, spomenima svetaca, molitvom sv. Ambrozija)
- Cantus ad fractionem – Fractio
- Pater noster – Embolismus
- Benedictio ad pacem – Cantus ad pacem
- Cantus ad comixtionem – comixtio
- Cantus ad communionem – communio
- Oratio gratiarum actionis

4. Ambrozijanski (milanski) obred

U sjevernoj je Italiji cvao liturgijski život, osobito u Akvileji, Ravenni i Milanu, a sačuvala se samo milanska liturgija, koja se danas slavi još u biskupijama Bergamo, Novara i Lugano. Po svoj je prilici upravo sv. Ambrožije dao snažan pečat milanskoj liturgiji. Ona je poprimila neke bizantske elemente u vrijeme bizantske vlasti, kao što ima i galskih utjecaja, zahvaljujući provalama Langobarda. Bilo je pokušaja da se i ova liturgija dokine poslije Tridentskog sabora branio ju je najviše Karlo Boromejski, dokazujući da ima tradiciju puno stariju od 200 godina (uvjet da se može očuvati neka nerimska liturgija). Od osobitosti spomenimo da ova liturgija ima psalme prema *Vetus latina*, krštenje je uranjanjem, došašće ima 6 nedjelja, dok korizma započinje prvom nedjeljom korizme. Najznačajnija liturgijska knjiga je svakako *Sacramantarium Bergomense* iz 850⁶⁶. Osobitost ovoga obreda da se uz biblijska čitanja čitaju i otački spisi ili pasije svetih (kao što je u današnjoj Službi čitanja Rimskog časoslova kao drugo čitanje uvršteno čitanje iz Otaca, iz saborskih dokumenata ili iz životopisa svetaca). Tu su još naravno, i antifonari, kao i misali tiskani od 15. st. Milanska liturgija ima i svoje *Ordines* koji se, jasno, razlikuju od rimskih. Ovo je svakako najživljja nerimska liturgija na Zapadu s neprekinutom tradicijom od samih početaka. Sigurno je to važno i za opću Crkvu da se ne bi stvorio mentalitet kako je katolička liturgija nešto monolitno i nepromjenjivo. Upravo se u različitosti pokazuje bogatstvo Crkve. Evo kako izgleda današnji red mise prema ambrozijanskom Misalu iz 1981.:

Ritus initiales

- Ingressa (cantus)
- Incensatio (pro oportunitate)
- In nomine Patris et Filii...
- Salutatio
- Actus penitentialis
- Gloria
- Oratio super populum

Liturgia verbi

- Benedictio lectoris
- Prima lectio: *Vetus Testamentum*
- (*Lectio passionis martyris in eius festivitate*)
- Secunda lectio: *Actus apostolorum, Epistulae Apostolorum*
- Alleluia
- Benedictio diaconi
- Evangelium (incensatur pro oportunitate)
- Antiphona post Evangelium (dok se ona pjeva pripravlja se oltar)
- Oratio fidelium
- Oratio ad complendum

Liturgia eucharistica

- Ritus pacis (pro oportunitate). Moguće ga je slaviti i prije pričesti
- Oblatio panis et vini, sive alia dona a fidelibus
- Sacerdos offert panem et vinum

- Incensatio altaris et donorum (pro oportunitate)

- Lotio manum
- Professio fidei

Prex eucharistica

- Prex e canone romano (ambrosiana)
- Prex eucharistica II, e missali romano
- Prex eucharistica IiI, e missali romano
- Prex eucharistica IV, e missali romano
- Prex eucharistica V, ambrosiana
- Prex eucharistica VI, ambrosiana

Ritus communionis

- Fractio panis dum canitur *confractorium*
- Oratio dominica
- Oratio ad pacem
- *Pax et communicatio domini nostri Iesu Christi sit semper vobiscum*
- (Ritus pacis pro oportunitate)
- Communio
- Dum distribuitur sacra communio, canitur *Transitorium*
- Oratio post communionem

Ritus conclusionis

- *Dominus vobiscum*
- Kyrie (tribus vicibus)
- Benedictio
- Dismissio

⁶⁶ A. PAREDI (prir.), *Sacramentarium Bergomense*, Bergamo, 1962.

5. Afrički obred

Obuhvaća područje sjeverne Afrike, ne računajući, naravno, Egipat. U ovom se obredu već koncem 2. st. koristio latinski jezik, dok će se to u Rimu dogoditi tek oko 380. Liturgijske knjige afričke liturgije nisu do nas došle. Neke liturgijske obrasce nalazimo u spisima afričkih sabora, kao i u tekstovima afričkih pisaca (Ciprijana, Optata Milevitanskog i Augustina). Provalom Arapa liturgija i cijela sjevernoafrička Crkva su praktički nestali.⁶⁷ Na osnovu očuvanih djela možemo samo pretpostaviti kako je mogao izgledati red mise:

- Ulazna procesija uz pjevanje psalma
- Pozdrav predvoditelja
- Čitanje iz SZ
- Psalam
- Čitanje iz NZ
- Evandelje
- Čitanje „*passio*“ mučenika
- Aleluja
- Propovijed
- Otpust katekumena
- Molitva vjernika
- Psalam za prikazanje
- Diptisi
- Molitva *post nomina*
- Obred mira
- Euharistijska molitva
- Lomljenje kruha
- Obred mira
- Pričest uz ps. 34 (33)
- Zahvalna molitva.

V. RIMSKA LITURGIJA SREDNJEG VIJEKA

1. Seoba rimske liturgije

Već je kralj Pipin 754. počeo uvoditi rimsku liturgiju u Franačku državu, ali nije imao osobitog uspjeha zato što nije bilo dovoljno rimskih liturgijskih knjiga. Rimska se liturgija ipak polagano širila jer je ona po sebi ipak bila životnija od galske koja nije imala toliko karizmatskih liturgičara. K tomu su hodočasnici znali donositi rimske liturgijske knjige i počeli ih upotrebljavati. Tako je nastalo šarenilo: bilo je i rimskih i galskih knjiga. Karlo Veliki je kasnije pribavio *Grgurov* sakramentar, dodao mu *Supplementum* i dao da se prepše u više primjeraka. Na taj je način sustavno širio rimsku liturgiju u svojoj državi.

Valja priznati da je rimska liturgija za franačku Crkvu značila obogaćenje, što se vidi na primjeru *postaja*. Kao što je u Rimu sustav postaja poslužio jačanju jedinstva rimske Crkve, isti se blagotvorni utjecaj očitovao i u drugim gradovima Franačke države gdje su postaje bile uvedene. S duge strane, rimska liturgija koja je po sebi bila

⁶⁷ Doista su neistraživi putovi Gospodnj! Afrička je Crkva bila tako živa i tako cvatuća. I ne samo da je nestala ta liturgija, nego je kršćanstvo u potpunosti iskorijenjeno. Što onda reći za izvanredno bogate i slavne Crkve u Maloj Aziji, u Egiptu... Tko to može razumjeti? Možemo li se mi hvaliti da smo nešto bolji. Sjetimo se Isusovih riječi kako oni Galilejci koje je Pilat dao pobiti nisu nipošto veći grešnici od nas. sjetimo se kako Bog od „ovog kamenja može načiniti sinove Abrahamove“. Neistraživi su putovi Gospodnj. Ne znamo zašto ovaj čovjek, ovaj narod ili ona Crkva – ljudski govoreći – doživi tragediju, a drugi ne.

suviše „razumska“ i „hladna“, bez smisla za dramatiku, u franačkoj je državi bila obogaćena galskim i mozarapskim elementima, pa se kasnije – tako obogaćena – vratila u Rim. U ovim je elementima franački duh slijedio jeruzalemsku liturgiju osobito u obredima Velikog tjedna: procesija s grančicama na Cvjetnicu, klanjanje križu na Veliki petak, paljenje vatre i uskrsne svijeće u vazmenoj noći. Franački su elementi u rimske liturgije također mazanje kod ređenja te mnogi blagoslovi. Ovo se može zapaziti ako usporedi li se *Ordinesis i Pontificale Romano-Germanicum*.

2. Formalizam bogoštovlja

U srednjem vijeku oltar postaje *moćnik* (relikvijar), a kasnije u vrijeme baroka praktički postaje postolje za kipove svetaca, do te mjere da i danas kažemo „oltar sv. Antuna“ što je liturgijski besmisleno. Usto se oltar postavlja na povišeno mjesto, udaljeno od naroda. Tako narod može tek *slušati* i iz daleka *promatrati* bogoslužje koje *slave* profesionalci-klerici. Narod više ne razumije što se moli (liturgija je na latinskom), niti shvaća smisao obreda, pa se utječe privatnim pobožnostima čak i za vrijeme samog službenog bogoslužja (moljenje krunice, što se i danas može susresti), a pogotovo izvan bogoslužja (npr. križni put). Pravni vid bogoslužja biva sve više naglašen: liturgiju čine točno određeni službenici po strogom i razrađenom ceremonijalu Crkve. Loše posljedice ovog mentaliteta postaju očite:

- Narod se konačno i posvema odbija od liturgije.
- Bogoslužje se materijalizira (nije više duhovno). Postaje važno da ono bude učinjeno po zakonu. Jasno se govori o *valjanosti* (što je *minimalno* potrebno da neki liturgijski čin bude valjan) i *dopuštenosti* (neki liturgijski čin može biti valjano, ali nedopušten, tj. grešno učinjen). Tako bogoslužje postaje nešto što treba činiti na točno određeni način, pri čemu osobno raspoloženje ostaje tek poželjno.

Formalizam se bogoštovlja osobito vidi na primjeru nekih srednjovjekovnih običaja. Naime, puk je sve više tražio da svećenici služe mise za pokornike⁶⁸ i za pokojnike⁶⁹. Crkvena je vlast zabranila svećeniku da služi više od određenog broja misa dnevno. Kako onda pomiriti s jedne strane crkveni propis i s druge strane „navalu“ vjernika? Evo rješenja u ondašnjem stilu:

Missa sicca je bila „misa“ koja je naizvan izgledala kao redovita misa, ali je bila bez euharistijske molitve („kanona“), tj. bez „pretvorbe“, pri čemu to onda i ne bi bila misa, jer joj nedostaje bitni dio. Svećenik bi prvo odslužio jednu „normalnu“ misu, a onda bi, za „dobro“ vjernika, ali i za svoje osobno (materijalno) dobro odslužio „suhu misu“. Zakonska se zabrana (po slovu zakona) nije odnosila na ove suhe mise, tako da ih je svećenik mogao služiti više i time izigrati zakon. Sretni vjernici, zadovoljan svećenik! Da bi to sve skupa izgledalo što sličnije pravoj misi, u trenutku podizanja umjesto posvećene hostije (koje nije bilo) podizala se neka relikvija. *Sacerdotale*

⁶⁸ Ondašnji oblik sakramenta pomirenja, tzv. tarifna pokora bila je veoma stroga u nametanju pokora za grijeha, i to kumulativno: za svaki pojedini grijeh trebalo je izvršiti određenu pokoru i tek onda biti pomiren, tj. dobiti odrješenje. To je onda značilo da nekim ljudima ne bi dostajao ni cijeli život da sve pokore izvrše. Zato su postojale „zamjene“, umjesto određenoga broja dana posta, dala se služiti misa koja bi to nadomještala. I od toga vremena – nikad dosta misa!

⁶⁹ Ukoliko bi netko umro ne izvršivši pokoru (i ne dobivši odrješenje), onda se za nj pokora (tj. misa) mogla odslužiti i poslije smrti. Inercijom su se davale služiti (za svaki slučaj!) mise za sve pokojnike.

Romanum, obrednik još iz 16. st. čak preporuča ovaku misu za pobožnost vjernika, osobito u korizmi, ili u slučaju putovanja brodom.

Missa bifaciata ili trifaciata. Potreba ista, rješenje slično: Svećenik bi dva ili tri puta molio misne molitve sve do kanona, zatim (jedanput) sâm kanon, pa onda opet dva ili tri puta sve ostalo. Rezultat: jedna misa, 2 ili tri stipendija! Tko bi tu mislio na smisao, vrijednost i dostojanstvo euharistije. Ovo je bio vrlo očit primjer starozavjetnog ritualizma i automatizma („Bože, ja tebi misu, ti meni milost!“), ili odviše materijalnog shvaćanja pravila: *ex opere operato* – tj. da se milost dobiva samim sakramentom, a ovdje čak imitacijom mise. Naravno, sve je to skupa sve više bio spektakl koji se u praksi, sve više doživljavao kao magija. Tražila se absolutna tišina za vrijeme mise, tako da bi bile efikasnije svete riječi koje izgovara svećenik.

3. Pokušaji produhovljavanja bogoslužja

Puk je bolno osjećao kako je bogoslužje daleko od njega. Valjalo ga je nekako uključiti u bogoslužje, da u njemu djelatno sudjeluje, a ne samo kao nijemi promatrač, koji ništa ne razumije. Budući da u bogoslužje latinskoga jezika nitko nije ni pomišljao taknuti, javljaju se neki nadomjesci. To su alegorijsko tumačenje mise i devocionalizam, kao čisti surogat bogoslužja.

a) Alegorijsko tumačenje

Da bismo bolje razumjeli alegoriju, usporedit ćemo je sa simbolom. Simbol je neka stvar, osoba ili stvarnost koja, osim vidljive razine, u sebi krije nevidljivu stvarnost. Primjerice, izbavljenje iz Egipta i prijelaz Izraelaca preko Crvenog mora jest povijesni događaj koji nagoviješta, odnosno krije u sebi izbavljenje iz ropstva grijeha novoga Božjeg naroda, koji se događa po krštenju. Iako je alegorija blizu simbolizma, ona je posve subjektivne tumačenje događaja i stvarnosti. Počeci alegorije sežu sve do interpretacije grčkih mitova, a Oci su se njome služili pri tumačenju Biblije. Taj se način tumačenja posebno loše odrazio na liturgiju. Naime, liturgija je već sama po sebi sastavljena od mnoštva znakova i simbola, a kad se ti znakovi počnu još alegorijski tumačiti, tada se gubi svaka veza sa stvarnošću.⁷⁰

Najznačajniji predstavnik alegorijskog tumačenja mise je *Amalarije iz Metza* (9. st.). Puk ne samo da nije razumio ono što se moli (najčešće nije ni čuo, jer je svećenik uglavnom tiho latinski molio), nego nije ni razumio ono što svećenik čini na oltaru. Tako npr. Amalarije tumači kako je „*kalež grob Gospodnji, misnik je Josip iz Arimateje a arhiđakon je Nikodem jer su njih dvojica sahranili Isusa; đakoni koji stoje pognuti su apostoli koji su se u vrijeme Isusove muke činili malenima da bi se sakrili. Međutim, subđakoni koji uspravno stoje pred misnikom su žene koje bez straha stoje uz križ Isusov.*“⁷¹ Alegorijsko je tumačenje posvema subjektivan način razumijevanja obreda mise. Ta su se tumačenja zadržala u molitvenicima sve do 2.

⁷⁰ Usp. Z. PAŽIN – N. ČUTURA, Alegorijsko tumačenje mise u nekim našim molitvenicima, u: *Diacovensia* 1(1993)131-141.

⁷¹ Usp. S. MARSILLI, *La liturgia, movimento storico della salvezza*, u: AA.VV. *Anamnesis* 1, Marietti, Casale Monferrato, 1974., 31-156, ovdje: 63.

Vatikanskog sabora. Evo dva takva tumačenja iz naših molitvenika. Prvo slijedi Amalarijevu shemu, a drugo je iz drugih izvora.⁷²

- Pristup** (*svećenik moli pristupne molitve*): ponizni put kojim je išao Spasitelj do Kalvarije.
- Introitus** (*svećenik moli na desnoj strani oltara*): starozavjetna čežnja za Spasiteljem.
- Kyrie** (*svećenik moli u sredini oltara*): starozavjetne molitve da dođe Spasitelj.
- Gloria** (*svećeniku sredini oltara*): rođenje Isusovo.
- Oremus** (*svećenik se okrene od oltara i veli: „Dominus vobiscum“, zatim ide nadesno da bi molio misne molitve*): Isusa prikazuju u hramu.
- Epistola** (*na istoj strani svećenik čita odlomak iz Sv. Pisma*): sv. Ivan poziva narod k Isusu.
- Graduale** (*svećenik na istoj strani kod knjige*): narod se skuplja oko Ivana.
- Evangelje** (*podvornik prenosi knjigu s desne strane na lijevu. Svećenik polazi za njom i čita odlomak iz Isusova života*): Spasitelj propovijeda narodu.
- Credo** (*svećenik moli Vjerovanje u sredini žrtvenika*): obraćenje apostola i učenika.
- Ofertorij** (*ovdje počinje žrtva sv. mise*): Isus se podlaže volji nebeskog Oca.
- Sekreta** (*svećenik nakon prikazanja tiho moli u sredini oltara poslije prikazanja*): Juda izdaje Isusa.
- Prefacija** (*Predslavlje svećenik glasno moli, a u pjevanoj misi pjeva i završava usklicima: „Svet, svet, svet“, a podvornik triput zazvoni*): svećani Isusov ulazak u Jeruzalem.
- Tajne molitve prije podizanja** (*nakon predslavlja svećenik u sredini oltara tiho moli za cijelu Crkvu, crkvene poglavare; sve prisutne, a napose onih kojih se spominje*): Isusove muke.
- Podizanje** (*svećenik nakon pretvorbe podiže najprije hostiju, onda presvetu krv, da im se vjernici poklonje*): Isusa podižu na križ.
- Pater noster** (*svećenik moli ili pjeva Očenaš*): Isus moli na križu.
- Lomljenje hostije**: Isus umire. Vojnik mu probode bok.
- Agnus Dei** (*misnik se triput udara u prsa*) Marija pod križem. Isusa skidaju s križa.
- Pričest svećenikova** (*svećenik blaguje tijelo i krv Isusovu*): pogreb Isusov.
- Popričesna molitva** (*svećenik moli na desnoj strani*): Isus je uskrsnuo.
- Missa est** (*svećenik moli ili pjeva: „Ite, missa est“*): Isus uzlazi na nebo.
- Blagoslov** (*svećenik blagoslovuje vjernike*): Isus šalje Duha Svetoga.
- Zadnje evangelje**: primivši Duha Svetoga, apostoli neustrašivo propovijedaju cijelome svijetu.
- Nakon sv. mise** (*svećenik se zahvaljujući moli*): život kršćanina neprestana je pobožnost.

Svećenik ide k oltaru: Isus polazi u Getsemanski vrt.

Svećenik moli nad oltarom: Isus moli u vrtu.

Svećenik pognut moli opću ispovijed: Isusa oblijeva krvavi znoj.

Svećenik nakon opće ispovijedi moli dalje: andeo silazi i krijeći Isusa.

Svećenik uzlazi k oltaru i cijeliva ga: Juda poljupcem izdaje Isusa.

Svećenik ide na stranu poslanice: Isusa svezana vode ulicama.

Svećenik moli ulaz: Isusa ispituju kod Kajfe.

Svećenik moli „Gospodine, smiluj se!“: Petar triput zataji Isusa.

Svećenik moli: „Slava Bogu“: Andeli pjevaju „Slava Bogu na visini!“

Svećenik govori: „Gospodin s vama“: Isus pogleda Petra.

Svećenik čita poslanicu: Isusa vode Pilatu na sud.

⁷² Za prvu shemu usp. P. LONČAR (izd.), *Božji put. Hodočasnički priručnik i molitvenik*, Marulić, Zagreb, 1943, 136-150; a za drugu shemu usp. D. ANDRAŠEC (prir.), *Serafsko cvijeće. Priručnik i molitvenik za članove Trećega reda sv. Oca Franje*, Hrv. Franjevačka Provincija sv. Ćirila i Metodija, Zagreb, 1959, 243-260.

Svećenik ide k sredini oltara: Isusa vode k Herodu.
Svećenik čita sv. Evandelje: Isusa opet vode Pilatu.
Svećenik moli Vjerovanje: propovijedanje vjere Isusove cijelom svijetu.
Svećenik otkriva kalež: Židovi svlače Isusa.
Svećenik prinosi hostiju i vino: Isusa bičuju.
Svećenik pokriva kalež i moli prignut: Isusa krune trnjem.
Svećenik pere ruke: Pilat pere ruke.
Svećenik moli Predslovije i Svet: Pilat osuđuje Isusa na smrt.
Svećenik drži ruke nad kaležom: Veronika daje Isusu rubac.
Svećenik čini križ nad žrtvom: Isusa pribijaju na križ.
Svećenik diže presveto Tijelo Isusovo: krvnici dižu razapeta Isusa.
Svećenik diže kalež s presvetom Krvlju: iz rana Isusovih teče presveta krv.
Svećenik taho moli za mrtve: Isus taho moli na križu.
Svećenik se udara u prsa: obraćenje skrušena razbojnika.
Svećenik moli Očenaš: sedam riječi Isusovih na križu.
Svećenik lomi Hostiju: Isus umire na križu.
Svećenik stavљa u kalež česticu hostije: duša Isusova silazi u pretpakao.
Na „Jaganje Božji“: na Kalvariji mnogi daju znak pokore.
Svećenik uzima u ruke presveto tijelo: Isusa skidaju s križa.
Svećenik se pričešće: Isusa polažu u grob.
Svećenik pokriva kalež: uskrsnuće Isusovo.
Svećenik govori „Gospodin s vama“: Isus se ukazuje učenicima.
Svećenik govori posljednje molitve: Isus ostaje 40 dana na zemlji.
Svećenik govori „Gospodin s vama“: Isus uzlazi na nebesa.
Svećenik daje blagoslov: dolazak Duha Svetoga.
Svećenik čita zadnje evanđelje: apostoli propovijedaju evanđelje.

Evo još primjera iz knjige *Rationale divinorum officiorum* Vilima Duranda (+1296). On alegorijski tumači čak i crkvu kao građevinu: Tornjevi su prelati i propovjednici postavljeni za obranu vjere. Šiljak tornja su stas i čelo propovjednika postavljeni na visoko. Pijetao na vrhu šiljka predstavlja propovjednika jer ne samo da druge budi, nego i sebe potiče na pjev udarajući se krilima. Metalna motka na koju je postavljen pijetao predstavlja pravovjernost propovjednika. Stakla na prozorima crkve predstavljaju Sveti pismo, jer odbijaju vjetar i kišu, tj. sve što škodi. Pod crkve je temelj na kojem počiva naša vjera, a u duhovnoj Crkvi pod su siromasi duhom.⁷³ Dakle, *nije moglo biti liturgijske kateheze, jednostavno stoga što nije bilo teologije liturgije*.

b) *Devocionalizam*

Dok je alegorizam je htio ostvariti kakav-takav kontakt s liturgijom, *devocionalizam* (lat. *devotus* = pobožan) je postao njezinim *surogatom*. U isto vrijeme je on značilo određenu emancipaciju od klera. Dok je, naime, liturgija bila isključivo na latinskom i nešto što se tiče isključivo klera, devocionalizam je, zahvaljujući narodnom jeziku postao nešto pučko. Naime, analogno građanskim udruženjima (npr. cehovima), javljala su se vjerska udruženja laika, poput bratovština i trećih redova. Ove su vjerske bratovštine često bile vezane uz neke redovničke zajednice ili su čak imale vlastite kapelice. Bilo je očito da puk traži nešto više od crkvenog i liturgijskog života. Devocionalizam je duhovni pokret u kojem puk (često bez nazočnosti svećenika) razmatra život Krista, Marije i svetaca. Devocionalizam je dakle surogat kršćanskog

⁷³ Usp. S. MARSILLI, *Nav. nj.*

kulta (za puk nerazumljivog). Naime, istinsko kršćansko bogoslužje po otajstvima (sakramentima) prihvata Božje spasenje prisutno u otajstvenim znacima (Bog je onaj koji djeluje!), a devocionalizam pokušava ponuditi Bogu naše osjećaje divljenja, pokore, zahvalnosti, vjerujući da će naša ustrajnost postići od Boga spasenje. Zato se devocionalizam često i rado utječe pomoći svetaca koji postaju „zaštitnici“. Naime, sveuč se utječe ne toliko da nas izbavi od grijeha, nego da nas osloboди od kazne i vječne propasti. Nastoji se naslijedovati sveca, ali još više se nastoji „udobrovoljiti ga“ nekim pobožnim činima: U određene dane i uz određene uvjete toliko i toliko Očenaša (automatizam!). Mi bismo rekli: spasenje je Božje djelo, a mi nastojimo svojim životom biti vrijedni Božjih darova, nastojimo kao udovi jednoga Tijela doprinijeti da Božje kraljevstvo uzraste.

Međutim u svom povijesnom kontekstu pojava je devocionalizma razumljiva. Evo ondašnje između bogoslužja i devocionalizma: službenim se liturgijskim činima *mora* prisustvovati, makar u minimalnom, juridičkom obimu, a pobožne se vježbe čine po *slobodnom izboru* i zato s maksimalnom zauzetošću.⁷⁴ Službeno je bogoslužje na latinskom, a pobožnosti na narodnom jeziku. Bogoslužje dolazi u određenim životnim razdobljima (krštenje, potvrda, vjenčanje), a pobožnost je potpora svagdanjem životu. Dakle, u svojoj velikoj želji za iskustvom spasenja, budući da mu je liturgija bila nerazumljiva, puk se utekao pobožnostima, ali su one, lišene zdrave teološke osnove, lako dobivale praznovjerne oznake. Nažalost, kao što se liturgija bila materijalizirala i izgubila svoj duhovni značaj, pobožnost je, lišena svake teološke osnove, još više upala u tu pogrešku: materijalizam i automatizam tih vježbi udaljio je vjernika od duhovnog bogoštovlja. Neke su od tih pobožnosti na svoj način bile dobro sastavljene, tako da i danas žive. To su svakako molitva *krunice*. To je bio pučki način „čitanja“ Svetog pisma i razmišljanja o njemu. Tu je i nadalje *križni put* koji je podizao i „biblijsku“ kulturu i pobožnost prema muci Isusovoj. Druga je stvar kakva je bila kvaliteta tih molitvenih tekstova. U njoj se često puta očituje i krivo shvaćanje spasenja (mi moramo dati zadovoljstvu) te suviše negativno shvaćanja čovjekove slabosti i grešnosti, a osobita slabost ove pobožnosti jest prenaglašavanje Kristove muke na račun Kristova uskrsnuća. Time se gubi iz vida smisao Kristova vazmenog otajstva: muke smrti i uskrsnuća. Razmjerno uspješan surrogat molitve časova bila je molitva *Andeo Gospodnji*. Ta molitva slijedi strukture molitvenih časova. Naime, ova molitva ima antifone („*Andeo Gospodnji navijestio Mariji... Evo službenice Gospodnje, itd.*“) a molitva Zdravo Marijo stoji umjesto psalma, koji onda, naravno završava sa Slava Ocu, a sve se završava molitvom. Valja priznati da je ta molitva u svoje je vrijeme u jednoj stvari čak bila i bolja od molitve časova klerika: *Andeo Gospodnji* je strogo poštovao tzv. „istinitost časova“, tj. molila se ujutro, u podne i navečer na znak zvona, dok su klerici počesto i večernju znali moliti prije podne, čak je u korizmi bilo preporučljivo moliti večernju prije podne! Iz tih je vremena poznata je i tzv. *Biblia pauperum*, crkva oslikana biblijskim prizorima, za „siromahe“ koji nisu znali ni čitati, a kamoli čitati latinsku (jedinu poznatu) Bibliju.

---

⁷⁴ I danas se događa da neki vjernici s puno više žara sudjeluju na određenim duhovnim seminarima, nego na redovnoj župskoj misi. Možda bismo se mogli upitati je li u pitanju kvaliteta naše redovite nedjeljne euharistije ili je nešto drugo u pitanju...

VI. EXCURSUS: NARODNI JEZIK U BOGOSLUŽJU U HRVATSKOJ

1. Djelo Ćirila i Metoda

Na Istoku i Zapadu prisutne su različite prakse u propovijedanju. Dok Istočni propovjednici u pravilu propovijedaju i slave liturgiju na narodnom jeziku, na Zapadu propovjednici u pravilu propovijedaju na narodnom jeziku, a liturgiju slave na latinskom. Ćiril i Metod dolaze s Istoka i normalno je da žele liturgiju i na Zapadu slaviti na narodnom jeziku.

Bibliografija o životu i djelu svete braće Ćirila i Metoda neiscrpna je. Donosimo samo osnovne naznake njihova života i djela.⁷⁵ Ćiril (krsno ime Konstantin)⁷⁶ rodio se 826. ili 827. godine u Solunu. Još kao dijete naučio je slavenski jezik (u okolini Soluna bilo je dosta slavenskog življa). Školovao se u Carigradu s mladim carem Mihaelom III. Nakon što je stekao visoku naobrazbu dao se zaređiti te preuzeo službu knjižničara u svom patrijarhatu. Iako se odlučio povući u samostan, bio je prinuđen vršiti profesorsku službu, što je izvrsno činio pa su ga prozvali „Filozof“. Njegov stariji brat Mihael (rođen oko 815. godine), nakon uspješne svjetovne karijere, oko 850. godine postaje monahom i uzima ime Metod. Uskoro postaje poglavac (iguman) samostana Polychron na brdu Olimpu. Uskoro mu se u molitvi i razmatranju pridružuje i brat Konstantin. Njemu je uskoro bilo povjerenovo (oko 861.) da među Kazarima na Azovskom moru raspravlja sa Židovima i Saracenima. Tamo se on dugo zadržao i naučio hebrejski, a tamo (na Krimu) je uspio naći tijelo pape Klementa I.⁷⁷ i prenijeti ga u Carograd. Uskoro ih car Mihael III. šalje u Moravsku, jer je ondašnji knez Rastislav pisao papi: „Naši su se ljudi odrekli poganstva i pridržavaju se kršćanskog zakona, ali mi nemamo takva učitelja koji bi nam našim jezikom pravu kršćansku vjeru objasnio, te da bi se u nas ugledale i druge zemlje. Zato nam pošalji, gospodaru, takva biskupa i učitelja jer od vas se širi na sve strane uvijek dobar zakon.“⁷⁸ U tu su misiju otišli Ćiril i Metoda, prevevši prethodno sve liturgijske knjige na slavenski jezik⁷⁹ glagoljskim pismom.⁸⁰ Misija je imala izvanredan uspjeh. Franački se kler tome oštro usprotivio, jer su smatrali da Moravska pripada pod njihovu jurisdikciju. Zbog toga su braća godine 867. pošla u Rim da se opravdaju. Na putu su, u Veneciji, u raspravama oštro istupali protiv tzv. „trojezičnog krivovjerja“, tj. onih koji su smatrali da se u liturgiji mogu koristiti samo tri jezika: hebrejski, grčki i latinski. Papa Hadrijan II. shvatio je važnost misije Svetе Braće i dobrohotno ih primio, tim prije što su nosili moći sv. Klementa I. Papa je vjerovao da bi Slaveni mogli pomiriti napetost

⁷⁵ Usp. J. BRATULIĆ (preveo i protumačio), *Žitja Konstantina Ćirila i Metodija i druga vrela*, KS. Zagreb, 1992.; J. L TANDARIĆ, *Hrvatsko-glagočka liturgijska književnost. Rasprave i prinosi*, KS – Provincijalat Franjevaca trećoredaca, Zagreb, 1993.; F. ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, KS, Zagreb, 1988., str. 26.-27. 51.-52 (s bibliografijom); M. GRGIĆ, *Ćiril i Metod*, u: LILS, str.191; BENEDIKT XVI., *Kateheza o Ćirilu i Metodu na općoj audienciji 17. lipnja 2009.*, vidi: http://www.vatican.va/holy_father/benedict_xvi/audiences/2009/documents/hf_ben-xvi_aud_20090617_hr.html

⁷⁶ Običaj je bio da monaško ime – grčki Kyrillos ima isto početno slovo kao i krsno – Konstantin.

⁷⁷ Klement I. umro je tamo u progonstvu.

⁷⁸ *Žitja* 14, str. 69. Rastislavov poziv ima, naravno, i političku pozadinu. Franački su vladari preko svojih (latinskih) misionara htjeli imati politički utjecaj u Moravskoj. Zato se knez okreće moćnom Bizantu.

⁷⁹ U istočnoj je Crkvi od početka bio običaj da se liturgija slavi na narodnom jeziku.

⁸⁰ Općenito se drži da su to pismo iznašla upravo Sveta Braća.

koja se već tada snažno osjećala između zapadne i istočne Crkve. „Papa je bez imalo oklijevanja odobrio misiju dvojice braće u Velikoj Moravskoj, prihvativši i odobriviši korištenje slavenskog jezika u liturgiji. Slavenske su knjige položene na oltar crkve Santa Maria di Phatmē (Sveta Marija Velika), a liturgija na slavenskom jeziku slavila se u bazilikama Svetog Petra, Svetog Andrije i Svetog Pavla.“⁸¹ U Rimu se Konstantin teško razbolio, obukao monašku odjeću i uzeo ime Ćiril. Pred smrt se pomolio: „Gospodine, Bože moj (...) usliši molitve moje i sačuvaj stado tebi vjerno, kojemu si postavio na čelo mene, nevrijednog i nedostojnog svoga slуга. Izbavi ga od bezbožne i poganske zlobe onih koji govore o tebi hulu, i uništi trojezičnu herezu i daj da raste twoja Crkva množeći se, sakupljaj sve u jednome duhu i učini od njih uzorne ljudi jednomišljenike o twojoj istinskoj vjeri, i o pravom isповijedanju, i udahni u njihova srca riječi svojega nauka.“⁸² Ćiril je umro 14. veljače 869. i sahranjen je upravo u bazilici Sv. Klementa.⁸³ Papa Metoda zaređuje za biskupa i imenuje prvostolnikom srijemskim, u krajevima današnje Ugarske, Srijema i Slavonije. Njemački ga biskupi bace u tamnicu. Kad je papa Ivan VIII. godine 873. suspendirao te biskupe, Metod je pušten na slobodu te je nastavio s radom okupljajući učenike. Godine 880. Metod je ponovno u Rimu gdje papa Ivan VIII. ponovno odobrava slavensko bogoslužje i naučavanje. On, naime, u pismu *Industriae tuae*, upućenom knezu Svatopluku, hvali glagoljicu i slavenske liturgijske knjige na narodnom jeziku i utvrđuje ulogu i službu sv. Metoda:

*S pravom odobravamo da hvale – na slavenskom pismu sastavljenu od Konstantina filozofa – koje Bogu dugujemo, odzvanjaju na slavenskom jeziku i zapovijedamo da se na istom jeziku propovijedaju pohvale i djela Isusa, Krista, našega Gospodina. Ni na koji se način ne protivi zdravoj vjeri i nauku, bilo da se pjevaju mise na istom slavenskom jeziku, bilo da se čitaju evandelja i božanska čitanja Novoga i Staroga zavjeta, dobro prevedena i protumačena te bilo da se pjevaju psalmi u drugim časovima Časoslova. Jer, onaj koji je stvorio tri glavna jezika: hebrejski, grčki i latinski, stvorio je i sve ostale na svoju hvalu i slavu.*⁸⁴

Metod je umro 6. travnja 885. u Velhradu (Moravska, u današnjoj Češkoj). Njegovi su učenici bili proganjani, čak prodavani u roblje; tako ih je u Veneciji otkupio neki carigradski službenik i omogućio im da djeluju među južnim Slavenima. Zajedno je

---

⁸¹ BENEDIKT XVI., *Kateheza na općoj audijenciji 17. lipnja 2009...*

⁸² Žitija, br. 18, str. 86.-87. Ovu molitvu navodi i Benedikt XVI. u spomenutoj katehezi.

⁸³ To je bila bazilika sagrađena u 4. st. na temeljima Mitrinog hrama iz I. st. Na toj je crkvi (iz 4. st.) u 12. st. sagrađena bazilika koja i danas postoji u Ulici sv. Ivana Lateranskoga (u blizini istoimene bazilike). Tek u 19. st. otkrivena je bazilika iz 4. st. i Mitrin hram i stara rimska ulica iz 1. st., što je i danas vrijedno pogledati.

⁸⁴ Naš prijevod. Za latinski tekst usp. PL 126,904-906; *Radovi Staroslavenskog instituta u Zagrebu*, knjiga 4, Zagreb, 1960., str. 72.-73; *Magna Moraviae Fontes Historici*, t. III, Brno 1969., str. 197.-208. Za cijelovit latinski tekst vidi: J. J. STROSSMAYER, *Okružnica*, u: GBBS, 9 (1881.), str. 25.-53, ovdje: 42-43: „Litteras autem slavinicas, a Constantino philosopho quondam repertas, quibus Deo laudes debite resonent, iure laudemus, et ut in eadem lingua christi Domini nostri preconia et opera enarrantur iubemus; necque enim tribus tantum, sed omnibus linguis dominum laudre auctoritate sacra monemur. Nec sana fidei et doctrinae aliquid obstat, sive missas in eadem slavinica lingua canere, sive sacram evangelium vel lectiones divinas novi et veteris testamenti bene translatas et interpretatas legere, aut alia horarum officia omnia psallere, quoniam qui fecit tres linguas principales, hebraicam scilicet, graecam et latinam, ipse creavit et alias omnes ad laudem et gloriam suam.“ Dio teksta dostupan u Enciklici *Grande munus* Leona XIII., kao i u: F. ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, I, KS, Zagreb, 1988., str. 51. Valja spomenuti vrijedno djelo gdje su sabrani dokumenti o povijesti glagoljaštva: L. JELIĆ, *Fontes historici liturgiae glagolitico-fromanae*, Vegliae (Krk), 1906.

tako glagoljica došla i u Hrvatsku. Svetoj Braći i njihovim učenicima dugujemo prijevod cijelog Svetog pisma, zbirku crkvenih i državnih zakona i neke otačke spise.

Benedikt XVI. zaključuje:

Doista, Ćiril i Metod predstavljaju klasični primjer onoga za što se danas koristi naziv „inkulturacija“: svaki narod mora ucijepiti u svoju kulturu objavljenu poruku i izraziti njezinu spasenjsku istinu vlastitim jezikom.

2. Bogoslužje na narodnom jeziku u Hrvatskoj

U Katoličkoj je Crkvi čirilometodska baština nastavila živjeti jedino u Hrvatskoj, gdje je u mnogim crkvama u hrvatskom priobalju i na otocima, sve do Drugoga vatikanskog sabora postojalo staroslavensko (starohrvatsko) bogoslužje. Unatoč već spomenutom pismu Ivana VIII. *Industriae tuae*, tijekom povijesti u Hrvatskoj nije bilo lako očuvati narodni jezik u bogoslužju. U vrijeme kneza Trpimira (845.-864.) osnovana je „hrvatska biskupija“ sa sjedištem u Ninu. Ninski je biskup bio „biskup sviju Hrvata“, na cijelom području hrvatske kneževine. Na Splitskim je saborima 925. i 1060. odlučeno je da se splitskom biskupu prizna prvenstvo u Crkvi na području cijele Hrvatske (bio je to politička cijena pripajanja dalmatinskih gradova novonastaloj kraljevini Hrvatskoj).⁸⁵ Ipak, staroslavensko se bogoslužje što običajem, što predmijevanim dopuštenjem, uz velike napore, održalo u kontinuitetu. Međutim, tijekom povijesti bilo je i pozitivnih reakcija, koje su pomogle održavanju narodnoga jezika u bogoslužju. Značajno mjesto u tome zauzima papa Inocent IV. koji je 29. ožujka 1248. dopustio senjskome biskupu Filipu uporabu liturgijskih knjiga pisanih glagoljicom na narodnom jeziku u senjskoj katedrali i na širem hrvatskom području. Evo teksta reskripta Inocenta IV.

Predana nam tvoja molba sadržavala je da je u Slavoniji posebno pismo (jezik), za koje tvrde klerici one zemlje da ga imadu od sv. Jeronima, pa ga rabe kada obavljaju sveto bogoslužje. Da bi ti njima postao istovjetan i da se prilagodiš običaju zemlje, u kojoj jesi biskupom, zatražio si u nas dopuštenje, da obavljaš sveto bogoslužje u tom pismenu. Mi dakle na umu imajući, slovo stvari, a ne stvar slovu da je podložna, zatraženu ti ovim listom dozvolu podjeljujemo, i to u onim krajevima gdje vlada gore spomenuti običaj, samo da se smisao (nauka) ne bi povrijedila razlikom u pismu (jeziku). Dano u Lyonu, 29. ožujka 1248. godine.⁸⁶

⁸⁵ Usp. BARIČEVIĆ – ZELIĆ - DUDA, *Snagom Duha*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1994., 89-90. Tako 10. zaključak Splitskog sabora (sinode) 925. veli da se ne smije zarediti za bilo koji stupanj svetoga reda onaj tko bi u bogoslužju upotrebljavao isključivo slavenski, osim ako bi bila oskudica svećenika. Na tome „osim“ temeljio se kroz dugo vremena opstanak slavenskoga bogoslužja, koje, dakle, nije bilo izrijekom zabranjeno. Usp. F. ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, I, KS, Zagreb, 1993., 84.-85.

⁸⁶ Prijevod prema: S. RITIG, *Povijest i pravo slovenštine u crkvenom bogoslužju, sa osobitim obzirom na hrvatsku*. I. sveska od 863-1248, Zagreb, 1910., str. 216.-217. Evo i latinskog izvornika u istoj knjizi: „(Innocentius episcopus etc. Venerabili fratri Philippo) Episcopo Senien (si etc.) Porrecta nobis tua petitio continebat, quod in Sclavonia est littera specialis, quam illius terrae clerici se habere a beato Jeronimo asserentes, eam observant in divinis officiis celebrandis. Unde cum illis efficiaris conformis, et in terrae consuetudinem, in qua consistis episcopus, immitteris celebrandi divina officia secundum dictam litteram a nobis suppliciter licentiam postulasti. Nos igitur attedentes, quod sermo rei, et non res est sermoni subiecta, licentiam tibi in illis dumtaxat partibus, ubi de consustudine observantur praemissa, dummodo sententia ex ipsius varietate littere non ledatur, auctoritate presentium

Benedikt XIV. konstitucijom *Ex pastorali munere* od 15. kolovoza 1754. potvrđuje staroslavensko bogoslužje i liturgijske knjige pisane glagoljicom.⁸⁷ Leon XIII. u poznatoj enciklici *Grande munus* hvali apostolski rad sv. Ćirila i Metoda⁸⁸ a Pio XI. u apostolskom pismu *Quod Sanctum Cyrillum* Svetu Braću naziva „sinovima Istoka, bizantske domovine, grčkog podrijetla, po svojoj misiji Rimljanim, po apostolskim plodovima Slavenima“.⁸⁹ Papa Ivan Pavao II. apostolskim je pismom *Egregiae virtutis* 31. prosinca 1980. proglašio Ćirila i Metoda suzaštitnicima Europe (uz sv. Benedikta).⁹⁰

U višestoljetnoj borbi za glagoljicu i uporabu hrvatskog jezika u bogoslužju zaslužni su prosjački i pustinjački redovi. Zadarski dominikanci prema jednom dokumentu iz 1706. g. ističu da su u njihovoj crkvi u Zadru kao i u drugim dominikanskim Crkvama uz Jadransko more „već stoljećima na ilirskom (hrvatskom) jeziku obavlja sveti misni čin, moli časoslov, ispovijeda i propovijeda.“⁹¹ Razvoj pismenosti u Hrvata čija su prva žarišta benediktinski samostani, pomažu samostanski skriptoriji u kojima se neumorno prepisuju i ukrašuju knjige sakralnog i profanog sadržaja. U srednjem vijeku u našim krajevima promicatelji u znanosti i umjetnosti bili su također benediktinci. Njihova prisutnost u hrvatskoj književnosti izražena je u rukopisima „Dijaloga pape Grgura“ koji su sačuvali ne samo u izvornoj latinskoj verziji nego i u nešto preinačenoj hrvatskoj (latinskoj i glagoljskoj) redakciji. Benediktinci su donijeli u naše krajeve i novi izraz u umjetnosti. Glagoljica je prisutna u nekim našim krajevima uz obalu i po otocima od vremena narodne dinastije pa sve do 19. stoljeća, a staroslavenski jezik hrvatske redakcije sve do reforme 2. Vatikanskog sabora, kada je i u tim župama, naravno, uveden suvremeniji hrvatski jezik. U Istri, Hrvatskom primorju, sjevernoj i srednjoj Dalmaciji glagoljsko pismo nailazi na svestranu uporabu, a to znači da glagoljica u navedenim krajevima prerasta u svakodnevno pismo kojim se prepisuju biblijski kodeksi, liturgijski tekstovi, djela nabožne i svjetovne književnosti. Tijekom dugih stoljeća mnogi svećenici glagoljaši i svjetovni prosvjetitelji stvorili su od glagoljice snažan kulturni izraz koji će pomoći narodu da u kriznim vremenima sačuva hrvatsku riječ. Evo najpoznatijih liturgijskih knjiga pisanih glagoljicom:⁹²

- *Glagoljski abecedarij penitencijara Jurja iz Slavonije* donosi potpuni niz glagoljskih slova.
- *Hrvatska glagoljska početnica* iz 1527. godine.
- *Misal po zakonu Rimskog dvora* 1483. To je prva hrvatska tiskana knjiga a ujedno i prva liturgijska knjiga rimskog obreda na nelatinskom jeziku.

---

concedimus postulatam. Nulli ergo etc. nostrae concessionis etc. Datum Lugduni IV. Kalendas Aprilis (Pontificatus Nostri) Anno Quinto.“

⁸⁷ Pritom osuđuje knjige na slavenskom jeziku pisane latinicom, a dopušta samo one knjige pisane glagoljicom koje odobri Sveta Stolica. Dakle, iako se pravo na neki način ograničava, ono ostaje nedvojbeno. Međutim, u praksi se ova stroga odredba nije u potpunosti provodila. Usp. J. FUČAK, *Šest stoljeća hrvatskog lekcionara*, KS Zagreb, 1975., str.122.-123.

⁸⁸ Usp. LEON XIII., *Enciklika Grande munus*, od 30. rujna 1880. Vidi: Leonis XIII «Acta», vol. II, str. 125.-137. Enciklika je objavljena i u GBBS 8 (1880.), br. 20, str. 163.-167. Usp. još; *Enciklika Grande munus; Dokumenti o sv. Ćirilu i Metodu*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1985

⁸⁹ AAS, 19 (1927.), 93.-96.

⁹⁰ AAS, 73(1981.), 258.-262. Zanimljivo je da u kripti bazilike Sv. Petra u Rimu postoji kapela posvećena trojici zaštitnika Europe: Benediktu, Ćirilu i Metodu.

⁹¹ Usp. F. ŠANJEK, *Crkva i kršćanstvo u Hrvata*, KS, Zagreb, 1993.,113.

⁹² Usp. J. L. TANDARIĆ, *Hrvatsko glagoljska liturgijska književnost*, KS, Zagreb,1993.,10-20.

- *Dodaci Karamanovu misalu 1741. godine*. U ovom djelu riječ je o jedanaest različitih sveštića sa ukupno 24 misna obrasca za blagdane svetaca.
- *Canon Missae u Patačićevu misalu 1893.*
- *Novi staroslavenski misal 1974. godine* nastao je iz želje da se staroslavensko bogoslužje bar djelomično sačuva.
- *Hrvatsko-glagoljski Padovanski brevijar* - sredina 14. stoljeća ubraja se među naše starije sačuvane brevijare.
- *Hrvatsko - glagoljski tiskani brevijar iz 1491. godine* smatra se djelom istarskih glagoljaša.
- *Senjski ritual iz 1507. godine* donosi ove obrede: pričest bolesnika, bolesničko pomazanje, preporuka duše na samrti, sprovod odraslih i sprovod djece, blagoslov vode na Veliku subotu i krštenje, blagoslov kuće, blagoslov svijeća na Svjećnicu, blagoslov vode na Bogojavljenje.
- *Hrvatsko-glagoljski ritual iz 14. i 15. stoljeća*. Ritualni tekstovi su vjerojatno bili u uporabi od početka slavenske liturgije.
- *Hrvatski-marijanski oficij* iz 16. st.
- *Vranino izdanje najstarijeg hrvatsko-glagoljskog evanđelistara* iz 1977.

Valja priznati kako se ipak u većini crkava u Hrvatskoj kroz povijest euharistija ipak slavila na latinskom jeziku. Međutim, čitanja su bila na hrvatskom i u tome imamo doista veliku i časnu tradiciju. Lekcionari su bili predmetom znanstvenih studija, a mi ovdje dajemo samo kraći prikaz.⁹³

a) Čakavski lekcionari

- Zadarski (prva polovica 15. st.)
- Barnardinov (1495.)

b) Štokavski lekcionari

- Ranjinin (1508.)
- Protestantske Postile (1562.)
- Bosanski štokavski lekcionar fra Ivana Bandulovića (1613.)
- Lekcionar Bartola Kašića (1641.)
- Lekcionar Stjepana Rusića (u rukopisu, početak 18. st.)
- Dva dubrovačka rukopisna lekcionara (18/19. st.)
- Tri slavonska lekcionara: fra Nikola Kesić (1740.); fra Emerik Pavić (1764.); fra Marijan Lanosović (1794.)
- Bandulavićev lekcionar u Dalmaciji: fra Petar Knežević (1773.); fra Ante Jukić (1838.)
- Izdanje fra Kaje Agjića (1851.)
- Lekcionar (zapravo *capitulare lectionum*) fra Petra Katančića (1831.)
- Dva riječka izdanja (1824. i 1879.).

c) Kajkavski lekcionari:

- Antun Vramec (1586.)

---

⁹³ Jerko FUĆAK, *Šest stoljeća hrvatskog lekcionara*, Kršćanska sadašnjost, Zagreb, 1975.

- Tiskani kajkavski lekcionari (1658., 1694., 1730., 1819., 1821., 1842.).
  - Rukopisni kajkavski pasionali i kantuali (najstariji iz 1683.).
- d) Nekoliko lekcionara na gradićanskem hrvatskom (1741., 1792., 1806., 1893., 1912., 1934.).
- e) Lekcionari na suvremenom književnom hrvatskom jeziku
- Lekcionar Franje Ivezovića (1875.)
  - Lekcionar Nikole Voršaka (1878.)
  - Lekcionar fra Petra Vlašića (1921.)
  - Misal Dragutina Kniewalda (1921.)
  - Izdanja časopisa „Život s Crkvom“ (1937.-1942.)
  - Lekcionar Nikole Žuvića (1940.)
  - Obnovljeni Red Svetoga Tjedna (1967.)
  - Hrvatski lekcionar nakon Drugog vatikanskog sabora (1970.-1974.)

Kao ilustraciju donosimo jednu stranicu staroslavenskog misala iz 1927.⁹⁴

---

⁹⁴ Pisan je latinicom, a samo Rimski kanon glagoljicom i latinicom: *Rimski misal slovenskim jezikom* pr̄esv. G. N. Urbana papi VIII povelenjem izdan. *Missale Romanum slavonico idomate ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini restitutum S. Pii V Pontificis Maximi iussu editum a Pio X reformatum et SSMI D. N. Pii XI auctoritate vulgatum*, Romae, Typis polyglottis Vaticanis, 1927.

PRAVILO MISI

Վեճք Երեխայութեա, ատխուայքու և
ջառագու կցոյք, ատխուայքու ջառ և բըլք,
և բըլք Եւմիքր 8, Խեցւմիքր 9 ք քթուա
ուեկու Ամուսնեաւու, եւշտու Քր քուտ
ուամիքմէրտու, Ամսնչամսնեաւու :

ԵԾՅ ԹՄՅ, ՄԱՋՅՈՂՅԻՆՅ-
ՅՄՑՅԱՑ ԿՄԱՅՅՅ, ԽԿ-
ԱԵՐՅԱՎՈՒ ՊՎՐԱՄ
ՄԱՅՑՈՒ ՆԵՇՐԱՄՅԱՅ
ԲՐԱՄՈՒ, ԾԵՑՄՅՅՄՈՒՐՅ
ՄԱՅՑՈՒ, Ց ԾԵՇՑՈՒ, ՎՀՄՔՅԱՅ
ՎՄԻՄՈՒՅ, ՏԵՐ ԾԵՑՄՈՒՐՅ ՑՄՔՅԱՑ,
Ց ԺՄԴԿԱՑՄՅԱՎԱՑ, ԶԱՄՑԵՐՈՈՈ
ՖԵՆՅ, Ց ԾՎԵՐՄՈՅԵՐՅԱՅ ԾԵՑԿԵՐՄՈՒ
ԲՐՄՈՒ ԾԵՑԲՐՅ, ՑՑ ✚ ՄԵՐԲԿՅ, ՑՑ ✚
✚ ՄԵՐԲԿՅ, ՑՑ ✚ ԵՄՅԵՄՎՅ ՄՆԵՐՄՅ
ԷՇԿՄԵՐՄՅ, ԵՐՇՄԵՇՄՈՒ ԵՎՄ
ՄԱՅՆՆՄԵՔՅԱՅ: ԲԵՐՄԿՅ, ԷՄՅ ՄԵ-
ՇԿ ԾԵՑԲՐՅԱՅ ԾՎԵՐՄՈՅԵՐՅԱՅ ՄԱՅՐ
ԿԵՎԱՄՑ ՀՐՄՈՅՄՅՑԿ: ՄԱՅՅ
ԹՄՎԵՑՄՈՑ, ԱԵՐԲՐՄՈՑ, ՉԵՏԵՑԲՐՄՈՑ,
Ց ԿՄԵՑՑՄՈՑ ՑԲՄՈՅՄՅՑ ՄՈՒ ՄԱԿԿԱ
ՄԱՅՆՆՄԵՔՅԱՅ: ՀԿՄՈՒՅ Ց ԵՐՄՅԱՄ

Jerěj rasprostr, vazdvig i stisk
rucě, vazved oči k nebu, i abje
skloň-i, prikloň se nizko před Olta-
rem, rukama na něm položenama,
glagolet:

Tebe ubo, vsemi-
lostivi Otče, Isu-
Hrstrom Sinom
tvoim Gospodem
našim priležno
molim, i prosim, **cělujet Ol-**
tar, da prijetna iměješi, i
blagosloviši, **stisnet rucě,**
i znamenujet tri krati nad
prinosi, si **✚ danja,** sje **✚**
dari, sje **✚ svetije žrtvi**
neskvrnnije, **rasprostr rucě**
poslědujet: prveje, ježe tebě
prinosim za Crkav tvoju
svetuju katoličasku: juže
umiriti, hraniti, sjediniti, i
stroiti izvoli va vsěj vsele-
něi: kupno s rabom svoim

Za one koji su zainteresirani glagoljsko pismo, evo kako ga donosi jedan računalni program.

VII. MODERNO VRIJEME

1. Devotio moderna

Srednjovjekovna liturgija i devocionalizam su otišli u dvije krajnosti: s jedne je strane bio zastupljen materijalizam (liturgija), a s druge strane pobožnost koja graniči s praznovjerjem. Reakcija na ova dva ekstrema i na teološki intelektualizam (beživotnost) bila je potpuni prekid s izvanskim kultom. Počinje se naglašavati *religiozni interiorizam*, koji je uskoro prozvan *devotio moderna* (lat. *devotio* = pobožnost). O čemu se radi? Spasenje se ne postiže toliko preko Kristovih otajstava (sakramenti) koji ostvaruju i ponazočuju vazmeno otajstvo Kristove muke smrti, uskršnuća i proslave, prisutno u Crkvi. *Devotio moderna*, naprotiv, naučava kako je za ostvarenje novog duhovnog života potrebno ostvariti nutarnji život nasljedujući Krista, a to se postiže *meditacijom i osobnom molitvom*. Tu se rodio religiozni individualizam (*Spasi dušu svoju!*). Spasenje se ne ostvaruje toliko Kristovim otajstvima, nego je ono rezultat psihičkoga napora u molitvi i razmatranju.

Devotio moderna je dakle dovela do *individualizma i interiorizma*. U euharistiji se sve više naglašavalo klanjanje, dok se i dalje očitovala nesposobnost *sudjelovanja* u misi. Pričest se nije shvaćala prvenstveno kao sudjelovanje na Kristovom spasiteljskom otajstvu, nego kao nagrada kršćaninu koji je mogao primiti Krista kao gosta, prijatelja, zaručnika, da bi s njime mogao ostati u razgovoru u sabranoj meditaciji. U svom naglašavanju osobne meditacije ovaj je pokret praktički ostavljao po strani liturgijsku molitvu, iako je bila pošao od toga da oživi liturgiju.

Jedno krilo ovoga pokreta (tj. katoličko) naglašava važnost liturgije (ne bježi od nje u pobožne vježbe!), ali je za nj liturgija više podloga za razmatranje. Drugo krilo ovog pokreta se razvija u protestantizam, jer prenaglašava vrijednost Riječi na uštrb znaka. *Devotio moderna*, dakle, koja zamjera liturgiji da ne može nikada postati duhovna, stoji u počecima protestantizma koji gotovo posvema obara ono materijalno (sakramentalni znak) i daje važnost riječi. **Luther** se htio vratiti izvorima, ali je bez pravih znanstvenih instrumenata (starih liturgijskih spisa), otišao je u drugu krajnost.

2. „Povijest“ liturgije, pojava protestantizma

Liturgijski je život samo naizvan bio bogat, jer se nije moglo govoriti o pravoj liturgiji. Bilo je mnogo blagdana (gotovo jedan tjedno) koji su se svečano slavili. Klerici su bili zaduženi slaviti liturgiju za puk; oni su bili shvaćani kao zastupnici i vjernici „prvog reda“, pa su ih stoga i vjernici trebali uzdržavati. Računa se tako da je među gradskim stanovništvom bilo i do 20% tzv. *altarista*, svećenika čiji je jedini zadatak bio slaviti jednu (privatnu!) misu dnevno i za to su imali beneficij (neko dobro ili plaću). Spominje se da je u 15. st. u Bratislavi samo u dvije crkve bilo ukupno 236 altarista! Narod je praktički sudjelovao u liturgiji time što je gradio crkve i uzdržavao kler.

Liturgija je dakle ostala bitno stvar klera. čak su se i dva prostora u crkvi bitno razlikovala: svetište je bilo uzdignuto i često ograđeno od naroda, tako da se oltar gotovo nije mogao ni vidjeti iz crkve. To je dovelo do toga da je ispred pričesne

ograde bio podignut poseban „oltar laika“ za bogoslužja za narod. Međutim i tu je narod mogao samo promatrati: budući da je latinski već odavno bio nerazumljiv. Svećenik, pa čak ni čitač, nisu se uopće okretali prema narodu za vrijeme mise. Istina, nedjeljom i blagdanom su se služile vrlo svečane mise (klera je bilo dovoljno!), ali se narod mogao samo diviti izvanjskom sjaju.

Bilo je prigoda kad je narod ipak na neki način sudjelovao u bogoslužju. Propovijed se ipak održavala, osobito s pojmom prosjačkih redova. Propovijed shvaćala odijeljena od mise. Postojala je i određena molitva vjernika. Poslije propovijedi bi svećenik najavljuvao određene nakane iz kojih bi se molili *Oče naš* ili *Zdravo Marijo* (takve molitve i danas postoje u nekim obiteljima kao „preporuke“). I nadalje je *gledanje* posvećene hostije imalo veliko značenje, koji puta je to bilo povezano i s praznovjerjem: vjerovalo se tako da se onoga dana kad se pogleda hostija ne može naglo umrijeti niti oslijepiti, dok prati misu čovjek ne stari...

Postaju popularne proslave misterija („skazanja“), osobitoigrani prikazi Kristove muke i smrti. Na krštenju se uzima ime nekog sveca zaštitnika, a određeni su sveci zaštitnici pojedinih cehova. Šarenilo cehova i bratovština je bilo osobito vidljivo u procesijama. Praktički, sav je život bio posvećen, pokršćanjen, samo što to često nije bilo zdravog liturgijskog duha.

Posvema se izgubio smisao za Crkvu kao zajednicu, kao Tijelo čija je Glava Krist. Tako se npr. u gotskim crkvama nalazi mnoštvo kapelica za privatne mise pojedinih velikaša. Tamo gdje se liturgija nije dovoljno razumjela, cvale su pobožnosti. Napomenimo također je kler dobrim dijelom bio veoma neuk u osnovnim teološkim znanjima te da su tako i sâmi pogodovali krivom shvaćanju Crkve i liturgije i posredno dovodili ljudi na rub praznovjerja. Tek će kasnije Tridentski sabor odrediti da se svi svećenički kandidati moraju odgajati u sjemeništima i proći određene studije.

Reakcija Lutherove reforme na nepostojanje teologije liturgije bila je nepriznavanje mise kao žrtve, Uteteljen na *devotio moderna* Luther je tvrdio da je propovijed „jedina ceremonija i jedini bogoslužni čin kojeg je Krist ustanovio, da bi se u njemu kršćani sabrali, duhovno vježbali i održavali u pobožnosti.“⁹⁵ Lutherova i općenito protestantska zamisao je bila pročistiti rimsку liturgiju od zlorabu i praznovjerja, a završilo je gotovo s potpunim dokinućem liturgije. Može se reći da je za protestante liturgija postala „povijest“. To je, međutim, potaklo katolike ne da „pokopaju“ liturgiju u povijest, nego da proučavajući stvarnu povijest liturgije otkriju pravi smisao liturgije.

3. Liturgijska reforma Tridentskog sabora

Dekadencija je bila i u liturgiji i u crkvenoj praksi. Obnova je bila nužna. Ovoga puta poticaj nije došao iz Rima, a niti iz same Crkve. Pojavio se Luther koji je ukazao na očigledne manjkavosti u liturgiji. Uskoro se pokazalo da Luther nije imao crkvenog duha (otišao je u raskol), a niti dovoljno liturgijsko-teološkog znanja, pa je otišao u druge krajnosti, a u nekim stvarima ponavljao dosadašnje pogreške. U ono se vrijeme naglašavao *žrtveni* karakter mise, a pomalo se ostavljao po strani *njezin gozbeni*

---

⁹⁵ Usp. *Isto*, 69.

značaj: vjernici nisu sudjelovali u misi i uglavnom se nisu pričešćivali. Biblijska se čitanja nisu shvaćala u svem dostojanstvu i važnosti. U svojoj kritici ovih manjkavosti Luther prelazi u drugu krajnost: ne samo da ustaje protiv misâ bez pričesti vjernika, nego naglašava samo gozbeni značaj mise, ustaje protiv misâ u čast svetaca, proziv misâ za pokojne. Uskoro iz reformirane liturgije nestaje i kanon s predslovljem, Očenaš, a umjesto antifona uvode se pučke pjesme. Općenito govoreći Luther je, vjerujući da se vraća na izvore, od cjelokupne liturgije ostavio i razvio službu riječi, a sakramente (osim krštenja i djelomično euharistije) odbacio. Njegova je liturgija postala hladna i bez mašte, a što je najvažnije, on nije uspio uspostaviti vezu sa starom kršćanskom tradicijom.

Te je prilike zatekao *Tridentski sabor* (1545-1563). Trebalo je brzo djelovati. S jedne strane stati na kraj zloporabama u bogoslužju, a s druge strane izići pred protestante s jasnom naukom i bogoslužjem. Sabor naravno nije htio prekinuti s tradicijom, nego upravo obnoviti sve u duhu te tradicije, čisteći od svih kasnijih natruha. Međutim, on ovaj sabor nije mogao sâm reformirati liturgijske knjige, nego je to prepustio papi. Sabor je ipak dao jasne smjernice:

- *Reforma se treba nadovezati na liturgijsku tradiciju.*
- *Reforma treba učiniti kraj šarenili koje je prelazilo u kaos. To će kasnije uroditи unifikacijom.*
- *Reforma treba savjesno i strogo izbaciti sve sumnjive elemente koji mogu biti povodom praznovjerju.*

Naglasimo da sabor jednostavno nije bio u mogućnosti stvoriti nešto bitno novoga. Jedino i najrazboritije što je mogao učiniti je bilo da „konzervira“ i nametne liturgiju koja je dotada bila na snazi, razumljivo, očišćenu od očiglednih novotarija.

Evo kako su nakon Tridentskog sabora izlazile liturgijske knjige:

- 1568. *Breviarium Romanum*, izdao Pio V. bulom *Quod a nobis*.⁹⁶
- 1570. *Missale Romanum*, izdao Pio V. bulom *Quod primum tempore*.⁹⁷
- 1584. *Martyrologium Romanum*, izdao Grgur XIII. bulom *Emenato iam Kalendario*.⁹⁸
- 1595.-1596. *Pontificale Romanum*, izdao Klement VIII bulom *Ex quo in Ecclesia Dei*.⁹⁹
- 1600. *Ceremoniale Episcoporum*, bulom Klementa VIII. *Cum novissime Pontificale*.¹⁰⁰
- 1614. *Rituale Romanum*, bulom Pavla V. *Apostolicae Sedi*.¹⁰¹

---

⁹⁶ *Breviarium Romanum. Editio Princeps* (1568). Libreria Editrice Vaticana, 1999. (fototipsko izdanje).

⁹⁷ *Missale Romanum. Editio Princeps* (1570). Libreria Editrice Vaticana, 1998. (fototipsko izdanje).

⁹⁸ *Martyrologium Romanum. Editio princeps* (1584). Libreria Editrice Vaticana, 2005. (fototipsko izdanje).

⁹⁹ *Pontificale Romanum. Editio Princeps* (1595-1596). Libreria Editrice Vaticana, 1997. (fototipsko izdanje).

¹⁰⁰ *Caeremoniale episcoporum. Editio Princeps* (1600). Libreria Editrice Vaticana, 2000. (fototipsko izdanje).

¹⁰¹ *Rituale Romanum. Editio princeps* (1614). Libreria Editrice Vaticana, 2004. (fototipsko izdanje).

NAGLASIMO: Prvi put u povijesti Tridentski je sabor *nametnuo* kao obvezatne ove liturgijske knjige cijeloj Katoličkoj crkvi, osim onima koji su mogli dokazati da imaju tradiciju stariju od 200 godina. To se onda odnosilo na milansku i lyonsku (dominikansku) liturgiju.

Evo kratke shematske ocjene uspjeha Tridentskog sabora:

- **Povratak tradiciji.** Ovo načelo nije moglo biti sasvim provedeno iako su oni vjerovali da su se vratili na izvore. U ono vrijeme oni jednostavno nisu imali dovoljno znanja o povijesti liturgije: vjerovali su da je nešto vrlo staro, a u stvari je bilo više stoljeća mlađe, ili uopće nije bilo rimskog podrijetla. Valja ipak priznati da su obnovitelji očistili liturgiju od očigledno loših novotarija i stvari koje su bile na rubu praznovjerja.
- „**Zaledivanje**“. Velimo da obnovitelji u stvari nisu ni donosili ništa novoga. Briga im je prvenstveno bila da sačuvaju i proglose obvezatnim ono što su zatekli a ne toliko da gledaju koliko je nešto prikladno za njihovo vrijeme. Iako ovo zvuči veoma siromašno, ovaj se konzervativizam pokazao dobrim. Budući da tada nisu mali sredstava ni mogućnosti ponuditi nešto bitno kvalitetnije od onoga što su zatekli, svakako je bilo razborito čuvati ono što su imali, jer bi inače napravili još gore. U liturgiji se to uvijek iznova pokazuje: bolje je sačuvati neku manjkavu tradiciju, negoli uvoditi nešto nesigurno ili sumnjivo. promjene radi promjena su u liturgiji uvijek veoma opasne. To se jasno vidi na primjeru Luthera. Da bi sačuvao *status quo* Siksto V. je 1588. osnovao *Kongregaciju obreda* koja je trebala bdjeti nad jedinstvom i pravilnošću rimske liturgije. Tako se po prvi puta u povijesti Crkve dogodilo da je jedan obred *nametnut čitavoj Crkvi*. Sada Rim postaje jedini autoritet koji je sve određivao. Uskoro nastaje shvaćanje kako je sve u liturgijskim knjigama sveto i nedodirljivo. Tako uspijevalo stati na kraj zlorabama i neredima. U tome je trenutku ovakvo shvaćanje bilo mudro. Kler je bio neuk i u većini slučajeva bi bilo opasno prepustiti svećeniku da nešto čini po svom nahođenju. naime, kad se svećenik doslovno drži rubrika, pa makar taj svećenik bio posve neuk, može biti siguran da (barem naizvan) neće pogriješiti. Dovoljno je pogledati Rimski misal koji je bio na snazi sve do 1970. Tamo je čak određeno da svećenik mora prati ruke prije mise, da misno ruho treba biti čisto i čitavo, određen je čak i način na koji se oblači pa, između ostaloga doslovno piše kako pri oblačenju albe svećenik stavi lijevu ruku u lijevi rukav, a desnu u desni, itd. Zato Tridentski sabor određuje da se imaju osnivati i sjemeništa, što uvelike doprinosi izgrađenosti klera.
- **Rubricizam.** Liturgija je bila očišćena od mnogih zloroba. Svaki je svećenik točno znao što mu je i kako činiti. Rubrike su bile određene do u tančine. Ali to je ujedno značilo i određenu beživotnost, statičnost i formalizam. Nasuprot protestanata, zadržan je latinski. U praksi se stvorio mentalitet da je sve krivo što imalo miriše po protestantizmu. Tako se sve manje govori o misi kao gozbi, pričešće se rijetko i to samo pod jednom prilikom, Božja se riječ ne uočava toliko u bogoslužju: propovijedi ne tumače Božju riječ, nego su tematske i prigodne, sudjelovanje naroda u bogoslužju je ostalo slabo. Privatne (tihe) mise ostaju na snazi. I dalje je jaz između javnog bogoslužja i privatne pobožnosti vjernika. Podosta od tog mentaliteta osjetimo i danas.

4. Liturgija nakon Tridentskog sabora

Liturgija je poslije sabora, kako smo vidjeli, bila zaštićena od različitih zloporaba, ali je i dalje ostala nerazumljiva za običan puk. Bogoslužje je bilo u isključivom nadleštvu klera. Prevođenje liturgijskih knjiga na narodni jezik bilo je izričito zabranjeno. Tako npr. papa Aleksandar VII. u apostolskom pismu (1661.) ne samo da osuđuje *sinove propasti koji su dospjeli do takvog stupnja ludosti da su dali misal* (preveden na narodni jezik) *osobama bilo kojeg staleža i spola, obezvrjeđujući i gazeći uzvišenost svetih obreda koji su izraženi na latinskom jeziku time što izlažu misal očima svjetine*, nego papa, štoviše, ekskomunicira *latae sententiae* sve one koji tiskaju, čitaju ili zadržavaju takve prevedene misale. A ako bi koja takva knjiga došla do nekog biskupa, određuje dalje papa, neka je spali bez premišljanja.

Ipak je i tada bilo ljudi koji su drugačije mislili. Tako talijanski liturgičar *Muratori* tvrdi kako bogoslužni čini po sebi pripadaju čitavoj Crkvi, *svećenicima i vjernicima*, tako da i puk sudjeluje u otajstvu mise slaveći euharistiju. Zato je po sebi razumljivo da se puk u sklopu mise i pričešće, a ne na pokrajnjem oltaru. Izravni krivac klerikalizacije bogoslužja jest nerazumljivi *latinski jezik*.

5. Liturgijski život u doba baroka

Treba priznati da je tridentska reforma bila i nužna i dobra, ali je imala i svojih slabosti i tu upravo onamo gdje je prije bila jaka, a to je: nepromjenjivost i određenost. U vrijeme velikih nereda i neujednačenosti (kad je i kler često bio neuk) odredena strogost je bila providnosna. Rezultat tog novog mentaliteta bilo je shvaćanje da je reforma učinjena jednom zauvijek. Sve je bilo precizno određeno i nepromjenjivo. A život se razvijao. Budući da se u samoj liturgiji nije moglo ništa mijenjati, razvoj je tekao *uz* liturgiju. To se osobito vidjelo na području liturgijske glazbe koja se toliko razvijala da joj je bogoslužje bilo tek nešto kao kulisa. Kako narod u liturgiji nije mogao sudjelovati, razvilo se pučko pjevanje: pučke se pjesme pjevaju za ulaz, *Kyrie*, prije i poslije propovijedi, za prikazanje, *Svet, Jaganje Božji*, pričest...

Značajka je baroka euharistijska pobožnost i pobožnost prema Mariji, što je bilo puno zdravije od srednjovjekovnog kulta svetaca. Svoj je vrhunac barokna liturgija doživljavala svakako u tijelovskim procesijama. Ponegdje su se slične, nešto skromnije procesije održavale svakog četvrtka. Barok (sav u pokretu!) bio je vrijeme procesija. Liturgijska su skazanja također bila veoma popularna: jaslice, Isusova kolijevka, Božji grob s mehaniziranim „uskršnucem“ Isusova kipa.

Euharistijska se pobožnost očitovala u četrdesetosatnim klanjanjima, blagoslovima s Presvetim. Sve, samo ne pričest! Međutim, nešto se ipak promijenilo na bolje. Naime, budući da se euharistija izlagala na klanjanje vjernicima, nestalo je one barijere između klera i vjernika: Oltar je „došao“ bliže narodu, ali ne zato da bi, okupljen oko oltara, narod sa svećenikom slavio euharistiju (misu), nego zato da bi se narod u izvanmisnoj euharistijskoj pobožnosti klanjao izloženoj euharistiji. Ipak je to bio mali napredak u odnosu na praksu prije toga. Euharistijska su klanjanja osobito propagirali isusovci u svojim pučkim misijama. Svoj vrhunac barokna liturgija doživljava svakako u tijelovskim procesijama.

Marijanska se pobožnost očitovala u „večernjicama“ i u sve većem broju marijanskih blagdana. Zaboravilo se da bi blagdani trebali slaviti *otajstva*, događaje spasenja a ne vjerske istine.

Redovito se propovijedalo prije mise i to redovito nevezano uz misna čitanja, nego tematski. I pričest se odvajala od mise. To se vidi i po unutrašnjem uređenju crkava. Oltar sve manje izgleda kao stol a sama „mensa“ na kojoj se slavi misa izgleda tek kao postolje za silne kipove i ukrase. Štoviše, vjernici su se u većim crkvama i pričešćivali na pokrajnjem oltaru gdje se čuvalo Presveto. Pričešćivalo se prema obredu pričesti bolesnika, jer u Redu mise jednostavno nije bila predviđena pričest vjernika

6. Od baroka do 20. st.

Nakon baroka dolazi *prosvjetiteljstvo*. Među prosvjetiteljima je bilo različitih struja: neki su se otvoreno suprotstavljeni kršćanskim načelima, drugi su pokušavali pomiriti crkvenu nauku i praksu tumačeći je u moralno-odgojnem smislu, a treći su ipak uviđali potrebu reforme teologije i crkvene prakse. Liturgijska je obnova išla na dvije razine: pojednostavljivanje i nastojanje oko razumljivosti, što se ponajviše očitovalo u zahtjevima za narodnim jezikom. Neki su u ovim zahtjevima bili vrlo korjeniti, pa je na drugoj strani bilo straha od približavanja protestantima.

Sinoda u Pistoji 1786. – gotovo dvije stotine godina ispred svoga vremena. Scipione de Ricci (+1810.) biskup biskupija Pistoia i Prato na sinodi u Pistoji 1786. zalagao se da se crkva u svom ustrojstvu i liturgiji povrati na svoje izvore. Zalagao se za neovisnost biskupa u svojoj biskupiji, pa samim time i za njegovu samostalnost u uređenju liturgije. Bile su to ideje već prisutne u Francuskoj (tzv. „galski pokret“). sinoda se zalagala za aktivno sudjelovanje vjernika u misi i to na narodnom jeziku a protivila se običaju da se u isto vrijeme na različitim oltarima slavi više misa. Sinoda se nadalje zalagala da se misne molitve govore na glas, te da se hostije za pričest posvete na istoj misi. Zalagala se također za pripravu roditelja na krštenje djece kao i za praksu da se krštenja podjeljuju u vazmenom bdjenju. Naravno da je takva sinoda bila veoma puno ispred svoga vremena. Godine 1794. Pio VI. je u buli *Auctorrem fidei* osudio je kao heretičke one izjave sinode koji su govorili o odnosima hijerarhije u Crkvi, a sve ostale izjave su bile okarakterizirane, „lažne“, „sablažnjavajuće“, itd. Biskup de Ricci bio je izrugan i smijenjen još 1790.

Nakon prosvjetiteljstva dolazi *romantizam* koji se u svemu želi vraćati u starinu. To strane značilo vraćanje na liturgiju baroknog tipa: liturgija je po sebi savršena i nije bitno koliko puk sudjeluje. Cvale su pobožnosti baroknog tipa: Srce Isusovo, Gospini blagdani, euharistijske pobožnosti bez pričesti... S druge je strane romantizam pokrenuo vrlo zdrave snage u Crkvi - išlo se u starinu, ali ovoga puta ozbiljnije i studiozniye: stvaralo se polje rada za kasniji liturgijski pokret. Liturgijska se obnova začinje uz benediktinske samostane. Prospère Gueranger (1805-1875), opat samostana Solesmes ustvrdio je da je liturgija molitva Crkve, tj. svih njezinih članova, ne samo klera. Tako se liturgija bitno razlikuje od pobožnosti. Drugi značajniji samostani koji se bave liturgijskom obnovom su: Beuron, Maria Lach u Njemačkoj, Seckau u Austriji, Prag u Češkoj. U Beuronu je 1884. Schott izdao prvi *Misal* za

narod (na njemačkom). I danas u Njemačkoj „Schott“ znači jednostavno - misal za narod!

VIII. LITURGIJSKI POKRET I REFORME DO 2. VATIKANSKOG SABORA

1. Liturgijski pokret 19-20. st.

Liturgijski pokret naših dana započeo je u posve određenim povijesnim prilikama kada su katolici, točnije rečeno laici, počeli istraživati one veze što postoje između njihove konkretne egzistencije u vremenu i prostoru, te između Crkve i hijerarhije, te su mogli iz toga ispitivanja prepoznati i razlikovati one stvarnosti, bitne, absolutne i neophodne, sadržane u pojmu Crkve, od stvarnosti kulturnog nasljeđa, vremenski uvjetovanih i relativnih, koji su samo izraz jedne povijesne epohe (Anton Mayer).

Obnovu je prihvatio i počeo provoditi već Pio X. koji je motuproprijem *Tra le sollecitudini* (1903.) praktički započeo liturgijsku reformu. Tako on u motu propriju o liturgijskoj glazbi između ostalog tvrdi da pravi kršćanski duh ide za djelatnim sudjelovanjem vjernika u presvetim tajnama i u javnim svečanim molitvama Crkve.¹⁰² Izdao je dekret o čestoj pričesti (1905.), što je naišlo na dobar odjek. Papa je također zagovarao raniju prvu svetu pričest. Zanimljivo je da u konstituciji o novom časoslovu (1911.) papa napominje kako je to tek prvi korak u reformi časoslova i misala.¹⁰³

Liturgijski se pokret širi. U Belgiji je *Beauduin* s benediktinskim opatijama *Maredsous i Mont-César* pokrenuo liturgijske tjedne (1912.) i časopise *La vie liturgique*, *Les questions liturgiques*, *Questions liturgiques et paroissiales*. U Njemačkoj je uz *Beuron* za liturgijski pokret osobito bila značajna benediktinska opatija *Maria-Lach* čiji su redovnici bili poznati liturgičari *Casel i Mohlberg* koji su *Dölgerom i Baumstarkom* pokreću časopise *Ecclesia orans*, *Liturgiegeschichtliche Forschungen*, *Liturgiegeschichtliche Quellen*, *Jahrbuch für Liturgiewissenschaft*. U Austriji je *Pius Parsch* pokretač pučkog pastoralnog knjigom *Das Jahr des Herrn* kojom tumači misu i časoslov te časopisom *Bibel und Liturgie*.

U Francuskoj samostan *Solesmes* izdaje *Monumenta Ecclesiae liturgica* te kritička izdanja nekih liturgijskih knjiga. Glasovit je i *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*. U Italiji u opatiji *Finalpia* pokreće se časopis *Rivista liturgica*.

Belgijski benediktinac Beauduin (1873.-1953.) naglasio je teološki vid bogoslužja. Za njega je *liturgija (bogoslužje) kult (bogoštovlje) Crkve*. Samo oni bogoslužni čini koje Crkva priznaje kao svoje su liturgija. Osim toga, tvrdi Beauduin,

jedini i opći subjekt bogoštovlja Crkve je uskrsnuli i proslavljeni Krist, koji sjedi zdesna Ocu... On izvršava naše bogoštovlje... Jedini posrednik između Boga i

¹⁰² Usp. *Vodič za sudjelovanje vjernika u svetoj misi*, u VDB 3(1961.)35. Slično Benedikt XV. piše priredivačima Liturgijskog kongresa u Španjolskoj 1915., usp. D. KNIEWALD, *Liturgika*, Zagreb, 1937., 5.

¹⁰³ Za ovaj pregled usp. B. NEUNHEUSER, *Le riforme liturgiche dal sec. IV al Vaticano II*, u: Anamnesis 2, str. 227-252; S. MARSILLI, *La liturgia, momento storico della salvezza*, u: Anamnesis 1, str. 33-150.

čovječanstva, vječni Veliki svećeni.... Novoga saveza, jedini Veliki svećenik koji ovdje na zemlji izvršava cjelokupno naše bogoslužje.

Ovo će gledanje kasnije biti prisutno i na 2. Vatikanskom saboru. Naime, ono što Krist čini jest djelo našega spasenja. Drugim riječima, u bogoslužju se ostvaruje naše spasenje. Beauduin nadalje pobliže tumači kako Kristovo spasiteljsko djelo

nije nešto poput stranice u povijesti, nije nešto poput spomenika koji bi nas na nešto podsjećao, niti je nešto kao filozofski sustav apstraktnih istina, nego je to Kristovo spasiteljsko djelo nadnaravna stvarnost, uvijek prisutna i uvijek aktivna, a životvorno središte te nadnaravne stvarnosti jest proslavljeni Krist.

Krist je prisutan u svojoj Crkvi. Tako je bogoštovlje Crkve zapravo izvršavanje Kristovog svećeništva. Bogoštovlje Crkve je u stvari povijest spasenja koja se ostvaruje. Beauduin vidi trostruko značenje Kristova svećeništva koje se ostvaruje u Crkvi:

- *Osobno:* Kristovo osobno svećeništvo djeluje po službenicima koji slave neki sakramenat.
- *Zajedničarsko:* Krist u sebi sažima čitavo čovječanstvo, pa je tako njegova svećenička služba na korist svima, tj. čitave crkvene zajednice.
- *Hijerarhijsko.* Iako Krist sâm vrši svoju svećeničku službu, ipak je htio da ona bude prisutna i na vidljiv način, preko službenika koji su *sredstvo i oruđe* po kojem djeluje jedinstveno Kristovo svećeništvo. To je hijerarhijsko svećeništvo u Katoličkoj Crkvi koje se sakramentalno prenosi.

Iako se Beauduinovo shvaćanje svećeničke naravi liturgije može djelomično kritizirati, ipak je njegovo djelo za svoje vrijeme bilo izvanredno revolucionarno.

2. Liturgija, otajstvo (misterij, sakrament) spasenja

Beauduin je rekao da je Kristovo djelo spasenja *nadnaravna stvarnost uvijek nazočna i djelatna u liturgiji*. Ovim je smjerom (iako posve neovisno od Beauduina) pošao njemački benediktinac Odo Casel (1886-1948). On je zapazio da se u liturgijskim knjigama Crkve bogoslužni čini nazivaju *mysterium-sacramentum*. Casel je bio filolog klasičnih jezika pa je počeo istraživati što su ti izrazi značili u ambijentu grčko-rimske kulture gdje su i nastali, da bi mogao razumjeti značenje koje taj izraz ima u kršćanskom okružju.

Mysterium (*μυστηριον / mystérion*) je *terminus technicus* za određenu kulturnu formu (bogoštovni oblik) koja se očitovala u tzv. *misterijskim religijama*. Misteriji su bili obredi u kojima se različita agrarno-vegetativna razdoblja poosobljuju u starodrevne junake. Ti se personificirani procesi onda očituju u narodnim vjerovanjima i običajima koji su trebali osigurati dobru žetvu.

Evo kako je izgledao jedan misterij sa Sicilije (*eleuzijski misterij*): Pluton otima mladu Koru (*zrno pšenice*) i odvodi je u svoje podzemno kraljevstvo (*zrno posijano u zemlju*). Demetra, Korina majka, plače, te u očaju zbog gubitka svoje kćeri razara sve kuda prolazi (*zima sa svojim kišama i ledenim vjetrovima*). Majčina je tuga ganula

Hermesa, Boga sunca koji joj izlazi u susret (*proljetno sunce*) i uspijeva joj povratiti kćer (*sunčeve zrake koje daju da zrno iskljija i raste*). Tako se Kora opet vraća na zemlju, ali će se kasnije (*jesen*) opet morati u Plutonovo podzemno kraljevstvo (*sazrijevanje usjeva, žetva i iščekivanje nove sjetve*). Iz navedenog zapažamo dvoje:

- Kozmička stvarnost (*sjetva-zrenje-žetva*) postaje *mítom*, tj. stvarnošću koja ima opće značenje: život se neprestano rađa iz smrti prema stalnom zakonu prirode.
- Na temelju toga *mita* stvara se *obred* koji se naziva *misterij*. U ovom slučaju mit je neki događaj koji se u nekom obredu (*misteriju*) obnavlja.

U religiji mitova kasnije se gubi kozmičko-agrarno obilježje, pa se sve više primjenjuje na čovjeka i na njegovu želju da mu se život uvijek iznova obnavlja. Tako ubrzo nastaje *soteriološki misterij*, tj. od misterija koji tumači kozmičko-agrarne stvarnosti nastaje misterij koji tumači spasenje i izbavljenje čovjeka i uzdizanje u nebeske sfere. Evo kako to tumači Casel:

U misteriju se javlja Kyrios, bog koji se spustio u zemaljsko stanje patnje i borbe, koji se pojavio na zemlji (epifania), te se ovdje na zemlji borio, trpio i morao podleći. Žalost čovječanstva koje trpi se usko povezuje uz žalost za bogom koji je morao umrijeti. Međutim kasnije na neki način slijedi povratak života pomoću kojega božji drugovi, štoviše čitava priroda uskrišava na novi i trajni život. Prema vjeri i prema svetom nauku (hieròs lògos) zajednice, tako se dogodilo, u starodrevnom vremenu, a sjećanje na to živi u mitu. Ali, i današnji svijet kao i današnja zajednica ima potrebu za novim životom. Zbog toga se - u kultu - uvijek iznova ponavlja ona prva starodrevna epifanija, ona djelo spasenja koje je bog ostvario. Misterijski kult je sredstvo pomoću kojeg onaj prvotni čin ponovno može postati stvarnost i izvor spasenja. Sudionici toga kulta rekonstruiraju (ponazočuju) na obredni i simboličan način to prvotno djelo. Ta se stvarnost ponazočuje u svetim znakovima, u obredima i u riječima svećenika i vjernika. Zajednica, sabrana u svečanom slavlju, upravo po tom svetom činu na najintimniji se način sjedinjuje s Kyriosom, koji je objekt kulta, tako da nema nekog jačeg i intimnijeg sjedinjenja od ovoga koje se ostvaruje u trpljenju i djelovanju u zajednici. Pomoću toga zajednica također postiže sudjelovanje u novom životu boga; sama zajednica ulazi u sferu božanskoga, te biva na neki način pobožanstvenjena. Dakle, u misterijima kultno djelovanje kao djelovanje koje se sjedinjuje s božanskim djelovanjem jest sredstvo, a svrha je sjedinjenje s božanskim, uzimanje udjela u božanskom životu.¹⁰⁴

Misterij je sveti kulturni čin po kojem spasiteljsko djelo biva nazočno u obliku obreda. Kulturna zajednica koja uzima udjela u ovom obredu uzima udjela na tom spasenjskom djelu i na taj način postiže spasenje.¹⁰⁵

Dakle, čovjek postaje dionikom spasenja kojeg je postigao mitski heroj, protagonista onog *misterija*. Dionikom toga spasenja čovjek postaje po obredu. Onaj tko to postigne zove se *initiatus* (od *initia*, što je klasični latinski prijevod grčkog *mystéria*), tj. *čovjek koji je ušao u spasenje*. Po misteriju vjernik se povezuje s mitskim herojem, koji mu priopćuje spasenje koje je on sam postigao: čovjek postaje dionikom mitske pobjede heroja nad smrću; čovjek postiže isto spasenje koje je postigao božanski

¹⁰⁴ Odo CASEL, *Il mistero del culto cristiano*, Borla editore, Torino, 1966, 94-95.

¹⁰⁵ Navedeno prema: B. NEUNHEUSER, *Mistero*, u: D. SARTORE - A. TRIACCA (prir.), *Nuovo dizionario di liturgia*, Edizioni Paoline, Roma 1984., 863-883, ovdje 872.

heroj. Polazeći od toga da se kršćansko bogoslužje još od samih početaka naziva misterij (= sakramenat, otajstvo), **Casel** otkriva njegove osnovne oznake:

- postoji prvotni **događaj** spasenja;
- ovaj se događaj **uprisutnjuje** u obredu,
- čovjek bilo kojeg vremena po tom **obredu ostvaruje** svoju vlastitu i opću povijest **spasenja**.

Tako za Casela kršćanska liturgija nije čovjekovo djelo kojim on traži dodir s Bogom, nego, u otajstvu, kršćanska liturgija uvijek iznova ostvaruje i primjenjuje ono jedinstveno djelo spasenja ostvarenog po Kristu. Caselova definicija liturgije je stoga slijedeća: *Liturgija je obredno izvršavanje Kristovog spasiteljskog djela*, odnosno, *prisutnost božanskog spasenja pod plaštem simbola*. Dakle, *liturgija je nastavljanje, posadašnjenje, uprisutnjenje, ostvarivanje* Kristovog Spasiteljskog djela.

Tako konačno stižemo do teologije liturgije. Krist je živ i djelatan među nama. Zahvaljujući liturgiji nema nikakve razlike između apostola (koji su bili na posljednjoj večeri i promatrali muku Kristovu, te bili svjedoci njegova uskrsnuća) i nas koji svekoliko vazmeno otajstvo muke, smrti, uskrsnuća i proslave slavimo u euharistiji. Mi sami postajemo dionicima Kristovog spasenja, njegove pobjede i proslave.

Caselu su zamjerali da on poganskim terminima tumači kršćanske istine. Međutim, on je samo na početku svoga razmišljanja, istražujući etimologiju naziva *mysterium – sacramentum*, pošao od poganskog značenja, međutim, on je temeljito proučavao i Novi zavjet i nauku Otaca, gdje je našao potvrdu za svoje zaključke: Krist je osnovni sakramenat/otajstvo čije je spasiteljsko djelo otajstvo našega spasenja. To otajstvo ima tu sposobnost da se u dalnjem velikom sakramantu - Crkvi upravo u liturgijskim činima na otajstven način ostvaruje u zajednici koja slavi sveta otajstva.

3. Liturgijski pokret u Hrvatskoj

Početkom liturgijskog pokreta u Hrvata općenito se smatra *hrvatski prijevod Rimskog misala* kojeg je 1921. priredio Dragutin Kniewald. Misne je obrasce preveo P. Brozičević, himne M. Pavelić; F. Zagoda je načinio egzegetske bilješke, a liturgijski tumač sâm Kniewald. Misal je do 1944. doživio čak 5 izdanja, a kao izvadak iz tog misala izlazi knjižica za mlade „Sveta misa“. Za lakše snalaženje u Kniewaldovom Rimskom misalu godinama izlazi „Liturgijski kalendar“. Biskupi su ovaj misal preporučili kleru i laicima. Znakovito je da ga svećenici nisu prihvaćali, ali su ga laici tražili.¹⁰⁶

Godine 1934. se pojavljuje u Hvaru časopis *Život s Crkvom* koji izlazi 8 godina. I ostali su katolički časopisi objavljivali liturgijske članke. Objavljaju se knjige koje tumače svetu misu, ostale sakramente, pučki kalendar. Biskupi pišu poslanice o liturgiji...

Bilo je nekoliko liturgijskih kongresa. Prvi je bio u Hvaru 4.-6. srpnja 1936. Donio je rezolucije koje se odnose na autentični prijevod stalnih dijelova mise, o liturgijskim

¹⁰⁶ O tome iscrpno govori knjiga: J. RADIĆ, *Liturgijska obnova u Hrvatskoj*, Makarska 1966.

propovijedima i liturgijskom pjevanju. Na kongresu u Splitu od 12. do 14. srpnja 1938. govorilo se uglavnom o misi kao središtu katoličkog bogoštovlja. Kongres u Đakovu od 12. do 14. srpnja 1939. bio je posvećen krštenju i potvrdi. Na kongresu u Zagrebu od 24. do 27. listopada 1940. bio je ponovljen poziv svećenstvu i vjernicima na djelatno sudjelovanje svih u liturgijskim slavljima. Svi su ti kongresi, dakle, išli za zdravom liturgijskom naukom i praskom te su promicali sudjelovanje vjernika u bogoslužju.

Poslije 2. svjetskog rata, iako u otežanim okolnostima, 18. i 19. srpnja 1954. održan je u Rijeci liturgijski sastanak na kojem je ustanovljeno „Središte liturgijskog apostolata“. U Splitu je 1. i 2. rujna 1954. održan liturgijski sastanak s predavanjima koja su se bavila aktualnim liturgijskim pitanjima. Na zasjedanju Poslovnog odbora episkopata u listopadu 1955. osnovan je *Interdijecezanski liturgijski odbor (ILO)*. Godine 1959 ILO pokreće časopis „Služba Božja“ te priređuje „Vodič za djelatno sudjelovanje vjernika u sv. Misi“.¹⁰⁷

4. Liturgija u enciklici *Mediator Dei*

Novo shvaćanje liturgije sve više uzima maha. Pio XII. u svojoj enciklici *Mediator Dei* od 20. 11. 1947.¹⁰⁸ želi između ostalog zaokružiti misao o teologiji liturgije. Iako je polemičan prema Caselovoj nauci, očito je ipak da je uzeo nešto od njegovih ideja. Pio XII. se pokazuje krutim u nekim praktičnim pitanjima kao npr. kad je u pitanju uvođenje narodnog jezika, odnos između koncelebracije i privatne mise, odnos između mise i pričesti, sveopće svećeništvo... Dok razvija teologiju liturgije, on u praktičnim stvarima ne želi ništa mijenjati (pitanje pobožnosti, privatne i javne pobožne vježbe, itd.). Ovdje Pio XII. ne uočava dvije stvari: činjenicu je da su pobožnosti nastale kao surogat liturgije, koja je odavno prestala biti duhovnom. Osim toga nije razumio da reforma koja dolazi ne može biti tek ritualna, nego u tome da se teologija liturgije (kao temelj reforme) postavi na zdrave temelje. Enciklika je pored svega toga za svoje vrijeme bila veoma dobra. Pozitivno je da je Pio XII. počeo govoriti o liturgiji polazeći od teologije liturgije. Za njega liturgija nije bila tek zbir normi i propisa za pravilno obavljanje obredâ:

- *Liturgija je javno štovanje koje naš Spasitelj, Glava Crkve, iskazuje nebeskom Ocu i koje zajednica vjernika iskazuje svome Uteteljitelju i po njemu Ocu.*

Ili kraće:

- *Liturgija je javno bogoštovlje cjelokupnog mističnog tijela Kristova, Glave i udova.*

Iz ovoga zaključujemo:

¹⁰⁷ Usp. VDB 3(1961.)35-38; 5(1961.)51-54.

¹⁰⁸ Enciklika *Mediator Dei* u nastavcima je objavljivana u Vjesniku đakovačke biskupije: 1(1955)8-12; 2(1955)27-30; 3(1955)42-47; 4(1955)63-64; 5(1955)76-80; 6(1955)91-96; 7-8(1955)114-120; 9(1955)131-136; 10(1955)145-150; 11(1955)160-161

- Polazište za razumijevanje liturgije je Krist. Polazeći od Heb 10,5-7 papa naučava kako Krist iskazuje štovanje svome Ocu, jer sve čini na njegovu slavu, a osobito tako što mu se podlaže sve do smrti na križu.
- Liturgija Crkve nije ništa drugo do *neprekidno nastavljanje* onog bogoštovlja koje je Krist već iskazao za vrijeme svog zemaljskog života *na slavu Božju i posvećenje ljudi*. Crkva je i osnovana kao *kultna zajednica*. Ona naime uprisutnjuje Kristovu učiteljsku, pastirsku i svećeničku ulogu, što se na koncu svodi na kulturnu službu: Crkva prvenstveno izvršuje Kristovu svećeničku službu, ona je duhovni hram.

Papa naučava kako je u liturgiji Crkve je prisutan sam Krist. Tu je on najbliži Caselu, iako izrijekom odbacuje „neke“ koji na nejasan način o tome govore. Papa naučava kako je u svakom bogoslužnom činu prisutan Krist, utemeljitelj bogoslužja. Dakle, liturgija je bogoštovlje Krista u kojem sudjeluje Crkva i koja ga prenosi. Nadalje, liturgija je kult Crkve, samo ukoliko je ona Tijelo Kristovo.

Nekoliko slabijih točaka:

- Govori se o čisto naravnoj dužnosti iskazivanja kulta Bogu. Tu nema govora o teologiji liturgije! Za kršćane je naime bogoštovlje uzimanje udjela Kristovoj svećeničkoj službi. Papa nadalje vidi razliku između naravne i starozavjetne liturgije samo u tome što bi ova druga bila božanskog ustanovljenja. Teologija liturgije ipak uči da je starozavjetno bogoslužje sjena i slika novozavjetnog, dakle, u funkciji novozavjetnog.
- Papa govori o prisutnosti Kristovoj u liturgiji, uzimajući u određenom smislu Caselove riječi, ali tu prisutnost tumači više u moralnom i psihološkom smislu.
- Iako se govori da je liturgija bogoštovlje cijelog Tijela Kristova, glave i udova, ona se ipak predstavlja prvenstveno kao stvar klera.

5. Liturgijske reforme Pija XII.

Pio XII. je prihvatio dotadašnje plodove liturgijskog pokreta, a njegova enciklika *Mediator Dei* od 1947. uglavnom se smatrala kao *magna charta* liturgijskog pokreta. Nekoliko liturgijskih kongresa je uvelike pridonijelo pripravljanju terena za koncilsku liturgijsku obnovu: *Maria-Lach* 1951. Neki prijedlozi: ukidanje dvostrukosti: da svećenik ne moli tiho ono što vjernici na glas mole ili pjevaju da se služba riječi slavi s ambona, a ne s oltara, da se proširi izbor tekstova za službu riječi, da se uvede molitva vjernika..., *Saint-Odile* (1952.), *Lugano* 1953. (raspravljalo se o vazmenom bdjenju, Velikom tjednu i o narodnom jeziku u bogoslužju). Međunarodni liturgijski kongres u *Asizu* 1956. bio je do tada najveći liturgijski skup. Raspravljali su o narodnom jeziku u bogoslužju, o reformi časoslova, o pojednostavljenju rubrika.

Možemo ustvrditi da su unutar liturgijskog pokreta bile dvije struje. Jedna je bila *elitna*, zvana i „benediktinska“ (kojoj nisu pripadali samo benediktinci). Temeljila se na gotovo romantičarskom stavu da je rimska liturgija savršena te da je ne treba mijenjati. Bilo bi potrebno samo narod uključiti da u njoj sudjeluje. Stoga su između ostalog nastojali uključiti puk u koralno pjevanje. Druga je struja bila *pučko-pastoralna* (predstavnici: P. Parsch i A. Gemelli) koja je smatrala da rimsku liturgiju treba reformirati, prilagoditi i spustiti na razinu kršćanskog puka. Izgledalo je da će enciklika *Mediator Dei* zaustaviti novi duh u liturgiji, ali se dogodilo suprotno. Vrlo

umjerena reforma dolazila je ovoga puta iz Rima. Pio XII. 28. svibnja 1948. u imenuje komisiju za liturgijsku reformu koja je radila u potpunoj tajnosti. Tajnikom je postao Annibale Bugnini, koji je ostao tajnik svih liturgijskih komisija pa i same kongregacije sve do 1975. Unatoč poslovičnoj sporosti rimskih komisija, ova je ipak bila plodna i, što je najzanimljivije, uspjela je sačuvati tajnost svoga rada. Evo rezultata:

- *Reforma vazmenog bdjenja*: 9. veljače 1951. uvodi se Vazmeno bdjenje (*Ordo Sabbati Sancti instauratus*). Iznenadenje je bilo veliko čak i među samim članovima Kongregacije obredâ. Obred se donio prvo *ad libitum*, a 1952. *ad experimentum* još 4 godine, da bi se konačno uveo 16. studenog 1955., zajedno s obnovljenim redom cijelog Velikoga tjedna, bio određen za cijelu Crkvu. Ušao je u uporabu 1956. Valja svakako spomenuti da je obnova Vazmenog bdjenja rezultat liturgijskog pokreta ovoga stoljeća, kojem je *Odo Casel* dao izvanredan doprinos istraživanjima o otačkoj liturgiji, posebice o načinu slavlja Uskrsa. Da se podsjetimo: kad se u 2. st. počeo slaviti godišnji Vazam, on se i sastojao od (noćnog) vazmenog bdjenja. Od 7. st. ono je počinjalo već u 14 sati, a misa bi započinjala s pojmom prve zvijezde. Pio V. je 1566. k tome dokinuo i poslijepodnevnu misu tako da se „bdjenje“, u nas poznato kao „uskrsnucé“ slavilo već u subotu prije podne kad bi se - o podnevnom suncu - pjevalo Kristu koji „razbija tamu ove noći“. Prema obnovljenom Redu, Vazmeno se bdjenje imalo nakon dugih stoljeća, opet slaviti noću i to tako da misa počne oko ponoći između subote i nedjelje. Dakle, reforma nije toliko u samom obredu, koliko je bitna satnica slavlja.
- *Reforma euharistijskog posta i večernjih misa*: 6. siječnja 1953. dekretom *Christus Dominus* uvodi se večernje mise i nove odredbe o euharistijskom postu. Time je omogućena i obnova liturgije Velikoga četvrтka i Velikog petka koja se također počeli slaviti navečer. Euharistijski post naime nije više obvezivao od ponoći pa do pričesti, nego samo tri sata prije pričesti, tako da su se mogle slaviti i večernje mise.
- *Pojednostavljenju rubrikâ misala*: 23. ožujka 1955.
- *Obnovljeni Obredi Velikoga tjedna*: 16. studenoga 1955. stupaju na snagu *Obredi Velikoga tjedna* s uspјelim praktičnim napomenama. Cjelovit hrvatski prijevod pojavio se tek 1967., uoči nove reforme cijelog Misala koja se zbila 1970. U to je vrijeme na hrvatskom govornom području *Vjesnik biskupije Đakovačke* bio jedini katolički časopis i jedino sredstvo priopćavanje koje je bilo na raspolaganju za promicanje novog Reda vazmenog bdjenja te se stoga može mirno ustvrditi da je VBD bio bitno sredstvo širenja i provođenja obnovljene liturgije Velikog tjedna.¹⁰⁹ VBD donosi naime službene dokumente i tumačenja Svete Stolice, praktično tumači i razlaže nove obrede (djelomično i s liturgijskim obrascima i rubrikama), te donosi nekoliko izvrsnih teološko-liturgijsko-povijesnih članaka kojima se doprinosi teološkoj i liturgijskoj kulturi čitatelja. Međutim, i u drugim se krajevima javljaju prijevodi i komentari obreda Velikog tjedna. Može nas samo ugodno iznenaditi kako su se brzo priređivala ta izdanja, uzmu li se u obzir ondašnje prilike koje su bile teške i politički i materijalno.¹¹⁰

¹⁰⁹ Usporedi moj članak *Obnova Vazmenog bdjenja u „Vjesniku biskupije Đakovačke (1952-1958) u: Diacovensia 2 (1994)328-333.*

¹¹⁰ *Obnovljeni obred Svetе sedmice. Hrvatski prijevod prema tipičnom vatikanskom izdanju: „Ordo Hebdomadae sanctae instauratus“, Dubrovnik, 1957.* Usp. također: Tomislav ŠAGI, *Liturgija uskrnsne*

- *Uputa o glazbi u liturgiji*: 3. rujna 1958. koja ima ulogu pospješiti *sudjelovanje vjernika u bogoslužju*.
- *Novi kodeks rubrikâ*: 25. lipnja 1960. On dalje pojednostavljuje misu i časoslov. Zanimljivo je spomenuti da je već 1961. izašao novi časoslov, a 1962. novi misal, iako je u tom trenutku već bio najavljen ekumenski sabor koji se imao baviti bogoslužjem. Bilo je očito kako je Kongregacija obredâ na taj način htjela preduhitriti liturgijsku reformu i tako zakočiti duh reforme (tjeskobni konzervativizam rimske kurije!). Kasnije se pokazalo da u tome nisu uspjeli. Liturgijska se reforma nije zadovoljila promjenom rubrika, nego je uvela novi duh.¹¹¹

---

noći. Hrvatski tekst s kratkim tumačenjem, Rijeka 1957.; R. ŠILIĆ, *Uskršnjo bdjenje i ostali obredi Velikog tjedna*, Sarajevo, 1956.

¹¹¹ Opet se ispostavilo da za reformu treba određena doza hrabrosti i „neposlušnosti“. Naime, nasuprot poslovičnom konzervativizmu rimskih kurija koji put je potrebno suprotstaviti „stavljanje pred gotovo čin“. Prisjetimo se kako je žestoko bila napadana sinoda u Pistoji ili kako je žestoko bio napadan biskup Strossmayer na 1. vatikanskom saboru. A sve su te ideje došle do punog izražaja na 2. vatikanskom saboru. Očigledno je da i sve ideje i svi genijalci nužno „iskaču“ iz svoje sredine i da jednostavno idu ispred svoga vremena, što onda mnogi ne mogu razumjeti.

TREĆI DIO:

TEOLOGIJA I REFORMA LITURGIJE 2. VATIKANSKOG SABORA

I. NA SABORU

Saboru su prethodila vrlo živa istraživanja na svim granama teologije, pa tako i u liturgiji. Ivan XXIII. je sazvao sabor 25. siječnja 1959.¹¹² Prva je zamisao bila da se govori upravo o liturgiji. Stoga je 11. lipnja 1960. papa od stručnjaka iz cijelog svijeta (koji su sudjelovali u liturgijskom pokretu!) imenovao komisiju za liturgiju. Ona je bila podijeljena na 13 potkomisija i svaka je od njih trebala pripraviti svoj dio sheme za liturgijsku konstituciju.¹¹³ Na osnovu njihove sheme trebali su saborski oci donijeti konačnu Konstituciju o svetoj liturgiji. Nakon dugog i napornog rada shema je dovršena i potvrđena 1. veljače 1962. Središnja komisija za pripravu sabora je također prihvatile i pohvalile tu shemu. Ona je sadržavala 1. tekst (*votum*), *declarationes* (objašnjenja uz tekst za biskupe koji nisu bili toliko vješti teologiji, jeziku i stilu saborských dokumenata i 3. bilješke („*fusnote*“). Shema na dosad neobjašnjen način došla *korigirana* u ruke saborskim ocima (izgleda da je tome „*kumovao*“ novi prefekt Kongregacije obreda Larraona). „*Korigiranje*“ se, naravno sastojalo u tome da se sužavao prostor za obnovu (npr. koncelebracija je bila predviđena za izvanredno rjetke slučajevе, pričest pod obje prilike za laike nije bila predviđena, itd.). K tome ova ispravljena verzija nije sadržavala tzv. *declarationes*. Pravim „*protuudarom*“ netko je paralelno (u dva stupca) otipkao i umnožio oba teksta („*pravi*“ i „*krivi*“) i podijelio biskupima, koji su onda zahtjevali prvotni tekst za daljnju raspravu. Nakon razrada i nadopuna konačno je 4. 12. 1963. proglašena prva saborska konstitucija *Sacrosanctum concilium* koja govori o liturgiji. Za konstituciju su glasovalo 2147 saborských otaca, a 4 su bila protiv. Budući da je to bio prvi saborski dokument, zamjetljive su još neke rezerve, npr. glede upotrebe narodnog jezika u bogoslužju,¹¹⁴ ali je ova konstitucija zacijelo sretno usmjerila liturgijsku obnovu.

Evo osnovnih postavki Konstitucije *Sacrosanctum concilium* (= SC)

---

¹¹² Ivan XXIII. izabran je za papu 9. listopada 1958. Dakle, već tri i po mjeseca nakon svoga izbora za papu on saziva sabor! Rekli bismo da je to bilo izravno djelo Duha Svetoga. Samo toliko jednostavan, toliko Božji čovjek moga je to učiniti!

¹¹³ Evo potkomisija: 1. De sacrae liturgiae eiusque relatione ad vitam Ecclesiae; 2. De Missa; 3. De Concelebratione sacramentali; 4. De Officio divino; 5. De Sacramantis et Sacramentalibus; 6. De calendario recognoscendo; 7. De lingua latina; 8. De institutione liturgica (relator Dragutin Kniewald!); 9. De fidelium participatione in sacra liturgica; 10. De lingua aptatione ad traditionem et ingenium populorum; 11. De vestibus liturgicis ad simpliciorem formam reducendis; 12 De musica sacra; 14. De arte sacra.

¹¹⁴ Valja imati na pameti da je Ivan XXIII. još 22. veljače 1962 potpisao konstituciju *Veterum sapientia* o očuvanju latinskog jezika. Nije čudo da je taj dobri, prostodušni čovjek jednom priznao: „Svašta mi daju da potpišem!“

- *Liturgija je vršenje Kristove svećeničke službe.* U tome smislu je Kristovo vazmeno otajstvo (njegova muka, smrt, uskrsnuće i proslava) temelj našega spasenja, ali i temelj liturgije. (br. 7.)
- *Liturgija je „culmen et fons“ - vrhunac i ishodište života Crkve.* Po sakramentalnoj liturgiji vjernici se rađaju i hrane, postaju dionici nebeskog kraljevstva.
- *Djelatno, svjesno i potpuno učešće svih vjernika u bogoslužju, a ne samo svećenika* (br. 14).
- *Jedinstvenost u bitnim stvarima, a ne kruta uniformiranost* (br. 37-38)
- *Zdrava tradicija ali i zakonit napredak* (br. 23). Štujemo tradiciju, ali se ne želimo fosilizirati, nego, kako reče Isus, „iznosimo i staro i novo“. SC veli: „*Da se sačuva zdrava predaja i ujedno otvori put opravdanom napretku, neka obnavljanju pojedinih dijelova liturgije uvijek prethodi brižljivo teološko, povjesno i pastoralno proučavanje.*“
- *Jezik.* Nije bilo lako prekinuti s tradicijom dužom od 1500 godina. Latinski jezik ima svojih prednosti: jasan, snažan, jedinstven u cijelom svijetu, ali je ipak prevladalo mišljenje da narodni jezik može samo obogatiti liturgiju.
- *Božja riječ.* Naglašava se načelo: neka božja riječ bude dio svake liturgije. Prvo riječ, pa onda liturgijski čin. (br. 24).
- *Potreba liturgijske obnove* (br. 21).

II. LITURGIJSKA REFORMA 2. VATIKANSKOG SABORA

Ni ovoga puta Sabor nije htio provoditi konkretnu reformu liturgije, nego se zadovoljio općim smjernicama. Međutim, za razliku od potridentinske reforme, ovo su bila vremena kad je liturgijska znanost bila puno razvijenija, pa se moglo bolje raditi. Pavao VI. koji je 1963. naslijedio Ivana XXIII. bio je veoma odmijeren i razborit čovjek. Osnovao je 13. siječnja 1964. *Vijeće za provedbu liturgijske konstitucije*, (lat. *Consilium ad exsequendam Constitutionem de sacra liturgia*) koje je bilo odgovorno izravno papi. Zaštićeno od budne paske Kongregacije obredâ, moglo prilično neometano raditi. Prema svjedočanstvu A. Bugninija, tajnika svih liturgijskih tijela od 1948. do 1975. liturgijska se reforma imala odvijati u 3 faze:

U *prvoj fazi* (1963.-1970.) su se prevodile i prilagođivale postojeće liturgijske knjige, tako da bi narod što prije mogao uživati plodove sabora. Tako je npr. 7. ožujka 1965. (Prva nedjelja korizme) bio dan kada je stupio na snagu dekret koji u određenoj mjeri dopušta upotrebu narodnog jezika u liturgiji,¹¹⁵ te se određuje da svećenik bude okrenut prema puku.¹¹⁶ Konačno, 31. siječnja 1967. papa odobrava dokument Vijeća za provedbu, kojim se dopušta slavlje čitave mise na narodnom jeziku. Zanimljivo je

---

¹¹⁵ Konkretno, na narodnom jeziku se moglo moliti i pjevati sve dijelove mise (i predslavlje!) osim molitve prikazanja i kanon mise. U ostalim slavlјima moglo je biti sve na narodnom jeziku: Krštenje, potvrda, pokora, vjenčanje, bolesničko pomazanje, ređenje, blagoslovine i sprovodi.

¹¹⁶ Dekret od 26. rujna 1964. Kongregacija obreda i Vijeće za provedbu... izdaju instrukciju *Inter oecumenici* kojim se izdaje *Ritus servandus in celebratione Missae*, koji stupa na snagu 7. ožujka. Usp. AAS 56(1964)str. 877-900; R. KACZYNISKI (prir.) *Enchiridion documentarum instaurationalis lituricae*, Marietti, Torino, 1976., br. 12/199-297. O narodnim jeziku u liturgiji govori se u g. I/XI. a tome da se oltar odvoji od zida da bi svećenik mogao biti licem okrenut prema puku stoji u gl. V/I.

da se za svete redove izražava *želja* da posvetne molitve ostanu na latinskom.¹¹⁷ Ovo je razdoblje bilo vrijeme velikog oduševljenja. Promjene su bile očigledne. Obredi su se pojednostavljivali, misa se služila na narodnom jeziku. Konzervativci su se bojali negativne i burne reakcije vjernika, ali to je u potpunosti izostalo. Ohrabrujuće je bilo gledati vjernike kako smatraju ove promjene po sebi razumljive.

U *drugoj fazi* (1970.-1975.) objavljaju se nove liturgijske knjige: Misal (1970.), zatim obrednici za slavlje pojedinih sakramenata: vjenčanja (1969.), potvrde (1971.), krštenja djece (1970.), inicijacije (1972.), bolesničkog pomazanja (1972.), ređenja (1972.). Neke su se liturgijske knjige pojavile puno kasnije: Biskupski ceremonijal (1984. latinski, 1987. hrvatski), Egzorcizmi (1998. latinski, 2010. hrvatski), te Martirologij (2004. samo latinski). Neke su knjige preuređene: Red vjenčanja, Pontifikal (ređenja), Red mise. Ovo je bilo veoma osjetljivo razdoblje. Kada je npr. bilo riječi o reformi mise, bilo je više komisija: za liturgijske molitve, posebice za euharistijske molitve, za svetopisamska čitanja, za red mise. Sve je to prolazilo kroz više kongregacija. Čak su se činili i pokusi s određenim modelima reda mise. Iznad svega je svojom brižljivošću bdio papa Pavao VI. koji je davao svoje primjedbe i koji je sâm nastojao pomiriti različite ideje. Najviše je rasprava bilo oko reda mise i od je svakako rezultat kompromisa. Najbolje je uspjela reforma biblijskih čitanja. Umjesto dotadašnje jedine euharistijske molitve (Rimskog kanona) javile su se još tri. Nastaju određeni liturgijski tekstovi (čak i euharistijske molitve), od kojih su neki bili i odobreni.

Treća faza (1975 - ?) je trebala biti faza *inkulturacije* liturgije u biće svakog naroda, poštujući zdrava liturgijska načela Sabora, ali uzimajući u obzir mentalitet i osjetljivost svakog naroda. Možemo reći da do ove faze još nismo došli iako je bilo nekih eksperimenata. Naime, 1975. godine se dogodila neka vrsta „državnog udara“: *Anibale Bugnini*, duša liturgijske reforme naglo je bio smijenjen s dužnosti tajnike Kongregacije za svetu liturgiju i poslan kao nuncij u Teheran. Sama Kongregacija je ujedinjena s kongregacijom za sakramente, tako da je bila praktički onemogućena u dalnjem djelovanju. Tu je reforma stala. S jedne strane šteta je da je bilo tako, a s druge strane valja priznati da se u liturgiji od 1965.-1975. dogodilo toliko lijepih stvari o kojima i najveći pobornici reforme nisu mogli sanjati. Moglo se učiniti i više, ali je ipak veoma mnogo učinjeno. Nadalje, vidjet će se tek u daljnjoj povijesti koliko je možda bila potrebna određena stanka, pa da se onda sa više saznanja krene u daljnju liturgijsku obnovu. Konačno, u Crkvi je zaživio novi duh, oslobođen starog rubricizma. Sada više razumijemo liturgiju i shvaćamo njezin smisao, pa (kako nam to često i same rubrike dopuštaju) slavimo liturgiju u određenom duhu, a ne samo onako kako to u rubrikama stoji. Konačno, samo oni koji su slavili liturgiju prije 2. Vatikanskog sabora znaju iz vlastitog iskustva koliko su velike promjene nastale i kako se otvorio put dalnjem razvoju.¹¹⁸ Svakako će biti zanimljivo gledati kako će teći daljnji razvoj. Za očekivati je još daljnje prilagodbe liturgije u neeuropskih naroda, pogotovo iz Azije i Afrike. Liturgija je izraz vjere određenog naroda, ona je „življena teologija“, pa, prema tome, ne može biti posve jednaka u svakom narodu,

¹¹⁷ Usp. *Notitiae* 3(1967)154. Usp. još jednu instrukciju o prijevodu rimskog kanona od 10. kolovoza 1967. – R. KACZYNISKI, *Nav. dj.* br. 73/983-988

¹¹⁸ Konačno, oni koji su 1975. godine htjeli „zagubiti“ i zaustaviti obnovu (Bog jedini zna kako su uspjeli prinuditi Pavla VI. na te korake), nisu to mogli ostvariti, jer je očito da se ni u ovom slučaju kotač povijesti ne može vraćati nazad.

kako se to vidi i iz povijesti liturgije (koliko li je samo bilo obreda i mi danas svi složno kažemo da je to bogatstvo Crkve.

III. OD REFORME RUBRIKA DO NOVE TEOLOŠKE VIZIJE

Činilo se da je enciklika *Mediator Dei* htjela dati samo neke nove naglaske u teologiji liturgije i u isto vrijeme zaustaviti nastojanja oko nekih praktičnih promjena. Ispalo je međutim da je ona bila samo prolog jednog puno šireg događanja. Od 1951. do 1961. započeta je liturgijska obnova koja se još više nastavila na 2. Vatikanskom saboru. Tako je obnovljeno vazmeno bdjenja, uvedene su večernje mise, pojednostavljene rubrike misala i brevijara, itd. Međutim, Kongregacija obreda nije bila za reformu. Imala je prilično jasne namjere:

- u pitanjima liturgijske reforme valja ostati na čisto rubricističkom polju;
- liturgijska reforma koju je započeo Pio XII. ima se ovim smatrati dovršenom i to izvan Sabora;
- zaustaviti (barem djelomično) obnoviteljske namjere Ivana XXIII. i Saboru ostaviti samo da se bavi načelnim stvarima glede liturgije.

Očigledna su dakle dva nastojanja: s jedne se strane time htio naglasiti strogi centralizam i rubricizam rimske liturgije, a s druge strane se htjelo bitno odijeliti teoriju (teologija liturgije) od prakse (rubrike), kao da ovo drugo ne bi proizlazilo iz prvog!.

Drugi je vatikanski sabor pošao od teologije liturgijskog *slavlja*. Time je nadišao dvije pozicije: liturgiju kao nešto tradicionalno i liturgiju u svom pravničkom značaju: i jedno i drugo je uzimalo liturgiju kao nešto po sebi nepromjenjivo, fosilizirano, okamenjeno. Sabor je to postigao polazeći od dvije prepostavke:

- U Crkvi postoji Predaja (Tradicija), onaj poklad vjere koji nas izravno povezuje s Kristom i to je za Crkvu svetinja koju niti želi niti može mijenjati. Postoje međutim i predaje (tradicije), ono što je u Crkvu (i u liturgiju) ušlo tijekom vremena i to Crkva može, a koji puta i „mora“ mijenjati, želi li da njezino bogoslužje bude uvijek aktualno.
- Valjalo se osloboditi statičko-pravnog gledanja na liturgiju po kojoj je bilo bitno da ona bude „učinjena“ prema rubrikama, što joj je jamčilo *valjanost* što je do tada izgledalo najvažnije za liturgiju.

Prvu je prepostavku Sabor riješio razumijevajući liturgiju kao trenutak u povijesti spasenja. Liturgija je *posadašnjenje i objava*. U ovom se svjetlu jasno vidi da su *predaje* tek izraz određenog povjesnog trenutaka, a ne absolutni i nepromjenjivi oblici objave Kristovog spasenja. Iz ovoga proizlazi opravdanost promjena u liturgiji, koja se i treba neprestano obnavljati i osvremenjivati.

Staticko-pravno gledanje na liturgiju Sabor nadilazi *dinamičko-teološkom postavkom* govoreći o Kristovoj nazočnosti: kao što je Krist u svojoj ljudskoj naravi djelovao za naše spasenje, tako je i sada on na djelu u liturgijskim činima. Tako je liturgija djelovanje samog Krista u Crkvi koja je njegovo Tijelo.

1. Povijest spasenja

Konstitucija o svetoj liturgiji *Sacrosanctum concilium* (= SC) prvi je dokument koji je Sabor izdao i to 4. 12. 1963., točno 400 godina nakon završetka Tridentskog sabora. Dokument ne govori o liturgiji po staroj shemi unutarnjeg i izvanjskog; privatnog i javnog kulta. Kao što se u biblijskoj teologiji govori o *objavi kao povijesti spasenja*, tako Sabor i govor o liturgiji započinje *poviješću spasenja*, a to je teološki pristup, za razliku od do tada uobičajenog načina da se liturgija promatra prvenstveno s pravnon-rubricističkog stanovišta. SC 5-7 polazeći od objave-povijesti spasenja predstavlja liturgiju kao spasiteljsko djelo Kristovo u Crkvi. Božje se spasenje objavljuje i ostvaruje u različitim vremenima na različite načine.

*SC 5: To djelo ljudskog otkupljenja i savršene Božje proslave, kojemu su predigrom bila čudesna Božja djela u narodu Staroga zavjeta, izvršio je Krist Gospodin, naročito vazmenim otajstvom svoje blažene muke, uskrsnuća od mrtvih i slavnog uzašašća. Tako je „svojom smrću uništio našu smrt i svojim uskrsnućem obnovio naš život“. Doista, iz rebra je Krista, usnulog na križu, proisteklo čudesno otajstvo (*mirabile sacramentum*) čitave Crkve.*

Ovdje možemo razlikovati tri vremena:

- **Prvo vrijeme** je ono proročko, to je najava konačnog spasenja u Isusu Kristu. Povijest spasenja izabranog naroda ima smisla samo u Kristu. To je ono *otajstvo pred vjekovima i pred naraštajima skriveno* (Kol 1,26).
- **Drugo vrijeme** je ona *punina vremena* kada je *Riječ tijelom postala*. Spasenje koje je bilo navještaj **za** ljude postaje stvarnost **u** ljudima („tijelo“). To je vrijeme Krista. On je pomirio nebo i zemlju, *u sebi je uništio neprijateljstvo*, on je (kao čovjek!) omilio svome ocu, u njemu smo svi spašeni.
- **Treće vrijeme** je ujedno rezultat i nastavak drugog vremena. Ako ono drugo nazivamo vremenom Krista, onda je ovo treće vrijeme Crkve. Mi smo spašeni ne samo **po** Kristu, nego još više **u** Kristu, jer Bog je u nama zavolio ono što mu je bilo milo u Sinu. Budući da je Krist jedan od nas, njegovo se spasenje i na nas prenosi. A taj se prijenos ostvaruje po vanjskim znakovima-sakramentima koji se ostvaruju u Crkvi koja je, u stvari, sakramenat Kristov, tj. njegovo mistično Tijelo. Tako je po Crkvi Kristovo spasenje prisutno u svim vremenima i naraštajima. Kad Sabor kaže: *Iz rebra je Krista, usnulog na križu, proisteklo čudesno otajstvo (*mirabile sacramentum*) čitave Crkve*, onda time naučava kako je u trenutku kad je Krist dovršio svoje djelo spasenja, u tom istom trenutku se rađa Crkva. To znači, da spasenje ostvareno u Kristovu čovještvu, postaje stvarnost za sve ljude i to preko sakramenata koji je i čine Crkvom, tj. Tijelom Kristovim.

2. Liturgija - posljednje razdoblje povijesti spasenja

Liturgija životno i stvarno povezuje *vrijeme Crkve s vremenom Krista*:

SC 6: Zato je Krist, sam poslan od Oca, poslao apostole napunjene Duhom Svetim ne samo da propovijedajući evanđelje svakom stvorenju navješćuju da nas je Sin Božji smrću svojom i uskrsnućem oslobođio od vlasti sotone i od smrti, te nas prenio u

kraljevstvo Očeve, nego također da to naviješteno djelo spasenja i izvršuju žrtvom i sakramentima, oko čega se kreće sav liturgijski život.

Apostoli idu naviještati spasenje, ali ne više spasenje koje ima doći, niti samo spasenje ostvareno po Isusu Kristu, nego apostoli i navještaju Kristovo spasenje i izvršavaju ga liturgijom. Apostolski navještaj nije onakav kakav je bio u Starom zavjetu, tj. navještaj i navaja spasiteljskih vremena, nego je apostolski navještaj evanđelje - radosna vijest ostvarenog spasenja koje se ponazočuje i ostvaruje u sakramentalnim slavljima Crkve. Krist je sam sakramenat Božjega spasenja i to je spasenje po Crkvi kao sakramantu nazočno i djelatno po otajstvima-sakramentima, osobito po euharistiji.

Naglašavamo: upravo na ovoj sakramentalnoj razini Riječ koja je postala Tijelom postaje spasenjska stvarnost za sve ljude uvijek i svaki puta kad se oni, privučeni navještajem spasenja (vjera!) nastoje po liturgiji i sakramentima ucijepiti u tu Riječ, ostvarujući u sebi ono isto što se ostvarilo u toj Riječi. Tako je liturgija sinteza povijesti spasenja jer u sebi sjedinjuje navještaj i ostvarenje, tj. Stari i Novi zavjet. Ona je ujedno i posljednji moment (razdoblje) povijesti spasenja jer, budući da ostvaruje i nastavlja Kristovo spasenje, ona u cijeloj Crkvi i u pojedincima dovršava savršenu Kristovu sliku. Tako je liturgija vrijeme Crkve.

SC 7 zaključuje da je *liturgija vršenje Kristove svećeničke službe*. Tako liturgija uključuje posvećivanje ljudi i ujedno savršeno bogoštovlje koje se izražava znacima:

S pravom se dakle liturgija smatra kao vršenje Kristove svećeničke službe: u njoj se pomoću vidljivih znakova označuje i, na način pojedinom znaku svojstven, izvršuje čovjekovo posvećenje te tako otajstveno tijelo Isusa Krista, Glava i udovi, vrši cjelokupno javno bogoslužje.

3. Liturgija - prisutnost Kristova

Liturgija je posadašnjenje Kristovog otajstva spasenja. Konačni i najvažniji temelj ove tvrdnje jest činjenica da je Krist prisutan u svojoj Crkvi. SC 7 tumači:

Da izvrši tako veliko djelo, Krist je u svojoj Crkvi uvijek prisutan, a osobito u liturgijskim činima. Prisutan je u misnoj žrtvi i u osobi službenika i - jer se „svećeničkom službom sada prinosi onaj isti koji je onda na križu prinio sama sebe“ - ponajprije pod euharistijskim prilikama. Prisutan je svojom moći u sakramentima, pa kada tko krsti, sam Krist krsti. Prisutan je u svojoj riječi, jer on govori kad se u Crkvi čita Sveti pismo. Prisutan je napokon kad Crkva moli i psalmira, jer je sam obećao: „Gdje su dvojica ili trojica sabrana u moje ime, tu sam ja među njima“ (Mt 18,20).

Uočimo na koje je sve načine Krist nazočan u svojoj Crkvi:

- U euharistijskom slavlju: u samom sakramantu i u svećeniku.
- U sakramentima djeluje sam Krist (ne samo **po** sakramentima)
- U riječi naviještenoj zajednici vjernika.
- U zajedničkoj molitvi.

Da je liturgija zapravo prisutnost Kristova ustvrdio je već Casel u svom razlaganju o misteriju: upravo po liturgiji (misteriju) mitski heroj se čini prisutnim među svojim vjernicima, kako u poganskim religijama, tako i u našem kršćanskom shvaćanju. Pio XII. u svojoj enciklici *Mediator Dei* istina ne govori o misteriju, ali govori o nastavljanju Kristove svećeničke službe.

U ovom se tumačenju pojavila jedna nejasnoća: ima li onda uopće razlike između Kristove prisutnosti po euharistijskim prilikama i njegove prisutnosti u Crkvi uopće? U oba se slučaja naime doista radi i *stvarnoj* Kristovoј prisutnosti!

Ne ulazeći u potanju raščlambu Pavao VI. u enciklici *Mysterium fidei* objašnjava:

Kristova prisutnost u euharistiji ne naziva se stvarnom u nekom isključivom smislu, kao da njegove druge prisutnosti ne bi bile stvarne, (nego se njegova prisutnost u euharistiji naziva stvarnom) per excellentiam.

Što to ima značiti?

- Papa priznaje druge „prisutnosti“ (množina!).
- Kristova stvarna prisutnost u euharistiji ima dvostruki značaj.¹¹⁹ Krist je u euharistiji prisutan *trajno*, jer se tu radi o supstanciji - Tijelu i Krvi. To znači, i kad završi misa Krist je prisutan u preostalim posvećenim prilikama. Nadalje, kad se pričestim, Krist je u meni prisutan dokle god smrtno ne sagriješim. Drugi je značaj prisutnosti istovjetan ostalim prisutnostima, tj. Krist je prisutan u *slavlju* euharistije, kao što je prisutan i u bilo kojem liturgijskom slavlju.
- Ne radi se dakle o tome da bi prisutnost Kristova u euharistiji bila „stvarnija“, nego je to prisutnost jednostavno na jedan drugačiji način, jer traje i nakon što završi misno slavlje.

Trebamo nadalje uočiti da Kristova prisutnost nije statična, nego je ta njegova spasiteljska prisutnost vezana uz *događaje našeg spasenja*, tj. uz vazmeno otajstvo muke smrti, uskrsnuća i proslave Kristove. A ta otajstva njegova života trebamo gledati u kontekstu cjelokupne povijesti spasenja u Starom i Novom zavjetu. Naime, Stari je zavjet i najava i početna klica spasenja konačno ostvarenog u Kristu. Heb 9,24-28 razlaže kako je Kristova žrtva ispunjenje svih starozavjetnih žrtava:

Krist ne uđe u rukotvorenu Svetinju, protulik one istinske, nego u samo nebo: da se sada pojavi pred licem Božjim za nas. Ne da mnogo puta prinosi samoga sebe kao što veliki svećenik svake godine ulazi u Svetinju s tuđom krvljom; inače bi bilo trebalo da trpi mnogo puta od postanka svijeta. No sada se pojавio, jednom na svršetku vjekova, da grijeh dokine žrtvom svojom. I kao što je ljudima jednom umrijeti, a potom na sud, tako i Krist: jednom se prinese da grijeha mnogih poneše, a drugi će se put - bez obzira na grijeh - ukazati onima koji ga iščekuju sebi na spasenje.

Zatim odlučno tumači kako je Stari zavjet bio tek sjena Novoga zavjeta:

---

¹¹⁹ Tridentinski sabor govori da je Krist u euharistiji prisutan *vere, realiter et substantialiter*.

Budući da Zakon ima tek sjenu budućih dobara, a ne sam lik zbiljnosti, on uistinu žrtvama koje se – iz godine u godinu iste – neprestano prinose ne može nikada usavršiti one što pristupaju (Heb 9,1).

Krist „jednom zauvijek“ prinio samoga sebe i našao vječno otkupljenje (Heb 9,12; 10,14). Dakle, ona je stara stvarnost tek sjena, a prava je stvarnost - Krist. A liturgija, sa svoje strane, naviješta u znakovima tu stvarnost - da nas je Krist jednom zauvijek spasio. Liturgija dakle slavi ispunjene događaje, čini ih nazočnima, djelatnima i stvarnim. U liturgiji djeluje i živi sam Krist. Tako se taj se proces može promatrati u tri stupnja:

- Starozavjetna najava (**znak-sjena**);
- Krist, **znak-stvarnost**, ostvarenje najavljenog spasenja;
- **obred-slika**, bogoslužno posadašnjenje Kristovog otkupiteljskog djela.

4. Liturgija, posadašnjenje Vazmenog otajstva

U Isusu Kristu se spasenje potpuno ostvarilo. Kako se to zbilo? Krist, kao Bog i čovjek, svojim utjelovljenjem pomirio je u sebi Boga s grešnim čovječanstvom i Bogu dao savršenu hvalu. Ne zaboravimo da je *grešnost* ljudi upravo u njihovoj odijeljenosti od Boga. Čovječanstvo je tako po Kristu postalo dionikom Božje slave, pa je tu slavu (jedinu Boga vrijednu) moglo uzvratiti Bogu u pravom bogoslužju. Tako Bog proslavlja čovjeka, a čovjek hvali Boga. Spasenje koje je započelo utjelovljenjem, izvršuje se smrću, uskrsnućem i, konačno, proslavom. Kristovo čovještvo prelazi u sferu vječnog.

SC 5 naglašava da smo spašeni po *vazmenom otajstvu* 1. muke i smrti, 2. uskrsnuća i 3. proslave Kristove. To se otajstvo nalazi u središtu našega spasenja i u središtu našega bogoslužja. Tako Sabor Kristovim vazmenim otajstvom proglašava njegovu smrt, uskrsnuće i proslavu.

a) Pasha-Vazam, središnja točka povijesti spasenja

Prema biblijskom izvještaju povjesna Pasha nije tek bijeg skupine robova iz Egipta, nego je zapravo Bog *izabrao* i izbavio svoj narod da bi napusti štovanje idola a časti samo njega, pravoga Boga. Tako je tak narod *usmjeren* pravom bogoštovljju (usp. Izl 3,13-15). za Židove kasnijih naraštaja (osobito za vrijeme i nakon progonstva) pashalni su događaji imali uvijek oznaku općeg, nadpovijesnog spasenja. Osim toga, izabranje i spasenje one prve Pashe, kad je Izrael izišao iz Egipta, dobit će svoju puninu u budućnosti, kad se bude ostvarilo ono konačno spasenje. Za Izrael tek započinje ona prava povijest spasenja. Pashalni događaj i pashalna slavlja temelj su svekolike njihove liturgije. Stoga Pasha ima svevremensko i nadvremensko značenje. Ona je bez premca središnji i najvažniji događaj židovske povijesti spasenja. Evo kako to tumači Rabbi Gamaliel:

U svim pokoljenjima svaki mora o sebi misliti kao da je on sâm izišao iz Egipta, jer Sveti - bio blagoslovjen - nije oslobođio samo naše oce, nego i nas s njima... Bog je držao obećanje našim ocima i drži ga i nama. Nije se samo jedan (tj. faraon) podigao protiv nas da nas uništi, nego se u svakom naraštaju dižu da nas unište. Ali Sveti - bio blagoslovjen, Bog - spašava nas iz njihovih ruku (Mišna Pesah 10,5).

Pasha-Vazam u židovskoj teologiji je ujedno pojam i vječnog spasenje. Za kršćane je upravo Kristova smrt, uskrsnuće i proslava ispunjenje pashalnih obećanja i dovršenje onog spasenja naznačenog, najavljenog po židovskoj Pashi, koja je bila tek sjena ili slika onog pravog vazmenog Jaganjca, prinesenog jednom zauvijek. Po njemu vjernici dobivaju konačno i trajno spasenje. Kao što smo vidjeli SC 5 naziva muku, smrt, uskrsnuće i proslavu Kristovu njegovim vazmenim otajstvom:

To djelo ljudskog otkupljenja i savršene Božje proslave, kojemu su predigrom bila čudesna Božja djela u narodu Staroga zavjeta, izvršio je Krist Gospodin, naročito vazmenim otajstvom svoje blažene muke, uskrsnuća od mrtvih i slavnog uzašašća.

I za nas kršćane upravo se u Kristovu vazmenom otajstvu ispunjava Pasha i konačno spasenje svih ljudi, tako da Pasha - osmišljena i ostvarena u Kristu - ostaje središnjom točkom spasenja, po kojoj nas Bog izabire za sebe. To se zbilo upravo kad je Isus prešao (*Pasha*, kako se tradicionalno prihvata, upravo znači *prijelaz* ili *prolaz*): *Bijaše pred blagdan Pashe. Znajući da je došao njegov čas da prijeđe s ovoga svijeta Ocu...* (Iv 13,1) Tako Krist smješta upravo u okvir Pashe/Vazma svoju smrt, uskrsnuće i proslavu, a to su upravo tri osnovna elementa prave Pashe.

b) Pasha-Vazam, središnja točka liturgije

Već smo uočili životnu i bitnu vezu između povijesti spasenja i liturgije koja je posadašnjenje spasenja. Vidjeli smo da je Kristovo vazmeno otajstvo središnji događaj našega spasenja, pa je tako to isto otajstvo središnja i ključna točka čitave liturgije, ukoliko ona uprisutnjuje i posadašnjuje Kristovo djelo spasenja. A budući da otajstvo našega spasenja nije ništa drugo do vazmeno otajstvo smrti, uskrsnuća i proslave Kristove, to onda znači da Kristov Vazam nije smo povjesni događaj, nego je Pasha/Vazam ujedno i obredni izražaj te stvarnosti. Za Židove je, kako rekosmo Pasha bila obredno izvršavanje i uprisutnjenje onoga spasenja koje je Bog podario i koje podaruje svome narodu. Sada, kad je, međutim, sliku (pashalno janje i izlazak iz Egipta) zamijenila stvarnost (Krist koji iz svoje smrti prelazi u slavu uskrsnuća i proslave), stari židovski pashalni obred naravno da gubi na vrijednosti. „Žrtvovana je Pasha naša - Krist!“ I tu se sada vidi značenje i smisao kršćanske liturgije. *Liturgija je u svojoj biti posadašnjenje-uprisutnjenje Pashe-Vazma, što se ostvaruje pomoću djelatnih znakova-sakramenata.* Eto zašto Ivanovo krštenje nije bilo sakramenat: jer Krist još nije bio uzašao k Ocu, a svi sakramenti dobivaju svoju snagu iz ispunjenog vazmenog otajstva, a to je Kristova smrt, uskrsnuće i proslava. Tako je Kristova Pasha/Vazam sinonim spasenja. Budući da je to vazmeno otajstvo središte našega spasenja, očito je da je euharistija među svim sakramentima središte i ishodište, jer na najočitiji način posadašnjuje upravo to otajstvo.

5. Liturgija i sakramentalnost

a) Sveti pismo i liturgija

Euharistijsko je slavlje oduvijek bilo privilegirani trenutak kad se naviještala Božja riječ. Može se reći da taj običaj povijesno potječe od sinagoge. Bogoslužje sinagoge prvenstveno je bogoslužje Božje riječi. Sinagoge, kao mjesta molitve, mogle su biti

posvuda, a hram, kao mjesto žrtvovanja, bio je samo u Jeruzalemu. S druge je strane liturgija sinagoge u nekom smislu značila povratak na primitivnu (prvotnu) židovsku liturgiju koja se prvenstveno sastojala od slušanja Božje riječi.

Iako se, kao što smo vidjeli, može zamijetiti ovisnost kršćanske službe riječi o liturgiji sinagoge, ipak je njezino utemeljenje dublje, teološko. Kršćanska je liturgija bogoštovlje u kojoj je Božja riječ sastavni, konstitucionalni dio. Sveti je pismo sveudiljni navještaj spasenja, a liturgija je obredno ostvarenje toga istog spasenja. U Židova je liturgija bila obredno uprisutnjavanje znaka i najave spasenja, a u kršćanskoj je liturgiji riječ o uprisutnjavanju spasenja ostvarenog u Kristu. Zato je naš navještaj evanđelje – radosna vijest. U tome smislu naučava Sabor:

SC 33: U liturgiji Bog govori svojemu puku, a Krist sveudilj navješćuje evanđelje. Sa svoje pak strane puk Bogu odgovara pjevanjem i molitvom.

Sabor, dakle, naglašava da sam Krist govori svome puku kad se u sklopu bogoslužja naviješta Božja riječ. Nije to, dakle, tek čitanje starih spisa i riječi koje je Bog govorio izabranom narodu ili koje je Krist govorio svojim suvremenicima. Otajstvena snaga Božje riječi sastoji se upravo u tome da Krist u samom slavlju – *hic et nunc!* – snagom Duha govori svome narodu. S druge pak strane, na tu Božju riječ puk odgovara molitvom i pjevanjem. Tako se ostvaruje onaj dijalog Boga i čovjeka. Evo slikovitog prikaza iz Starog zavjeta:

Neh 8,2-3,6: I prvoga dana sedmoga mjeseca svećenik Ezra doneće Zakon pred zbor ljudi, žena i sviju koji su bili sposobni da ga razumiju. Na trgu koji je pred Vodenim vratima počeo je čitati knjigu, od ranoga jutra do podneva, pred ljudima, ženama i pred onima koji su bili zreli. Sav je narod pozorno slušao knjigu Zakona. Tada Ezra blagoslovio Jahvu, Boga velikoga, a sav narod, podignutih ruku, odgovoril: „Amen! Amen!“ Zatim su kleknuli i poklonili se pred Jahvom, licem do zemlje.

Dakle, događaj koji se *naviješta* u istom se bogoslužju i *ostvaruje*. Krist je stvarnost naviještena u Starom zavjetu, Krist postaje ostvarenje spasenja u Novom zavjetu. To je izuzetno važno. Bez prosvjetljenja Božje riječi liturgijski bi čini bili nalik magijskim obredima.¹²⁰ Ovako, u svakom bogoslužnom činu vjernik može osluškivati što to njemu *danas* želi poručiti Božji glas. To je ta sveprisutnost i svevremenost Božje riječi. Tako se Sveti pismo ostvaračje u bogoslužju. Tako poznati liturgičar Jungmann sažima ovaj nauk:

Čitanje, pjesma, molitva, izražena u molitvi puka i svećenika – eto osnovne sheme... Ova struktura nije proizvoljna, nego odgovara dubokoj naravi kršćanske ekonomije spasenja. Spasenje dolazi od Boga od koji nam se objavljuje dok čitamo njegovu riječ. Ta riječ silazi u srca u kojima potiče „jeku“ - odgovor u obliku pjesme. Molitve zajednice vjernika na koncu bivaju sabrane i upućene Bogu preko svećenika. Ova struktura crkvenog bogoštovlja doista izražava život Crkve.¹²¹

Vidimo da Jungmann govori o strukturi bogoslužja riječi u misi: U prvom čitanju Bog progovara, a puk odgovara pjevajući pripjevni psalam. U drugom čitanju Bog opet

¹²⁰ Zanimljiv je primjer iz židovske pashalne večere. Najmladi član puta na početku: *Zašto je ova večer drugačija od drugih večeriju?, a onda otac obitelji protumači smisao pashalnog blagovanja. I tek onda slijedi sama pashalna gozba.*

¹²¹ JUNGmann, *Liturgische Feier*, Regensburg, 1939.

progovara, a puk odgovara pjevajući Aleluja. Nakon evanđelja i homilije puk u molitvi vjernika odgovara molitvenim zazivima koje onda svećenik „sabire“ i zaključuje. Zbog svega toga čitanje Božje riječi oduvijek je bio osnovni i konstitutivni dio kršćanske liturgije. Tako je već Isus učenicima na putu u Emaus tumačio Pisma, a to su revno činili i apostoli u svojim poukama i u sklopu lomljenja kruha. Tijekom povijesti u kršćanskoj liturgiji nisu se dovoljno naglašavala čitanja Božje riječi. Zato je 2. Vatikanski sabor odredio, a liturgijska reforma provela da se u svakom bogoslužju mora biti čitanje Božje riječi.¹²² Danas se u sveukupnom bogoslužju rijekom određenoga vremena vjernicima pročita oko 90% Svetoga pisma!

Naglasimo i to da je osnovna svrha Svetoga pisma i u Židova i u kršćana upravo ta da bude naviješteno u zajednici vjernika. Tu je i praktičan razlog. Tko je u starini privatno mogao posjedovati Sveti pismo rukom pisano? Budući da je ono bilo skupo, kao i sve knjige, čuvalo se u sinagogi, odnosno u crkvi, gdje se onda iz njega čitalo svima. Prema tome privatno čitanje Biblije spada u privatnu pobožnost i duhovnost, ali mu to nije prvotna svrha.

U židovskoj i kršćanskoj tradiciji prisutna je *lectio continua*, susljedno čitanje, čitanje u nastavcima Svetoga pisma. Tako se u sinagogi kroz 3 godine pročita čitava Tora, tj. Petoknjižje. U sadašnjem ustroju čitanja u Katoličkoj crkvi u trogodišnjem krugu („ABC“) pročitaju se – uglavnom susljedno – sva evanđelja. U svakodnevnim čitanjima čitaju se u nastavcima biblijski tekstovi, Službi časova se kroz četiri tjedna pročita svih 150 psalama i još k tome mnogi hvalospjevi. Sličan običaj postoji i u istočnim Crkvama. Nadalje, kako je već bio običaj u Židova, tako je i u kršćanskoj liturgiji oduvijek bilo prisutno tumačenje svetoga teksta, tj. homilija. U Židova i u kršćana prisutan je i običaj da se u bogoslužju čitaju homilije nekih velikih ljudi. Tako npr. u Službi čitanja (u Časoslovu) redovito se čita jedno čitanje iz zbirke crkvenih otaca (Augustin, Ambrozije, Bazilije...), ali i čitanja nekih novijih crkvenih pisaca (npr. homilija Pavla VI. čita se za blagdan sv. Nikole Tavelića).

Zaključimo još da Božja riječ daje bogoslužju istinitost i utemeljenje. Ako samo lomimo kruh, a ne čujemo Božju riječ koja to tumači, po sebi ne znamo zašto to činimo. Doista bogoslužja nekih Crkava (pa djelomično i naše bogoslužje tijekom srednjega vijeka) u kojima je zanemarena Božja riječ, lako padaju u alegorizam i ritualizam koji graniče s praznovjerjem.

b) Pjevanje u bogoslužju

Psalmi su se oduvijek pjevali, kako to svjedoči i sama Knjiga psalama. Tako je bilo i u kršćana. Tertulijan veli: *Prout Scripturae leguntur, aut psalmi canuntur, aut allocutiones proferuntur, aut petitiones delegantur.*¹²³ Nažalost, u ono vrijeme nisu postojali notni zapisi, pa ne znamo ništa kakva je to glazba bila. Možemo samo naglasiti slijedeće. U liturgiji se prvenstveno trebaju pjevati biblijski tekstovi. Prema tome, uglazbljeni psalmi, s antifonama ili bez njih, trebaju imati apsolutno prvenstvo. Opet ostaje pitanje vrste glazbe. Osnovno je pravilo da se psalmi trebaju pjevati tako da svi mogu sudjelovati. Jednaku vrijednost imaju i ostali biblijski hvalospjevi. Treba

¹²² Npr. do reforme čitanja su bila samo na misi, a kod sprovoda, krštenja, vjenčanja, bolesničkog pomazanja, čitanja Božje riječi nije bilo.

¹²³ *De anima*, 9, 4, CCL 2, p. 792.

također veoma cijeniti biblijske prepjeve. Evo samo jednog lijepog primjera, kako je Mitar Dragutinac prepjevao Ps 130:

Ps 130

Iz dubine, Jahve, vapijem tebi:
Gospodine, čuj glas moj!
Neka pazi uho twoje
na glas moga vapaja!

Dragutinac:

K tebi vapim iz dubine,
smiluj mi se, Gospodine.
Neka pazi uho twoje
glas ponizne molbe moje!

U ranoj povijesti Crkve, kao i kasnije u srednjem vijeku, bili su popularni himni, nebiblijiske liturgijske pjesme. Poteškoća je bila u tome što su mnogi od tih himana bili zaraženi gnostičkom, arijanskom i inom herezom. Zato je stroga rimska liturgija bila vrlo sumnjičava prema svim novosastavljenim himnima. S druge strane, neki su himni rano zauzeli časno mjesto kao npr. *Slava Bogu na visini; Tebe, Boga, hvalimo*. Kasnije su nastali i himni BDM *Zdravo, Kraljice; Pod obranu se twoju utječemo* (na latinskom). Stvari su pomalo izmakle kontroli kad su se pojavili himni i pjesme na narodnim jezicima. Razmjerno dobar primjer bila je Njemačka, gdje su većina pjesama na narodnom jeziku bili prepjevi psalama i biblijskih himana.

U našem su narodu omiljene Božićne pjesme. Iako one često ne zadovoljavaju gore navedene uvjete, one imaju „dušu“, one su dio naše tradicije, one se svojim emotivnim nabojem izvrsno uklapaju u božićno ozračje. Zato, ako se, protivno liturgijskim pravilima, umjesto *Slava Bogu na visini* pjeva *Svim na zemlji*, ne bi trebalo biti štur pa to zabraniti.¹²⁴ No, s druge strane krivo je i nepotrebno tu istu pjesmu pjevati u nekom drugom dijelu liturgijske godine. Izuzetno je teško suditi i prosudjivati današnju liturgijsku glazbu. Evo samo nekoliko načela i nekoliko točaka na razmišljanje:

- Biblijski tekstovi trebaju imati prednost u pjevanju.
- Biblijski prepjevi također imaju visoku kvalitetu.
- U liturgijskom pjevanju osnovno je pravilo da bi cijela zajednica trebala sudjelovati. Tomu bi trebalo prilagoditi i melodiju i način pjevanja.
- Tzv. *schola cantorum* trebala bi zapravo animirati ostale sudionike da sudjeluju u pjevanju.
- Polifona glazba u liturgiji treba biti izuzetak, upravo zbog naglašene potrebe da svi sudjeluju.
- Kada je u pitanju vrsta glazbe, neće biti lako naći ravnotežu. S jedne strane, glazba treba biti suvremena, ali ne vulgarna. Treba biti moderna, ali prilagođena svima. S druge strane, glazba koja bi bila previše arhaična, ne bi odgovarala današnjem vremenu. No, glazbenici će s pravom primijetiti, da je potrebno puk i odgajati i sluh razvijati. Glazbenim se „podilaženjem“ bogoslužje samo nagrđuje.
- Valja priznati da poteškoću nedovoljnog sudjelovanja vjernika u pjevanju treba povezati s činjenicom da vjernici (pogotovo u gradovima) i inače nedovoljno sudjeluju na slavlju, tj. dođu na misu kao na kazališnu predstavu gdje će se čak diviti zboru i propovjedniku, a da sami pri tome jedva da usta otvore...

¹²⁴ Do godine 1969. to nije bio formalni problem. Naime, dok bi puk pjevao „Svim na zemlji“, svećenik bi tiho molio „Gloria in excelsis Deo“ – i svi bi bili zadovoljni.

c) Obred i liturgija – sveti znakovi

Na prvi pogled može izgledati da je bogoslužje zbirka obrednih propisa. Međutim, obred nije isto što i bogoslužje. Čuvamo se dviju krajnosti. Prema prvoj kršćansko bi bogoslužje trebalo biti čisto „duhovno“ bez ikakvih izvanjskih obreda, a prema drugom bi sva snaga bila upravo u određenim fiksnim obredima. Kršćanska je liturgija zapravo slavljenje i ostvarivanje otajstva našega spasenja po *djelatnim znakovima*. U našoj su kulturi znakovi važni. Ne zaboravimo da su se ljudi izražavali znakovima prije nego li su naučili čitati i pisati. Zahvaljujući riječi obred postaje znak, a ne neka čarolija. Rješenje je upravo u tome da se u kršćanskoj liturgiji obred povezuje s riječju. Konačno, *Riječ je Tijelom postala* i ta se znakovitost očituje prvenstveno u Kristovoj čovječnosti. Krist je prvi znak, prvi sakramenta.

U današnjoj kulturi neki (pa i sakralni) znakovi sve se manje razumiju, jer osjećamo otklon od dosadašnje kulture. Npr. znači li doista današnjim mladima poklecanje u Crkvi ono što je značilo čovjeku srednjega vijeka? Što znači škapular ili medaljica prosječnom mlađom čovjeku danas? Konačno, i sama je Crkva maknula neke znakove iz svoje liturgije (npr. davanje soli prije krštenja). U današnje vrijeme individualizam, sekularizam, intelektualizam i materijalizam čine nas manje sposobnim razumijevati neke znakove.

Budući da su čovjeku potrebni znakovi i simboli, susrećemo neke pojave koje nastoje ispuniti prazninu nastalu nestankom tradicionalnih religioznih simbola. Nisu li to npr. navijački šalovi, određeni modni trendovi, te različiti statusni simboli od odjeće, obuće pa do određene robe široke potrošnje koje „moraju“ biti određene marke, pa do načina ponašanja i odijevanja koji je u trendu? Uz vjenčanje javljaju se mnogi „holivudski“ simboli: obvezatna bijela vjenčanica, pa makar nevjesta bila u visokom stupnju trudnoće ili makar se radilo o vjenčanju udovaca, zatim neizostavno bacanje riže, bacanje buketa, dječica koja na ružičastom jastučiću nose prstenje... A što reći kada su u pitanju različita praznovjerja, vračanje i gatanje? To znaju biti ružni, a katkada i opasni surogati i nadomjesci kršćanskih znakova i kršćanske liturgije. Nažalost, kad je magija u pitanju, oduvijek je bilo tako: tamo gdje su liturgija i bogoslužje zakazali, javljaju se različita zastranjenja.

Bog govori ljudima po znakovima. Točnije rečeno, *Bog i može govoriti ljudima samo po znakovima*. Po naravi stvari nemoguće je da čovjek i Bog izravno komuniciraju.

Stvaranje kao znak. Prvi veliki znak Božje naklonosti prema svijetu i čovjeku samo je stvaranje. Bog je stvorio svijet i čovjeka jer je to htio i jer je čovjeka ljubio. Čitav svijet znak je Božje ljubavi: *Kako su brojna djela tvoja, Gospodine! Sve si mudro učinio; puna je zemlja stvorenja tvojih.* (Ps 104,24)

Događaji kao znak. Tu možemo spomenuti spašavanje Noe i njegovih sinova (Bog nikad više neće dopustiti takvo zlo. Zato stavlja dugu u oblake). Tu je i poziv Abrahamov (Bog zove čovjeka po imenu i ima za njega zasebno poslanje. Abraham je arhetip čovjek vjernika!) Tu je veliki događaj izlazak iz Egipta (Bog vodi povijest čovjeka, sam čovjek ne bi mogao ništa učiniti: „Vi ste, zapravo, najmanji!“); ulazak u obećanu zemlju (Bog pobijeđuje moćne narode); progonstvo (zlo koje je zadesilo narod posljedica je grijeha i preuzetnog ufanja u same sebe). Konačno, tu je i najveći događaj: utjelovljenje („Bog je tako ljubio svijet da je dao svoga Jedinorodenca, da

nijedan koji vjeruje u njega ne propadne, nego da ima život vječni“). I, na koncu, središnji dio povijesti spasenja svakako je Kristova smrt i uskrsnuće, vazmeno otajstvo po kojem smo spašeni.

Obredni znak. Kao najznačajnije obredne znakove navedimo samo židovsku pashalnu večeru i u Novom zavjetu posljednju večeru, odnosno Gospodnju večeru – euharistiju.

Usporedbe/prispodobe nalazimo i u Starom i u Novom zavjetu. Tako proroci pripovijedaju prispodobe da bi narodu objasnili Božji naum. Tako Natan priča Davidu priču o čovjeku bogatašu koji je ukrao siromahu njegovu jedinu ovčicu, a odnosilo se to zapravo na Bat Šebu ženu Urije Hetita koju je David oteo za sebe. Isus pripovijeda mnogo prispodoba od kojih se najljepšom smatra ona o izgubljenom sinu ili o milosrdnom ocu ili kako je već nazivamo.

Govor kao znak. U svom odnosu prema čovjeku Bog djeluje po znakovima. Evo letimično nekoliko primjera i Starog i Novog zavjeta: Abraham sklapa savez s Bogom na način kako su se inače sklapali savezi (životinje rasječene na pole); Mojsije pred gorućim grmom, klanje pashalnog janjeta i mazanje krvlju dovratnika i nadvratnika hebrejskih domova, žrtva i škropljenje krvlju prigodom sklapanja sinajskog saveza, šator sastanka, ploče i kovčeg saveza, židovski blagdani... Isus se uz svoju riječ služi i znakovima: pruža ruku nad morem da bi se smirilo, polaže ruke na bolesnike, pljuje i pravi blato da bi izlijeo slijepca, jaše na magarcu, uzima za ruku mrtvu djevojčicu da bi je oživio, pri umnažanju kruha uzdiže oči prema nebu i izriče blagoslov.

Kada su znakovi u pitanju, ističemo sakramentalne znakove jer oni na poseban način i čine, proizvode ono što označavaju. Tako npr. uranjanje i pranje prigodom krštenja označava pranje od grijeha i uskrsnuće na novi život. Po tome sakramentalnom znaku onda čovjek stvarno i bude oslobođen od grijeha i stvarno postaje u punom smislu Božje dijete i član Crkve.¹²⁵ Tako, kada se u Crkvi slavi krštenje ili euharistija, aktualizira se, izvršuje, posadašnjuje, aplicira ono djelo spasenja koje je Isus učinio jednom zauvijek svojom smrću i uskrsnućem. I to je najviše što se može reći za jedan simbol. Ovdje je djelovanje simbola učinkovito. Sakramentalni su znakovi, dakle, učinkoviti. Pri tome te znakove ne smijemo gledati restriktivno. Kao što su npr. učinkovito polijevanje vodom i riječi krštenja, jednako je tako učinkovit i svaki drugi krsni znak: oblačenje bijele haljine, dobivanje zapaljene svijeće...

U prvoj je Crkvi bilo mnoštvo simbola, gesta, pogotovo liturgijskih znakova. Nasuprot toga, čista rimska liturgija bila je razmjerno jasna, jednostavna, odrješita, kao što je i rimsko pravo. Iskonska rimska liturgija npr. nije poznavala ophod na Cvjetnicu, vazmenu svijeću, vazmeni organj, stavljanje ruku u ruke kod ređenja, svečani blagoslov crkve... Sve je to došlo bilo s istoka bilo iz drugih zapadnih, nerimskih obreda. U srednjem se vijeku ubacuje sve više znakova. Konačno, puk nije mogao slijediti liturgiju jer je bila na latinskom i jer je bila rezervirana samo za klerike, dok je puk mogao tek promatrati i slušati. Zato se javljaju i alegorijska tumačenja, nastaju različite procesije, skazanja, paraliturgijski običaji, pobožnosti, a ponešto od toga je bilo graničilo i s praznovjerjem. Npr. tko bi na misi pogledao posvećenu hostiju, toga dana ne bi stario, itd.

Međutim, u bogoslužju Crkve simboli, simbolički govor na svaki način bitni je sadržaj bogoslužja koje po definiciji na vidljiv način komunicira, ostvaruje i aplicira duhovne i vječne vrijednosti. To je prisutno općenito u liturgiji (npr. pepeljenje,

¹²⁵ Slično kao što potpis stavljen na kupoprodajni ugovor ima učinak da kupac postaje vlasnik.

škropljenje, blagoslivljanje, slavljenje određenih dana i vremena), a ponajpače u sakramentalnim slavljima. Kao što smo najavili, kao paradigmu uzet ćemo katekumensku i krsnu liturgiju odraslih i krštenje djece.

U tome smislu naučava i 2. Vatikanski sabor:

SC 21: Tekst i obred imaju se tako srediti, da jasnije izraze one svetinje koje su u njima označene, pa da ih kršćanski narod, koliko je moguće, može lako razumjeti.

SC 34: Neka se obredi odlikuju plemenitom jednostavnosću, neka budu kratki i jasni, neka izbjegavaju suvišna ponavljanja i neka budu prilagođeni shvaćanju vjernika tako da im općenito ne treba mnogo razjašnjenja.

SC 62: Budući da se tijekom vremena u obrede sakramenata i blagoslovina uvuklo ponešto što u naše doba manje jasno pokazuju njihovu narav i svrhu, potrebno je štošta prilagoditi potrebama našeg vremena.

Zato velimo da kršćanska liturgija nije neka derivacija bogoštovlja općenito. Bogoštovlje u općenitom smislu je izražavanje štovanja i divljenja prema višim bićima; ono je prvenstveno djelo čovjeka koji štuje božanstvo. A kršćanska je liturgija naprotiv **prisutnost Božjeg djelovanja** u obliku nekog obreda, odnosno znakova i to Božjeg djelovanja koje proizlazi iz Kristovog vazmenog otajstva. Naglasimo:

Kršćanska liturgija nije zbir obreda koji, izražavajući nutarnji čovjekov stav, želi ponuditi Bogu štovanje, Kršćanska je liturgija naprotiv zbir znakova koji imaju snagu ucijepiti pojedine ljude u Kristovo otajstvo i tako od njih čini prve klanjaoce Ocu. Odnosno, liturgija nije sredstvo po kojem ljudi dosežu Boga, nego milosni Božji način po kojem se Bog - u Kristu - približava čovjeku i spašava ga. Liturgija je izražaj Božje ljubavi prema čovjeku.

Iz svega toga proizlazi da Crkva treba neprestano osuvremenjivati i mijenjati znakove u svojoj liturgiji da bi u isto vrijeme spasenje i poruka spasenja i milosno djelovanje bogoslužja ostali nepromijenjeni i jednak učinkoviti kroz sva stoljeća. Na „nižoj“ razini, u svakoj mjesnoj Crkvi, u svakome bogoslužju valja prilagoditi znakove i izričaj zajednici koja slavi (ne dirajući u liturgijske odredbe i propise). Tako će euharistijsko slavlje u staračkom domu biti ipak drugačije od euharistije koju slavimo sa skupinom mladih, a da se u isto vrijeme ipak radi o istoj euharistiji i istom euharistijskom slavlju. Tu se očituje mudrost i razboritost onih koji pripravljaju i onih koji predvode pojedino bogoslužje.

IV. LITURGIJA, BOGOŠTOVLJE CRKVE

U samim počecima liturgijskog pokreta se naglašavalo da je *liturgija bogoštovlje/kult Crkve*. Uskoro se počelo shvaćati da ono „Crkva“ zapravo znači hijerarhija. Pio XII. u enciklici *Mediator Dei*, istina, tvrdi kako je liturgija kult cijelog mističnog Tijela Kristova, Glave i udova, ali isti dokument, kada se dotiče praktičnih pitanja, tvrdi da vršenje liturgije pripada prvenstveno svećenicima, „jer djeluju u ime Crkve“. Ono što se dobilo na teoretskom polju, gubi se na praktičnom polju. Za *Mediator Dei* vjernici su tek *oni u ime kojih se slavi euharistija!* Zato ovaj dokument nikad ne govori izričito o *općem svećeništvu vjernika*, niti citira 1 Pt 2,9: *Vi ste rod izabrani, kraljevstvo*

svećenika..., a to je liturgijski pokret obilno navodio. Enciklika tako naučava da najsavršenije sudjelovanje vjernika u misi „*ima svrhu hraniti pobožnost vjernika i njihovo sjedinjenje s Kristom, potičući osjećaje i nutarnju spremnost za prihvaćanje velikog svećenika Novoga zavjeta.*“ Dakle, svrha je psihološko-subjektivna i u isto vrijeme izvanjska. Enciklika će na koncu ustvrditi da sudjelovanje vjernika „*nije ni na koji način potrebna da bi misi dala javni i zajedničarski značaj*“, tj. da bi bila liturgija.

Dakle, liturgija postoji isključivo kao djelo svećenika, koji, zaognut vidljivim i izvanjskim (hijerarhijskim) svećeništvo, jest zakonito delegiran. Tako npr. ima veću vrijednost svećana misa (s đakonom, subđakonom i ostalim službenicima) od „recitirane mise“ u kojoj sudjeluju vjernici, jer ona prva ima svečaniji obred i ceremonije. Liturgiju slave svećenici, Kristovi namjesnici, a vjernici su tek udovi Krista svećenika.

1. Liturgija pripada svim članovima Crkve

SC 26 razrješava svu tu maglu i dvoznačnost i tumači kako liturgija nije privilegija nekih članova Crkve, nego da pripada svim krštenicima:

Liturgijski čini nisu privatni čini: oni su slavlje Crkve koja je „otajstvo jedinstva“ - sveti puk pod biskupima okupljen i uređen. Stoga ti čini pripadaju čitavome Tijelu Crkve te ga očituju i na nj se odnose: ali pojedine njegove udove dosežu na različit način, prema raznolikosti staleža, službi i djelatnog učešća.

Dakle, liturgija pripada čitavome Tijelu Crkve, a ne samo hijerarhiji, a u njoj ljudi sudjeluju već prema stupnju službe u Crkvi. Prirodno mjesto liturgije je Crkva, koja je raspoređena u različnosti redova. Svatko na svoj način doprinosi da liturgija bude liturgija cijelog Tijela Kristova - Crkve.

Još jedna važna pojedinost: Krist je u svome Tijelu dao savršeno bogoštovlje svome Ocu, vršeći Očevu volju sve do smrti i proslave. Crkva, zajednica krštenika, jest Tijelo Kristovo. Dosljedno tome, Crkva je Crkva prvenstveno ukoliko je bogoštovna zajednica. Dakle, liturgija od Crkve čini Crkvu u pravom smislu riječi, kako to tumači LG 3:

Kad god se na oltaru obavlja žrtva križa, kojom „je bio žrtvovan Krist, naše vazmeno janje“ (1 Kor 5,7), vrši se djelo otkupljenja. Ujedno se sakramentom euharistijskog kruha predviđa i izvršuje jedinstvo vjernika, koji tvore jedno tijelo u Kristu (usp. 1 Kor 10,17).

Za razliku od Beauduin-a i *Mediator Dei* gdje je liturgija djelo Crkve koja je određuje i u čije se ime slavi, ovdje, na 2. Vatikanskom saboru se događa bitan pomak u razumijevanju: upravo po liturgiji je Crkva Crkva, tj. liturgija je konstitutivni, vezivni dio Crkve. Dakle, Crkva je Tijelo Kristovo i kao takva ona je prvenstveno kulturna zajednica. U NZ pojam *Tijelo Kristovo* označuje trostruku stvarnost: 1. Kristovo ljudsko tijelo, 2. Tijelo Kristovo - Crkvu, 3. Kristovo sakramentalno Tijelo u euharistiji.

2. Od Tijela Kristova do Tijela Krista-Crkve

Prva je Crkva shvatila da je Krist novi duhovni hram. Već smo bili spomenuli Iv 2,22: *Pošto uskrsnu od mrtvih, prisjetiše se njegovi učenici da je to htio reći, te povjerovaše pismu i besjedi koju Isus reče.* To su učenici shvatili odmah po Isusovu uskrsnuću, što znači da je zahvaljujući Kristovoj proslavi - uskrsnuću njegova žrtva nazočna i u njegovu Tijelu/Crkvi. Tako Kristovo tijelo nije više samo njegovo zemaljsko tijelo, nego njegova Crkva koja je to postala po njegovu uskrsnuću. Kad je Krist uskrsnuo, to je bilo i uskrsnće njegova tijela-hrama. On je onaj kamen kojeg su graditelji odbacili, ali koji je postao zaglavni kamen što stoji u temeljima novoga hrama i novog bogoštovlja (onog duhovnog!). Kršćani, životno povezani s Kristom, ugrađuju sebe u taj duhovni hram (1 Pt 2,5), oni sami postaju *hram Božji u Duhu* (Ef 2,21-22). Pavao dalje tumači: *Tijelo je vaše hram Duga Svetoga koji je u vama, koga imate od Boga, te niste svoji* (1 Kor 6,19b).

Dakle, budući da kršćani čine Tijelo Kristovo, oni u sebi nužno prinose (tj. trebaju prinositi) duhovne žrtve. Tako Crkva nastaje kao Tijelo Kristovo, da bi postala Božji duhovni hram. Budući da je sagrađena i utemeljena na Kristu, i Crkva će poslije uskrsnuća Kristova postati *hram kojeg nisu načinile ljudske ruke*, dakle ono isto što je bio Krist. Stoga su i kršćani pozvani prikazivati duhovne žrtve:

I Pt 2,4: Pristupite njemu, kamenu živomu što ga, istina, ljudi odbaciše, ali je u očima Gospodnjim izabran, dragocjen, pa se kao živo kamenje ugrađujte u duhovni Dom za sveto svećenstvo, da prinosite žrtve duhovne, ugodne Bogu po Isusu Kristu.

Augustin tumači da Crkva izražava svoje bogoštovlje činjenicom da je Tijelo Kristovo, jer *žrtva se kršćana u tome sastoji da su svi jedno tijelo s Kristom*, odnosno da se po svetosti života ostvaruju kao konkretan nastavak Kristova života u njegovu ljudskom tijelu (a znamo da je on u svemu vršio volju svoga Oca).

3. Sveti zbor, kultna zajednica

Od samih je početaka osnovna oznaka kršćanske zajednice bila u tome da su se kršćani redovito sastajali na molitvu i lomljenje kruha. I Pavao i kasniji crkveni pisci veoma naglašavaju važnost zajedništva među kršćanima. oni su zapravo jedno Tijelo čija je Glava Krist. Uporno se naglašava da je za kršćanina bitno dolaziti na zajedničke sastanke.¹²⁶

a) Crkva u Starom zavjetu.

Hebrejska riječ *qahal* redovito je u LXX prevedena riječju *εκκλησία / ekklesia*, što znači *zajednica-zbor koji Bog saziva na molitvu, zahvalu, žrtvu*. Može se reći da su Izraelci nakon izlaska iz Egipta zapravo bili skupina bjegunaca. Pod brdom Sinajom ih je *Bog sazvao* i oni su tek tada postali sveti zbor. Ta se povezanost s Bogom i njihova međusobna povezanost očitovala u šatoru sastanka. Oni su bili *sveti puk*,

¹²⁶ Prisjetimo se samo kako Tertulijan raspravlja zašto ne bi bilo dobro da se kršćanka uda za poganina. Ne zato, kako bismo to mi pomislili, što bi došla u pitanje njezina vjera, nego Tertulijan ne preporuča takve ženidbe zato što postoji opasnost da muž poganin ne bi dopustio ženi kršćanki da sudjeluje u vazmenom bdjenju!

kraljevstvo svećenika, narod svet, određen i odlučen za Gospodina. Po ulasku o obećanu zemlju njihovo se zajedništvo očitovalo oko jeruzalemskog hrama. Gospodin je bio njihov kralj i njihov pastir, odnosno kao Zaručnik, (usp. Izs 12,16; Lev 23,2ss; Br 28,25). *Qahal/ekklesia* je dakle narod sabran da bi slavio bogoslužje. Ona je Božji narod, kraljevstvo svećenika. Dakle, *zajednica Božjeg naroda je zajednica upravo po liturgiji.*

b) *Crkva u Novom zavjetu.*

Pojam Božjeg naroda ne svodi se više ne samo na Izrael, nego na sve narode: *Vi, nekoć Ne-narod, a sada Narod Božji; vi Ne-mili, a sada Mili* (1 Pt 2,10). Crkva je Crkva Kristova (*i na toj stijeni sagradit će Crkvu svoju*, Mt 16,18), ali je u isto vrijeme sagrađena od „živog kamenja“ - vjernika (1 Pt 2,5). I u NZ Crkva je na osobit način kultna zajednica: „*Jer mi smo hram Boga živoga, kao što reče Bog: Prebivat će u njima i hoditi među njima; i bit će Bog njihov, a oni narod moj*“ (2 Kor 6,16b). Zapazimo kako u Starom zavjetu (Lev 26,11) Bog govori Izraelu: *Među vama će postaviti svoje Prebivalište*, dakle, Božja je prisutnost lokalizirana. Međutim, ovdje se ide korak dalje: *mi smo hram Boga živoga*. Zato Ivan veli: *I Riječ je tijelom postala, i prebivala među nama*. Dakle, boravište je Kristovo njegov narod a ne više neki hram.

c) *Zbor vjernika koji slavi liturgiju - slika Crkve.*

Upravo u liturgijskom slavlju Crkva je Crkva, kršćani postaju narod Božji, sveti zbor, zajednica vjernika koja čini Tijelo Kristovo. Evo kako LG 26 sažima ovaj nauk:

Ova se Kristova Crkva uistinu nalazi u svim zakonitim mjesnim zajednicama vjernika, koje se, ukoliko su u vezi sa svojim pastirima i same u Novom zavjetu nazivaju crkvama. Jer one su u svojem mjestu nov Narod od Boga pozvan, u Duhu Svetom i u mnogo punini (usp. I Sol 1,5). U njima se propovijedanjem Kristova Evanđelja skupljaju vjernici i slavi se misterij Gospodinove Večere, „da se po Gospodinovu tijelu i krvi tjesno sjedine sva braća zajednice“.¹²⁷ U svakoj zajednici koja sudjeluje oko oltara pod svetom službom biskupa, pokazuje se simbol one ljubavi i „jedinstva Mističnog Tijela, bez kojega ne može biti spasenja“.¹²⁸ U tim zajednicama, iako su često malene i siromašne, ili su raspršene, prisutan je Krist, po čijoj se moći združuje jedna, sveta, katolička i apostolska Crkva.

d) *Ecclesia facit eucharistiam - eucharistia facit Ecclesiam.*

Sve ono što je rečeno o ulozi liturgije u stvaranju tijela Crkve, na najizvrsniji način vrijedi za euharistiju, jer se životna veza između Krista i njegova Tijela-Crkve ostvaruje se prvenstveno u euharistiji po kojoj vjernici postaju dionicima njegova Tijela i Krvи, njegova vazmenog otajstva. Augustin veli da *euharistija čini Crkvu: Ecclesia facit eucharistiam, eucharistia facit ecclesiam*,¹²⁹ što se može ovako reći: Crkva postaje Tijelo Kristovo (zajednica Kristovih vjernika s njime životno

¹²⁷ *Oratio mozarabica*: PL 96,759B.

¹²⁸ Sv. TOMA, *Summa theologica*, III, q. 73, a. 3.

¹²⁹ H. DE LUBAC je tako preformulirao Augustinovu misao: „...in sacramento spei, quo in hoc tempore consociatur Ecclesia, quamdiu bibitur quod de Christi latere manavit“ (*Contra Faustum*, 12,20 = PL 42,265), tako da se u mnogim komentarima tvrdi da je aksiom Augustinov. Vidi: H. DE LUBAC, *Meditazione sulla Chiesa*, Ed. Paoline, Milano 1965, 162. Zanimljivo je da se isti aksiom pojavljuje kao naslov u Katekizmu Katoličke crkve, broj 1395.

povezana), stvarajući Tijelo Kristovo (slaveći euharistiju). Euharistija je životvorna veza s Kristovim spasenjem, s njegovim duhovnim bogoslužjem.

Crkva je tijelo Kristovo ukoliko se povezuje sa žrtvom/prinosom Krista Spasitelja. Euharistijsko slavlje Crkve ima dvostruko značenje: u njoj Crkva prikazuje svoje duhovno bogoslužje („Crkva prikazuje samu sebe), a s druge strane u tome sakramentalnom slavlju Crkva prikazuje pravo Tijelo Kristovo. Očigledno da cijelo ovo razmišljanje u svojim temeljima ovisi o 1 Kor 10,16-17:

Čaša blagoslovna koju blagoslivljamo, nije li zajedništvo krvi Kristove? Kruh koji lomimo, nije li zajedništvo tijela Kristova? Budući da je jedan kruh, jedno smo tijelo mi mnogi; ta svi smo dionici jednoga kruha.

Profesor Marsili sažima cijeli ovaj odlomak:

Ovdje zapravo vidimo ne već ustanovljenu Crkvu koja se ujedinjuje sa sakramentom tijela Kristova (sa sakramentom gotovim i zaokruženim). Ovdje se još mnogo više vidimo Crkvu koja od sebe čini „tijelo Kristovo“ čineći tijelo Kristovo (euharistiju); kao što u isto vrijeme vidimo Krista koji sam sebe prinosi, prinoseći svoju Crkvu... Crkva je kultna liturgijska zajednica u sakramentalnom jedinstvu s „tijelom“ Kristovim.¹³⁰

Tumačeći 1 Kor 10,16-17 Cerfaux objašnjava vezu Krista i Crkve:

Po Kristovu se tijelu ostvarilo otkupljenje, smrt i uskrsnuće; tijelo Kristovo je ambijent u kojem se ostvaruje naše posvećenje a mi se povezujemo s njim preko krštenja i euharistije... S druge je strane i Crkva... i ona na svoj način mjesto gdje se po krštenju kršćani rađaju i gdje zajednica ima udjela u tijelu Kristovu, mjesto gdje Kristov život obuzima ljude... Kršćani stoje u odnosu prema posvećenom ljudskom tijelu, koje je za njih izvor stvarnog, nadstreljnog jedinstva: oni primaju tijelo Kristovo sakramentalno, u euharistiji, do koje dolaze preko krštenja. Jedinstvo vjernika koje se u Crkvi ostvaruje upravo po uzimanju udjela u tijelu Kristovu... „Helenistička“ usporedba tijela i udova, u našem je kršćanskom kontekstu stvarnost: mi doista nismo sami kao jedno tijelo, nego smo naprotiv udovi, a Krist je princip jedinstva i života u nama samima... Po krštenju smo ucijepljeni u tijelo Kristovo, a euharistija nas izjednačava s tim istim tijelom Kristovim... na način da Crkva za sve vjernike doista postaje njihovo tijelo. Kršćani su tijelo, ne samo rečeno radi usporedbe. oni su tijelo Kristovo po sakramentalnoj i mističnoj stvarnosti.¹³¹

4. Mjesno bogoštovlje stvara mjesnu Crkvu

Pavlovski se pojam Crkve kao Tijela Kristova u prvom redu odnosi na Crkvu ukoliko je ona kultna, bogoštovna zajednica. U liturgiji se ostvaruje sakramentalna veza između Krista i Crkve. Euharistija, kao najodličnije mjesto gdje se stvara Crkva, nužno je mjesna, ona se događa u nekoj sasvim određenoj zajednici. Tako bismo mjesnu Crkvu mogli definirati ovako: *Crkva je zajednica sabrana u bogoslužju*. Crkva je u isto vrijeme i vremenski obilježena: kada u određenom trenutku slavi

---

¹³⁰ Isto, 119-120.

¹³¹ L. CERFAUX, *Il cristiano nella teologia paolina*, Roma 1969., 153ss, prema S. MARSILI, *Nav. dj.*, 120.

euharistiju. Naglašavamo da euharistija stvara *lokalnu, mjesnu* Crkvu. Tako Karl Rahner naučava:

Bitna oznaka euharistijskog slavlja... jest ta da je mjesno, jer se i ne može slaviti doli u jednoj posve određenoj zajednici. To onda znači da se Crkva... po samoj svojoj prirodi nužno ostvaruje na jednom određenom mjestu (= u jednoj određenoj zajednici). Budući da je euharistija mjesno slavljje, očito je da se ne ostvaruje samo u Crkvi kao takvoj, nego da sama Crkva i postaje vidljivim tijelom, u svoj snazi ovog izričaja, samo u mjesnom slavlju svete žrtve... Točno je dakle da je tamo euharistija gdje je Crkva, ali je točno također... da je Crkva Crkva tamo gdje je euharistija.¹³²

Ne radi se ovdje tek o očiglednoj činjenici da se euharistijsko slavlje mora slaviti na nekom određenom mjestu, i u nekom posve određenom trenutku, nego o još dubljem značenju: tamo gdje nastaje Kristovo Tijelo (u sakramentu euharistije), tamo se stvara i Kristovo Tijelo - Crkva. Tako Rahner dalje tumači:

Euharistijsko je slavlje bez sumnje središnje događanje Crkve. I danas je potrebno neprestano naglašavati da se misa... ne treba shvaćati samo kao sakramenat stvarne Kristove nazočnosti, a sve u službi što intimnijeg sjedinjenja u pričesti u individualnom smislu... Možemo i trebamo reći: sudjelovanje u Tijelu Kristovu preko pričesti udjeljuje nam Kristovu milost, ukoliko se to odnosi na zajedničko blagovanje jednoga kruha (1 Kor 10,14-18). To je djelatan znak sudjelovanja... i ucjepljivanja u ono Kristovo Tijelo u kojem se jedino i može imati udjela na Duhu Svetom, to jest u Crkvi.¹³³

Dakle, Crkva je zajednica koja se u određenom trenutku i na određenom mjestu sabire da slavi bogoslužje.

Naglasimo još da je liturgijsko zborovanje Božjeg naroda nužno *slavlje*. Mi redovito govorimo o euharistijskom slavlju. Svako je bogoslužje slavlje, kako se redovito kaže *liturgijsko slavlje*. To nije slučajno. Sv. Jeronim veli da je sama činjenica da se vjernici nalaze zajedno izvor najvećeg veselja. Sv. Ivan Zlatousti tumačeći završetak pedesetnice (vazmenog vremena) govori:

Iako je pedesetnica prošla, slavlje uopće nije prošlo: svako zborovanje je slavlje. Čime se to može potvrditi? Samim Kristovim riječima: Gdje su, veli, dvojica ili trojica sabrani u moje ime, ja sam među njima. Kad je Krist nazočan među vjernicima sabranim u njegovo ime, što će vam veći dokaz da se radi o slavlju?

V. CRKVA I SVEOPĆE SVEĆENSTVO

1. Svećeništvo u Crkvi

Crkva se ostvaruje kao kulturna i svećenička zajednica pomoću sakramenata inicijacije, tj. preko krsta, potvrde i euharistije. Sakrament krštenja je prvi sakrament i po njemu su kršćani pozvani da kao udovi Kristova tijela - Crkve postanu dionici Kristove

¹³² K. RAHNER, *Chiesa e sacramenti*, Brescia 1966., 82ss, prema: S. MARSILI, *Nav dj.* 121.

¹³³ *Isto*, 83ss.

svećeničke službe prikazujući Bogu duhovne žrtve vršeći na taj način savršeno bogoštovlje. Zato oni čine „sveto svećenstvo“, jer je njihov život (shvaćen kao suobličavanje Kristu) bogoštovlje, davanje hvale Bogu.

Potrebno je međutim ujediniti pojedine udove Crkve. Jer, iako su svi pozvani prikazivati Bogu duhovne žrtve, ipak je Krist neke postavio da po posebnom sakramentu (svećeničkog reda) uzimaju udjela na autoritetu Kristovom kojim on upravlja i vodi Crkvu. U tome smislu nam Crkva progovara:

LG 10: Krist Gospodin, Veliki Svećenik uzet između ljudi (usp Heb 5,1-5), učinio je od novoga naroda „kraljevstvo i svećenike za Boga, Oca svoga“ (Otkr 1,6; usp. 5,9-10). Jer se kršteni po preporodu i pomazanju Duha Svetoga posvećuju da budu duhovni dom i sveto svećenstvo, da svim djelima kršćanina prinose duhovne žrtve, i da navješćuju čudesa Onoga koji ih je iz tmina pozvao u divno svoje svjetlo (usp. I Pt 2,4-10). Zato neka svi Kristovi učenici, ustrajući u molitvi i hvaleći Boga (usp. Dj 2,42-47), prikazuju sebe kao živu, svetu, Bogu ugodnu žrtvu (usp. Rim 12,1), neka po svoj zemlji svjedoče o Kristu i opravdavaju svoju nadu u vječni život pred onima koji to traže (usp. I Pt 3,15). Opće svećeništvo vjernika i ministerijalno ili hijerarhijsko svećeništvo, premda se među sobom razlikuju bitno a ne samo po stupnju, ipak su u međusobnom odnosu; jer jedno i drugo imaju na svoj poseban način dio u Kristovom svećeništvu. Ministerijalni svećenik, svetom vlašću koju ima, odgaja svećenički narod i upravlja njime, izvršuje euharistijsku žrtvu u Kristovoj osobi i prinosi je Bogu u ime cijelog naroda; vjernici pak snagom svoga kraljevskog svećeništva, sudjeluju u prinošenju Euharistije i vrše ga u primanju sakramenata, u molitvi i zahvaljivanju, svjedočanstvom svetog života, samozatajom i djelotvornom ljubavi.

LG 11: Sveta i organski izgrađena narav svećeničke zajednice privodi se u djelo i po sakramentima i po krepostima. Vjernici, po krštenju uključeni u Crkvu, određeni su za bogoslužje kršćanske vjere po neizbrisivom bilježu krštenja, i budući da su preporođeni za sinove Božje, dužni su pred ljudima isповijedati kršćansku vjeru koju su primili od Boga preko Crkve. Sakramentom potvrde još su savršenije vezani uz Crkvu, nadareni su posebnom jakošću Duha Svetoga, i tako su više obvezani da kao pravi Kristovi svjedoci i riječju i djelom šire i brane vjeru. Imaju dio u euharistijskoj Žrtvi, izvoru i vrhuncu cijelokupnog kršćanskog života, prinose Bogu božansku Žrtvu i sebe s njom; tako svi bilo prinosom, bilo svetom pričešću izvršuju svoj dio u liturgijskom činu, ne svi jednak, nego jedni na jedan, a drugi na drugi način. Hraneći se pak Kristovim tijelom u svetoj pričesti, pokazuju konkretnim načinom jedinstvo Božjeg Naroda koje se ovim sakramentom prikladno izražava i divno ostvaruje.

Sabor dakle tumači kako je svaki kršćanin snagom svoga krštenja svećenik, jer prikazuje svoje tijelo, svoj život Bogu. Kršćani imaju dio u euharistijskoj gozbi, a u samom euharistijskom slavlju svaki vjernik sudjeluje na svoj način. Krist je ipak htio da se u njegovu narodu očituje i „vidljiva glava“. Zato Krist uzima neke iz kršćanskog puka, koji su već po krštenju svećenici, i daje im posebnu ulogu, preko posebnog sakramenta, sakramenta svetoga reda. Oni imaju udjela u autoritetu po kojem Krist čini da njegovo Tijelo raste, razvija se i po kojem on upravlja svojim Tijelom. Takvi kršćani su opečaćeni posebnim znakom koji ih čini sličnim Kristu svećeniku tako da mogu djelovati u Tijelu Crkve kao predstavnici njegove Glave. Evo kako to Sabor tumači:

PO 2: A prezbiteriskom službom duhovna žrtva vjernika u sjedinjenju sa žrtvom Krista, jedinog Posrednika, dolazi do punine i prikazuje se preko ruku svećenika u

ime cijele Crkve u Euharistiji... a svrha je (svećeničkog) služenja da „se cijeli okupljeni grad, to jest skup i društvo svetih, prikaže Bogu kao sveopća žrtva po Velikom svećeniku koji je samog sebe u svojoj Muci prikazao za nas da mognemo biti tijelo tako uzvišene Glave“.

Ali da se razumijemo: svaki kršćanin treba osobno vršiti svoju svećeničku službu, tj. prikazivati svetost vlastitog života. To naravno vrijedi i za „klerike“ i za „laike“. A po euharistiji se kršćanin usavršuje i sjedinjuje s Kristom svoju svakodnevnu liturgiju - svetost vlastitog života:

LG 34: Sva njihova (laička) djela, molitve i apostolski pothvati, bračni i obiteljski život, svagdanji rad, odmor duha i tijela, ako se vrše u Duhu, dapače i tegobe života, ako se strpljivo podnose, postaju duhovne žrtve ugodne Bogu po Isusu Kristu koje se u služenju Euharistije pobožno prinose Ocu s prinosom Gospodinova Tijela.

Augustin to ovako tumači:

Sam je čovjek žrtva kad, posvećen imenom Božjim i njemu prinesen, umire svjetu da bi živio Bogu... Žrtva je tijela kad ga, Boga radi, trapimo u umjerenosti... Još više postaje žrtvom sama duša koja se, usmjerujući se prema Bogu, užiže njegovom ljubavlju u tolikoj mjeri da gubi interes za svaki zemaljski probitak... Na takav se način događa da čitav grad otkupljenih, tj. zajednica svetih postaje sveopća žrtva prinesena Bogu po velikom svećeniku (Kristu) koji se u svojoj muci prikazao za nas, u svome ljudskom obličju, da bi od nas učinio svoje tijelo... Ovo je naime žrtveni prinos kršćana: da svi postanu jedno tijelo u Kristu.¹³⁴

Dakle, kršćanska svetost nije u nekoj moralnoj savršenosti, nego u prianjanju uz Boga što se ostvaruje prinosom samoga sebe. Tako se kršćanska svetost nužno prikazuje u kultnom kontekstu. Nadalje, kršćanska svetost ne može biti nešto individualno, nego se nužno ostvaruje u Crkvi. *Kršćanska je svetost nužno eklezijalna.*

Petar Krizolog (5. st.) „vrlo suvremeno“ govori o općem svećeništvu vjernika i o njihovoj duhovnoj žrtvi:¹³⁵

Ali, čujmo kako zaklinje apostol: *Zaklinjem vas da prinesete sebe.* Dok Apostol tako moli, uzdiže sve ljude na svećeničko dostojanstvo: *Da podnesete sebe kao živu žrtvu.* O kako je nečuvena služba kršćanskog svećeništva, kad je čovjek sam sebi i žrtva i svećenik, kad čovjek ne traži izvan sebe što će Bogu žrtvovati, kad čovjek prinosi Bogu kao žrtvu ono što nosi sobom i u sebi i ono što je za njega, kad ostaje ista žrtva i isti svećenik, kad se žrtva kolje a živi, kad svećenik žrtvuje, a ne zna ubiti. Uzvišene li žrtve gdje se prinosi tijelo bez tijela i krv bez krvi. Apostol veli: *Zaklinjem vas milosrdjem Božjim da prinesete sebe kao živu žrtvu.* Braćo, ta Kristova žrtva dolazi iz slike kojom je Krist radi vječnog života žrtvovao svoje tijelo za život svijeta. I stvarno je svoje tijelo učinio živom žrtvom, jer ubijeni živi. U toj se žrtvi, dakle, smrt kažnjava, žrtva ostaje; žrtva živi, smrt se kažnjava. Zato smrt rađa mučenike koji na kraju života počinju živjeti. Ubijeni žive i blistaju na nebu, oni za koje ljudi smatraju da su usmrćeni. Apostol kaže: *Zaklinjem vas, braćo, milosrdjem Božjim da prinesete sebe kao žrtvu živu, svetu.* To je ono o čemu je Prorok pjevalo: *Nisu ti mile ni žrtve ni prinosi, nego si mi pripravio tijelo.* Čovječe, budi Božja žrtva i Božji svećenik. Nemoj ispuštaći što ti je dala i dopustila božanska vlast. Obuci haljinu svetosti. Pripaši

¹³⁴ AUGUSTIN, *De civitate Dei*, 10,6, prema: S. MARSILI, *Nav dj.* 124.

¹³⁵ Govor 108, PL 52,499-500 u: Časoslov 2, str. 564-565.

se pojasom čistoće. Neka Krist bude na pokrivalu tvoje glave. Neka križ čvrsto stoji i bude zaštita tvog čela. U svom srcu razmišljaj o tajni božanske mudrosti. Pali stalno miomirisni tamjan molitve. Čvrsto prihvati mač Duha. Nek tvoje srce bude žrtvenik. I tako bez bojazni predaj svoje tijelo Bogu za žrtvu.

NAGLASIMO: Kršćanin raste u svetosti time što svakodnevno prikazuje svoj život Bogu i to je za njega *pravo bogoštovlje*. Međutim, to bogoštovlje kršćanin nužno *ostvaruje u Crkvi* čiji je i sam ud. Konačno to sve skupa nalazi svoje puno ostvarenje u *sakramenu euharistije*. Crkva prinosi Krista, ali prinosi i samu sebe, svetost svojih članova koji su udovi Kristova Tijela. Tako je, poput Krista, Crkva i svećenik i žrtveni jaganjac.

Drugim riječima, službenik (svećenik) koji izvršava na sakramentalan način žrtvu i prinos Crkve zapravo izvršava, tj. konkretizira u liturgiji, čini sakramentalno vidljivim bogoslužje same Crkve, a to je ono pravo bogoštovlje Novoga zavjeta, koje se, naravno, sastoji u tome da kršćanin zapravo prikazuje samog sebe, svetost vlastita života.

PO 5: Euharistijski je sastanak, kojem je na čelu prezbiter, središte zajednice vjernika. Zato prezbiteri upućuju vjernike da božansku Žrtvu u misi prikažu Bogu Ocu i da s tom Žrtvom prinesu svoj život.

Bogoštovlje Crkve je nastavak Kristova svećeništva koje se aktualizira u liturgiji. Tako u Crkvi postoji dvostruko svećeništvo:

- u Crkvi i u narodu Božjem koji je „svećeničko Tijelo“;
- u službeniku (svećeniku) Kristovu koji je „svećenička Glava“.

Tako i liturgija, kao izvršavanje svećeničke službe, ima 2 razine:

- svećenički čini Tijela Kristova (laici):
- svećenički čini Glave u Tijelu Kristovu (svećenici).

Važno je naglasiti da ovi svećenički čini nisu odijeljeni, nego zajedno čine jedan svećenički čin ukoliko su samo dva vida, dvije pojave istoga svećeništva. Drugim riječima: *Svećeništvo* je prisutno u *pojedinim* kršćanima ukoliko su ucijepljeni u Krista, tj. ukoliko poput njega, svoje Glave, prinose Bogu duhovne žrtve. To je ono temeljno u njihovom bogoslužju i u njihovom svećeništvu. Međutim, oni postaju *narod svećenika i zajednica* svećenika upravo u liturgiji, ponaosob u euharistiji, gdje se ponajviše očituje jedinstvo Glave i udova (Euharistija čini Crkvu!), a za to je sakramentalno ostvarenje potrebna vidljiva svećenička glava, a to je zaređeni službenik.

2. Sveopće i ministerijalno svećeništvo

SC je bio prvi saborski dekret i ne govori izravno o sveopćem svećeništvu vjernika (još se osjećao snažan utjecaj dokumenata Pija XII. gdje se o tome nije govorilo). Samo se „uspust“ u SC 14 spominje:

Majka Crkva živo želi da se svi vjernici privedu k onom punom, svjesnom i djelatnom učešću kod liturgijskih obreda koje traži sama narav liturgije i na koje kršćanski

narod - jer je „izabrani rod, kraljevsko svećenstvo, sveti puk, narod određen za Božju svojinu“ (1 Pt 2,9) - snagom krštenja ima pravo i dužnost.

Naglasimo: sudjelovanje u liturgiji za kršćanski puk nije ni privilegija ni odlikovanje, nego pravo i dužnost koji proizlaze iz sakramenta krštenja. Nadalje u SC 26 se kaže:

Liturgijski čini nisu privatni čini, oni su slavlje Crkve koja je „otajstvo jedinstva“ - sveti puk pod biskupima okupljen i uređen. Stoga ti čini pripadaju čitavome Tijelu Crkve te ga očituju i na nj se odnose; ali pojedine njegove udove doseže na različit način, prema raznolikosti staleža, službi i djelatnog učešća.

Zapazimo: iako se ne govori izričito o svećeništvu vjernika, govori se kako „čitava Crkva“ slavi, a pojedini članovi sudjeluju svaki na svoj način.

Kasniji saborski dokumenti izričitije govore o općem svećeništvu vjernika:

PO 2: U njemu (Kristu) naime svi vjernici sačinjavaju sveto i kraljevsko svećenstvo, po Isusu Kristu prinose duhovne žrtve Bogu i naviještaju silna djela onoga koji ih je iz tame pozvao u svoje divno svjetlo. Nema dakle ni jednog uda koji ne bi imao učešća u poslanju cijelog Tijela, nego svaki pojedini mora u svom srcu štovati Isusa i za njega proročkim duhom svjedočiti.

O općem svećeništvu vjernika govori osobito LG koji naglašava da svi oni imaju udjela u Kristovoj svećeničkoj, proročkoj i kraljevskoj službi (br. 119). Ipak, potrebno je ispravno shvatiti razlike i sličnosti između općeg i hijerarhijskog svećeništva. Opće svećeništvo vjernika nije u nekom nižem smislu u odnosu na hijerarhijsko, niti se o općem svećeništvu vjernika želi govoriti kao u prenesenom značenju. Jednostavno rečeno, sav Božji narod je obdaren svećeničkim dostojanstvom, koje je plod pravog poziva i izabranja za svećeništvo. To, s druge strane nipošto ne želi umanjiti značenje ministerijalnog ili hijerarhijskog svećeništva niti ga eliminirati. I jedno i drugo svećeništvo je samo različit izraz jedinog Kristova svećeništva. Razlika između ova dva svećeništva ne bi bila u tome što bi jedno bilo više, a drugo niže, nego u različitom načinu sudjelovanja u Kristovu svećeništvu. Sabor to ovako tumači:

LG 10: Opće svećeništvo vjernika i ministerijalno ili hijerarhijsko svećeništvo, premda se među sobom razlikuju bitno a ne samo po stupnju, ipak su u međusobnom odnosu; jer jedno i drugo imaju na svoj poseban način dio u Kristovom svećeništvu.

Radi se dakle o svećeništvu koje je uvijek jedinstveno, jedinstveno u Kristu i jedinstveno u Crkvi. Međutim, ono u Crkvi postoji u dvije dimenzije. Ne radi se o razlici u stupnju, nego te dimenzije označavaju dva različita načina postojanja i očitovanja jedinstvenog Kristovog svećeništva. Razlika nastaje:

- Iz različitog odnosa kojega vjernik i službenik imaju prema Kristu. Vjernik je *ud Tijela Kristova*, a službenik ima ulogu *glave u Tijelu Kristovu*.
- Iz različitog izvora svećeništva u Crkvi. Opće svećeništvo vjernika proizlazi iz *sakramenta krštenja* (ucjepljenje u Tijelo Kristovo, koje je Crkva), pa je prema tome *opće*, kao što je opće i krštenje. Svećeništvo službenika proizlazi iz *sakramenta svetoga reda* (uzdignuće na službu glave u Tijelu Kristovu), pa je zbog toga *posebno*, kao što je posebna uloga glave u Tijelu Kristovu.

Unatoč ovih razlika, ipak se radi o svećeništvu koje je u sebi jedno jer su oba u službi pravog duhovnog bogoštovlja. Velimo da je liturgija *kult Krista koji se izvršava u Crkvi*, a to zapravo znači da je to čin Glave (Krista) u Tijelu (Crkvi). Dosljedno tome imamo liturgiju koju glava (svećenik-namjesnik Kristov) čini u Crkvi - Tijelu Kristovu. Ministerijalno svećeništvo ostvaruje, posadašnjuje, aktualizira temeljno i opće svećeništvo vjernika. Npr. vjernici prinose Ocu duhovne žrtve svetošću svoga kršćanskog života. Te se njihove žrtve uprisutnuju, aktualiziraju i sjedinjuju s Kristovim vazmenim otajstvom, to se događa u euharistijskoj službi, kojoj naravno, predsjeda zaređeni službenik.

Da skratimo: razlika stupnjeva svećeništva u Crkvi odražava dvostruki položaj koji Krist ima prema Crkvi. On je Glava Crkve, ali zajedno s njom on, Krist, čini jedno Tijelo. Dosljedno tome prenosi svoje svećeništvo na dva načina: prenosi ga na Crkvu, čineći od nje općenito „svećeničko Tijelo“; ali u njoj samoj Krist prenosi svoje svećeništvo kao Glava određenim osobama na posve specifičan način: da budu „ostvaritelji“ njegova kulta u Crkvi.

3. Duhovno svećeništvo i duhovna žrtva

Sabor ipak ne donosi dovoljnu jasnoću kada je u pitanju opće svećeništvo. Naime, kad se govori o općem svećeništvu vjernika, onda se (u množini!) redovito govori o duhovnim žrtvama, a kada je riječ o hijerarhijskom svećeništvu, onda se govori o žrtvi (jednina!). Tako onda ispadne da bi liturgija bila vršenje javnog i oficijelnog svećeništva, što naravno u prvom redu pripada zaređenom službeniku, tako da bi se „opće svećeništvo vjernika“ svodilo samo na vršenje kršćanskog bogoštovlja u najopćenitijem smislu, tj. u prinošenju duhovnih žrtava svetošću vlastitoga života. Nadalje, to duhovno bogoštovlje postaje nekako pravo bogoštovlje tek po tome što se sjedinjuje s euharistijskom žrtvom, koju opet predvodi zaređeni službenik. Tu smo ipak nekako na idejama Pija XII. u njegovoj enciklici *Mediator Dei*:

- Duhovne žrtve (svetost života) su žrtve samo u analognom smislu i to u odnosu prema euharistiji, koja jedina prava žrtva.
- Iako svi vjernici aktivno sudjeluju u euharistijskom slavlju, ipak tek zaređeni službenik „žrtvuje“. Toliko Pio XII.

Nije lako vidjeti u svećeništvu vjernika izravnu vezu s liturgijom, ako stalno u podsvijesti imamo ideju da je jedino puno i pravo svećeništvo ono hijerarhijsko. Ta je ideja, naravno utemeljena na pretpostavci da jedino zaređeni službenik „prinosi“ pravu žrtvu - euharistiju. Potpora tome mišljenju bila bi 1 Pt 2,5-7 gdje se izričito govori da su vjernici kraljevsko svećenstvo po tome što prinose duhovne žrtve. A budući da je liturgija - prema ovim stavovima - nužno „izvanjski kult“, ona se po sebi ipak razlikuje od duhovnog bogoštovlja koje je nutarnje. Prema tome izrazi iz 1 Pt 2,5: *hram, žrtva, svećeništvo* bili bi upotrebljavani samo kao u metafori.

Dakle, dolazimo u tome slučaju, do jasne podjele između duhovnog bogoštovlja, koje je nutarnje i euharistije koja bi bila izvanjsko, javno bogoštovlje, ali dok bi ovo drugo bilo prava žrtva, ono drugo bi se uzimalo samo u metafori.

Već je bilo rečeno kako SC 26 veli: *Liturgijski čini ... su slavlje Crkve ... sveti puk pod biskupima okupljen i uređen. Stoga ti čini pripadaju čitavome Tijelu Crkve ... ali pojedine njegove udove doseže na različit način, prema raznolikosti staleža, službi i djelatnog učešća.* Mogu li se ove tvrdnje odnositi na puk Božji samo u metaforičkom smislu? Evo razmišljanja:

- a) Prema tome shvaćanju ispadne da bi iz ministerijalnog svećeništva proizlazilo duhovno ili zajedničko svećeništvo vjernika. Ono prvo bi bilo nekako realno, jer se odnosi na stvarni prinos, a ovo drugo ipak u nekom metaforičkom smislu, jer bi se ipak radilo o duhovnom činu. Mi velimo: to je, istina, i bilo tako u Židova (da se od liturgije svećenika - levita počelo naglašavati i duhovno bogoštovljje), ali „u početku nije bilo tako“! Već je bilo govora o tome kako proroci uporno govore protiv izvanjskosti kulta i kako je *pravi kult upravo onaj duhovni - vršiti volju Božju*. To znači, da je zapravo istinito upravo ono suprotno: iz pravog duhovnog bogoštovlja razvilo se institucionalno - levitsko bogoslužje svedeno na kastu. Bog je i izveo narod iz Egipta da ga oslobodi izvanjskoga kulta. Isus je došao da vradi dostojanstvo onom prvotnom, duhovnom bogoštovljju.
- b) Shvaćanje koje proizlazi iz *Mediator Dei* polazi nadalje od toga da bi iz NZ bilo jasno da postoji određena dvojnost kulta. Naime, i u NZ mora postojati izvanjsko svećeništvo s bogoštovljem koje bi ipak bilo i duhovno. Tako bi hijerarhijski svećenici bili u službi „prave“ žrtve, dok bi vjernicima preostalo analogno, metaforičko duhovno bogoštovljje. Međutim, očito je iz povijesti da je takav način razmišljanja uvjetovan borbom pape protiv svjetovnih vladara koji su htjeli vladati Crkvu, a to je kasnije teoretski postavila skolastika: postoji nešto što se tiče isključivo klera.

Mi, naprotiv, naglašavamo da u kršćanskoj predaji nije bilo dvostrukog shvaćanja žrtve u smislu kako je gore navedeno. Naime, *postoji samo jedna žrtva, duhovna žrtva, kako u Kristu, tako i u Crkvi*.

Međutim, u ovome je važno naglasiti slijedeće. U bogoslužnom činu kao i u životu Crkve općenito ove se dvije službe i uloge nadopunjaju a ne nadmeću. Nije po sebi veći u Crkvi ili pred Bogom netko zato što je dionik hijerarhijskog svećenika. Naime, tu vrijedi ono što je Augustin govorio svojim vjernicima: „Vama sam biskup, s vama sam kršćanin“. Zato je na svoj način smiješno i uvijek nepotrebno „klerikaliziranje laika“ i „laiciziranje svećenika“. Naime, i u liturgiji valja poštovati načelo istinitosti i različitosti službi. Ono što je pridržano svećeniku, treba ostati pridržano. Tako npr. neće jedna euharistija biti ni bolja i svečanija ako npr. nezaređeni službenik pjeva predslowlje, nego, naprotiv, ne poštujući uloge i službe, pretvorit će se u nered. Ili u drugom primjeru, ako ima dovoljan broj zaređenih službenika *izvanredni* djelitelj pričesti treba razumjeti da tada nisu *izvanredne* prilike, pa će onda prepustiti zaređenim službenicima da vrše svoju službu, tj. da dijele pričest.¹³⁶

S druge pak strane, prezbiter u liturgijskom slavlju treba poštovati liturgijska pravila (npr. glede liturgijske odjeće) da ne bi, u silnoj potrebi da bi se „prilagodio“ ili svidio određenoj skupini vjernika „laicizirao ili čak banalizirao liturgijsko slavlje. Sve dok

¹³⁶ Naravno, drugo je pitanje zašto mi npr. nemamo stalnih đakona pa ni akolita ili zašto ne znamo što bismo s njima.

neki laici budi imali „komplekse“ što nisu klerici i sve dok neki prezbiteri budu imali „komplekse“ što nisu laici, odnosno, dok se bude pokušavalo miješati ove dvije službe i kompetencije, imat ćemo poteškoća koje će zbumjivati vjernike i narušavati neke važne i bitne postavke kršćanskog bogoslužja.

3. Različite službe u zajednici

a) *Slavitelj*

Slavitelj, biskup ili svećenik, predsjeda skupu vjernika u ime Kristovo (SC 33). Ta tvrdnja podrazumijeva 3 tradicionalna stajališta:

- Liturgijsko slavlje ima svog predsjedatelja koji vodi slavlje zajednice. On predvodi molitvu, a u starini je čak i određivao cjelokupno slavlje, određivao biblijska čitanja, improvizirao molitve...
- Ovaj predvoditelj je slavitelj koji moli, izlaže i tumači Božju riječ, lomi kruh. Nije običan službenik *ad hoc* ili za neko vrijeme zamoljen da organizira slavlje.
- Predvoditelj je slavitelj ne zbog toga što ga zajednica takvim postavlja, ili što bi se on isticao nekim izuzetnim krepostima, nego je on slavitelj po svećeničkom ili biskupskom ređenju. Zbog toga on djeluje u ime Kristovo. To je znak da se zajednica ne sabire svojom spontanom voljom, *nego zato jer je Krist saziva*. Zahvaljujući tome što predstavlja Krista, koji je Glava, slavitelj u molitvi i u liturgijskom slavlju predstavlja cijelu zajednicu. Usto je važno da je slavitelj u jedinstvu s Crkvom prema poslanju koje je primio od apostola. Zato je od izuzetne važnosti uloga mjesnog biskupa, nasljednika apostola. Nitko ne može predsjediti liturgijskom slavlju bez dopuštenja mjesnog biskupa:

SC 41: Biskup se ima smatrati velikim svećenikom svoga stada, od njega na neki način proistječe i ovisi život vjernika u Kristu. Stoga svi treba da uvelike cijene liturgijski život biskupije oko biskupa, naročito u stolnoj crkvi. Neka budu uvjereni da se Crkva poglavito očituje u punom i djelatnom učešću svega svetog naroda Božjega u istim liturgijskim slavljima, a osobito u istoj euharistiji, u istoj molitvi, kod jednog oltara kojemu predsjeda biskup okružen svojim svećenstvom i služiteljima.

To onda znači da svećenici predsjedaju liturgijskim slavljima u ime biskupa i u jedinstvu s njime. To se jedinstvo očituje u koncelebraciji, kad biskup slavi euharistiju okružen svojim prezbiterima.

b) *Ostale službe*

Različite su liturgijske službe. Neke su vezane uz Božju riječ, a druge uz euharistijski stol. Posebnu važnost ima služba đakona koji je zaređeni službenik. On je prije svega na službu biskupu, ali i prezbiteru. Oni naviještaju i tumače riječ Božju, slave određena otajstva kao npr. krštenje, dijele pričest...

Poslužitelji riječi. Od samih je početaka nezamjenjiva uloga čitača (lektora), koji se posebno uvode u tu službu. Postupno su oni neka svečanija čitanja (npr. evanđelje) prepustali višim redovima (đakonima). I danas postoje svečano uvedeni čitači. Ta je

služba (još uvijek) rezervirana muškarcima. Međutim danas je redovita praksa da laici, bez obzira na spol, preuzimaju ulogu čitača.

Službenici Gospodnjeg stola. To je prvenstveno đakon. Uz njega je i akolita koji mu pomaže. On odgovara istočnjačkom podđakonu. On pripravlja oltar i sveto posuđe. Danas je on po svojoj službi izvanredni djelitelj pričesti. Koji put će u liturgijskom slavlju biti veoma korisna uloga voditelja koji će tumačiti tijek slavlja, obredničlara, sakristana, a OURM spominje uz to i one koji paze na red. Važna je uloga pjevačkog zbora, dirigenta i orguljaša

ČETVRTI DIO:
LITURGIJA I NELITURGIJA

I. BITNE SASTAVNICE LITURGIJSKOG ČINA

1. Liturgija kao bogoslužni čin Crkve

Temeljna je prepostavka da je Crkva subjekt liturgije: Crkva slavi liturgiju. Poteškoća se javila kad se pod „Crkvom“ počela podrazumijevati isključivo hijerarhija, tako da se puk u njoj imao tek kao pasivnu ulogu. Međutim danas smo se vratili na dvije prepostavke koje su u skladu s najstarijom predajom: 1. Crkva je mistično Tijelo Kristovo, glava i udovi, sav kršćanski puk, i 2. ponovno se daje važnost mjesnoj Crkvi, koja nije tek „lokalna jedinica“, samo dio opće Crkve. Naprotiv, u lokalnoj se Crkvi očituje sveopća Kristova Crkva. Crkva je zajednica koja se sabire slaviti bogoslužje i upravo po tom bogoslužju Crkva jest Crkva. U NZ je to još očitije, jer je Crkva Tijelo Kristovo. Stoga SC 2 ispravno naučava kada kaže da „*liturgija... očituje istinsku narav Crkve.*“ Uzmemmo li u obzir 1. da je liturgija javno štovanje Tijela Kristova, Glave i udova te da 2. javno bogoštovlje nije javno jednostavno po tome što je od hijerarhije određeno i propisano, nego ukoliko je čin po kojem Božji narod djeluje kao Božji narod, tj. kao kultna zajednica, možemo donijeti slijedeći zaključak:

Bitna sastavnica svakog liturgijskog čina jest činjenica da proizlazi od Crkve, ne ukoliko bi bila zakonski postavljena od Crkvene vlasti, ili ukoliko bi bila u skladu s predajom, nego po svom osnovnom poslanju: u naravi je Crkve da slavi liturgiju. Liturgija je bogoštovni čin u kojem Crkva otkriva i objavljuje samu sebe kao bogoštovnu zajednicu.¹³⁷

Naglašavamo nadalje dvije činjenice.

- Budući da je liturgija slavlje koje se nužno odvija u određenom trenutku i na određenom mjestu, ona prvenstveno odražava mjesnu Crkvu.
- Liturgijski čin dakle po sebi ne ide za tim da naglasi univerzalnost Crkve, nego upravo njezinu ukorijenjenost u određenoj zajednici - Crkvi.

2. Liturgija, posadašnjenje otajstva Kristova

O ovome je već bilo riječi. Želimo samo naglasiti ne samo crkvenost liturgije, nego i njezinu ulogu da ponazوуje Kristovo vazmeno otajstvo. Govorili smo o tome kako se po sakramentalnoj liturgiji kršćanin pritjelovljuje Kristu, prinoseći s njim i po njemu bogu Ocu svetost vlastitog života, duhovnu žrtvu koja se sastoji u poslušnosti Božjem glasu. Ali, kako u tome smislu smjestiti molitvu, koja je općereligijska baština, a ne samo kršćanska?

---

¹³⁷ S. MARSILI, *Nav. dj.*, 145.

Naravno, me može se zanijekati da je molitva općeljudska baština.

- Molitva, bila ona privatna ili javna, pojedinačna ili zajednička uvijek ima određenu vrijednost.
- Kvalitetni pomak kršćanske molitve (koji ništa ne želi oduzimati vrijednosti općereligijske molitve) sastoji se u tome da kršćanin moli *u ime Isusovo* (Iv 14,13-14; 15,16; 16,23-26).
- Moliti u ime Isusovo ne znači jednostavno služiti se određenom molitvenom formulom. Moliti u ime Isusovo znači da kršćanin i taj dio svoga života uključuje u Krista (*Ja sam s vama u sve dane...*). Molitva u Isusovo ime ima posebnu snagu, jer je Krist jedini posrednik. Tako svaka kršćanska molitva postaje spasenjski čin Kristov. Nadalje, takva molitva uvijek uključuje zajedničarski vid.

Kršćanska liturgijska molitva. Molitva postaje liturgijska kad se radi o zajednici koja moli, o Crkvi koja se sabire da moli u ime Kristovo. Crkva-moliteljica je onda vidljivi znak Kristove nazočnosti. Crkva je sakramenat Kristove molitve, znak Krista molitelja u svome tijelu.

Sabor naučava kako po molitvi „Krist sebi pridružuje Crkvu“ (SC 7). Nadalje kaže Krist svoju svećeničku službu vrši po Crkvi „obavljanjem božanskog časoslova, kojim bez prestanka hvali Gospodina i posreduje za spasenje svijeta.“ (SC 83). Krist moli po Crkvi, a Crkva po Kristu. To je molitva u ime Isusovo.

Kao što se vidi, liturgijska molitva poprima sakralni značaj jer predstavlja nastavak i posredovanje Kristove spasiteljske molitve po vidljivom znaku Crkve moliteljice. Tako SC 83 molitvu Crkve predstavlja kao nastavak Kristovog spasiteljskog djela, a Opća uredba Časoslova predstavlja molitvu Crkve kao „djelo spasenja ljudskog i savršen proslavu Boga“ (br. 13), štoviše, stavlja je uz bok euharistije kao njezinu „nadopunu“. U br. 12 liturgijska se molitva Crkve naziva spomenom otajstava spasenja.

II. LITURGIJA I POBOŽNOSTI

Zašto pobožnosti nisu ili ne mogu biti liturgija? Odgovor ćemo potražiti polazeći od povijesti. Neće biti točno da su pobožnosti od privatne inicijative prešle u zajedničko slavlje. Prije bi se moglo reći da su nastale u liturgiji, od liturgije, odnosno kao zamjena za liturgiju.

1. Odnos liturgije i pobožnosti

Mediator Dei naglašava kako pobožnosti nisu liturgija (to su privatni čini), ali predstavljaju dobru osobnu pripravu na liturgiju. Nadalje, Pio XII. tvrdi kako uređenje i vođenje liturgije ovisi isključivo o autoritetu Crkve. Pozivajući se na samu narav kršćanskog bogoštovlja papa će ustvrditi da je može uređivati samo vrhovni autoritet, tako da „samo vrhovni Prvosvećenik ima pravo dopustiti i odrediti sve što se tiče

bogoštovlja“. Papa zaključuje da je uloga biskupa samo u tome da bdiju nad obdržavanjem propisanih liturgijskih normi! Instrukcija o svetoj glazbi i liturgiji od 3. IX. 1958. izdana od Kongregacije obreda nadalje naučava kako je

liturgija javno štovanje Mističnog tijela Kristova, glave i udova (Mediator Dei). Stoga su liturgijski čini oni čini ustanovljeni od Krista ili od Crkve i u njihovo ime je slave osobe koje su zakonito postavljene, u skladu s liturgijskim knjigama odobrenim od Svetе Stolice (CIC 1256); a drugi sveti čini koji se slave, bilo u crkvi bilo izvan nje, pa makar u prisustvu ili pod vodstvom svećenika, nazivaju se pobožnosti.

Ovdje se stvari gledaju krajnje pravnički: liturgija = javno štovanje = određeno od Svetе Stolice, u skladu s odobrenim liturgijskim knjigama, predsjedane od zakonito postavljenih službenika.

Naprotiv, austrijski liturgičar Jungmann godine 1941. piše:

Različite pobožnosti koje se održavaju u popodnevnim satima nisu ništa manje bogoštovlje Crkve od časoslova kojeg kanonici mole u koru. Dapače, ove su pobožnosti više bogoštovlje Crkve jer ih slavi čitava zajednica pod predsjedanjem svećenika, a to je Crkva. Naprotiv kanonički časoslov, koji je u počecima, istina, bio u punom smislu molitva Crkve, postao je vremenom liturgijom nekolicine... Tamo je liturgija gdje je crkvena zajednica (tj. puk Božji pod vodstvom hijerarhijskog službenika) sabrana na molitvu i bogoštovlje. Kad župnik, nedjeljom popodne, predvodi čak i krunicu i lauretanske litanije, on slavi liturgiju, ništa manje od redovnika koji u koru pjevaju večernju.¹³⁸

Jungmann ispravno naglašava crkvenost liturgije. Liturgija je tamo gdje se zajednica, pod vodstvom biskupa ili njegova predstavnika (župnika) sabire slaviti Boga. Jungmann nadalje naglašava: „Liturgija nije isključivo bogoštovlje kojem Crkva određuje norme, niti bi liturgija bila samo ono bogoštovlje koje Crkva odobrava, nego je liturgija iznad svega bogoštovlje koje Crkva čini.“ Naglasimo: ovdje se toliko ne naglašava vrijednost pobožnosti u sebi. Naglasak je na crkvenosti liturgije, a ta se crkvenost pobožnostima ne može zanijekati.

SC 14 jasno govori kako svi vjernici trebaju djelatno sudjelovati u liturgiji, jer to „traži sama narav liturgije...“ a na to „kršćanski narod... snagom krštenja ima pravo i dužnost.“ Već spomenut odlomak, SC 26 naučava:

Liturgijski čini nisu privatni čini, oni su slavlje Crkve koja je „otajstvo jedinstva“ - sveti puk pod biskupima okupljen i uređen. Stoga ti čini pripadaju čitavome Tijelu Crkve te ga očituju i na nj se odnose; ali pojedine njegove udove doseže na različit način, prema raznolikosti staleža, službi i djelatnog učešća.

Najpoznatiji oblici pobožnosti u povijesti su svakako molitva *Andeo Gospodnji* koja je veoma nalikovala molitvi časoslova (bio je to časoslov za one koji nisu znali latinski). Ona je bila zajednička (baš kao i časoslov) i obavljala se u točno određeno vrijeme (što čak i za časoslov nije bio uvijek slučaj).

---

¹³⁸ J. A. JUNGmann, *Gewordene Liturgie*, Innsbruck, 1941., 15-19, prema: S. MARSILI, *nav. dj.*, 141.

Tu je i molitva *krunice*. Neki redovnici nisu znali latinski (pogotovo iz prosjačkih redova), pa su umjesto časoslova molili 50 (katkad i 150) Očenaša. Pod utjecajem Marijanske pobožnosti javlja se krunica - „Marijanski psalterij“. Najava otajstva na početku svake desetke zamijenila je antifone, a 150 Zdravomarija je zamjenjivalo 150 psalama.

Ovim primjerima valja dodati trodnevnice, devetnice, križni put... Naravno, što se liturgija Crkve sve više fosilizirala u svoj latinski jezik rezerviran samo za kler, to se puk više utjecao pobožnostima koje se na neki način uvijek odražavale službenu liturgiju.

Valja biti oprezan u ocjeni srednjovjekovnih i kasnijih pobožnosti. Nisu one uzrokovale liturgijsku dekadenciju, nego su bile znak liturgijske dekadencije. Evo primjera: Kad su se, prije 1951., obredi Svetog trodnevlja slavili u krivo doba dana (ujutro, umjesto navečer), često je bio slučaj da je svećenik „morao“ odslaviti službenu liturgiju ujutro, a puk je u pravo vrijeme, navečer, imao svoje pobožnosti (kakve god da su bile): križni put, procesija s mrtvim Isusom, ili, spomenimo se samo procesija s križem na otoku Hvaru. Puk je osjetio gdje bi trebala biti liturgija i pokušao je to nadomjestiti na svoj način.

Danas možemo zaključiti da su mnoge pobožnosti tada imale značaj prave liturgije, iako je to u ono vrijeme bilo nezamislivo, jer se vjerovalo da je za liturgiju potrebno da bude određena od službene Crkve, ukoričena „svetim“ latinskim jezikom, itd.

Da se razumijemo: Crkva i danas određuje što se ima smatrati liturgijom, a što ne. To je njezina pravo, ona se može tako izjasniti, ali neke pobožnosti po svojoj naravi imaju značaj liturgije i to im se ne može zanijekati. Može li se doista ustvrditi da ima manju vrijednost „Andeo Gospodnji“ koji se moli u obitelji, od molitve časoslova u kanoničkoj zajednici? Međutim, danas možemo biti sretni da je liturgija u mnogim svojim elementima bliska narodu, tako da sve manje ima potrebe za nadomjescima.

Dodajmo ovome i nauk 2. Vatikanskog sabora:

SC 13: Veoma se preporučuju pobožne vježbe kršćanskog naroda, ako su uskladene s crkvenim zakonima i propisima, osobito kad se vrše po nalogu Apostolske Stolice. Posebnu vrijednost imaju svete vježbe pojedinih Crkava koje se vrše po naredbi biskupa prema običajima ili pravilno odobrenim knjigama. Te vježbe treba tako urediti prema pojedinim liturgijskim vremenima da budu u skladu sa svetom liturgijom, da od nje na neki način proizlaze te narod k njoj vode, jer ih ona po svojoj naravi daleko nadvisuje.

Sabor, dakle, preporuča pobožne vježbe, ali naglašava pri tome dvije stvari. Prvo da trebaju biti pod brigom i upravom nadležne crkvene vlasti, te da trebaju iz liturgije proizlaziti i njoj voditi, jer ona ima prvenstvo. Očigledno je da je Crkvi stalo da pobožne vježbe zbog neukosti – iako u dobroj namjeri – ne bi „izmakle kontroli“ i prometnule se u nešto što bi se protivilo bilo liturgiji, bilo kršćanskom nauku. U isto se vrijeme naglašava se prvenstvo liturgije koje se i ovdje pokazuje kao izvorište i vrhunac. Navedimo i Direktorij o pučkoj pobožnosti naglašava važnost i vrijednost pučke pobožnosti:

Valja napomenuti kako nije moguće ne imati pred očima „one pobožnosti koje vjernički puk u nekim područjima prakticira sa žarom i potresnom čistoćom nakane¹³⁹, tako da zdrava pučka pobožnost, „zbog svojih bitno katoličkih korijena, može biti protuotrov protiv sekti i jamstvo vjernosti poruci spasenja“.¹⁴⁰ Pučka je pobožnost tako bila providnosno sredstvo za očuvanje vjere. Tamo gdje kršćani nisu imali pastoralnu skrb i gdje evangelizacija nije bila dostatna; „pučanstvo je u velikoj mjeri izražavalo svoju vjeru iznad svega u pučkoj pobožnosti“¹⁴¹. Tako pučka pobožnost, konačno, predstavlja zdravo i nezaobilazno „polazište po kojem vjera puka sazrijeva i produbljuje se.“¹⁴²

U svojim govorima Ivan Pavao II. naglašava važnost pučkih pobožnosti, ali i potrebu da se one „evangeliziraju“, tj. očiste od nekih „spektakularnih“ izvanjskosti,¹⁴³ te u isto vrijeme obogate evanđeoskom porukom.

No, naravno, „Bog i po krivim crtama ravno piše“. Povjesna je činjenica da su naraštaji i naraštaji kršćana upravo po pobožnosti vjerno služili Bogu i bližnjemu, trudili se oko dobra (sjetimo se koliko je dobrih i karitativnih djela izišlo iz raznih bratovština). Pučke su pobožnosti bile hrana za vjeru i život mnogih vjernika i u velikoj mjeri, slobodno možemo reći, iznijele su vjeru i pobožnost sve do naših dana. U tome smislu imaju svoje mjesto i ulogu i u današnjem vremenu.

2. Mogućnosti pučkih pobožnosti danas

Imajući pred očima dvije krajnosti, naime, s jedne strane mišljenje da se pobožnostima treba davati mjesto i uloga od prije stotinu godina, i s druge strane da ih treba posvema iskorijeniti kao balast prošlosti, najprikladnijemi se čine Pavlove riječi: „*Duha ne trnite, što je dobro, zadržite... Duha ne trnite, proroštava ne prezirite! Sve provjeravajte: dobro zadržite, svake se sjene zla klonite!*“ (1 Sol 5,19-22). Rekli bismo da samo to može i treba biti naš put. Tko bi razborit danas npr. prognao krunicu, križni put, hodočašća ili pučku molitvu *Andeo Gospodnji?* Mudar će čovjek na svoj stol iznijeti „staro i novo“, ne postavljajući samodopadno sebe jednim arbitrom što je u Crkvi dobro, a što nije.¹⁴⁴ U različitim kulturama i narodima dolaze do izražaja različite pobožnosti. Navodimo poznate i manje poznate pastoralne mogućnosti vezane uz pobožnosti.

a) Zornice

Izvan svake je rasprave da je za kršćanina bitna isključivo nedjeljna euharistija, a tjedna je ostavljena mogućnostima i potrebama pojedinca. Međutim, zornice u nas

¹³⁹ IVAN PAVAO II. *Catechesi tradendae*, 54.

¹⁴⁰ IVAN PAVAO II., *Govor na otvaranju IV. Opće konferencije latinsko-američkih biskupa u Santo Domingu* 12. 10. 1992.

¹⁴¹ Treća opća skupština latinsko-američkih biskupa.

¹⁴² Isto.

¹⁴³ Sjetimo se samo bičevanja do krvi i razapinjanja pokornika u Velikom tijednu na Filipinima.

¹⁴⁴ Imamo dovoljno nesretnih primjera gdje pastoralni djelatnici u svojoj župni nameću neke aktivnosti isključivo po njihovom vlastitom ukusu. Tako bi onda, po njihovom, njihova cijela župa trebala biti orijentirana samo na hodočašća, drugi forsiraju neku katoličku udrugu, treći, opet, izvan proučavanja Biblije ne vide da bi išta drugo bilo korisno, četvrti gotovo svu svoju snagu troše u nekoj manjoj, njima po volji, skupini u župi (molitvenoj, meditativnoj i sl.). A lijepo Apostol veli: „Duha ne trnite, proroštava ne prezirite!“

imaju dosta veliku tradiciju i svakodnevni odlazak na zornice u vremenu došašća za mnoge predstavlja malenu žrtvu, ali i veliku radost zbog takve duhovne priprave na Božić. Iskustvo ovih desetak godina poslije rata govori nam da i mladi i stari dolaze s velikom radošću.¹⁴⁵

b) Jaslice

Iako su danas mnogi vjernici vidjeli više filmova s tematikom Kristova života, običaj da se prave jaslice u crkvama i u domovima vjernika potiču pobožne osjećaje i daju prigodu za katehezu i pouku. Iako je ti tu prisutna opasnost od komercijalizacije, sastavljanje jaslica može potaknuti snažan vjernički doživljaj.

c) Blagoslov vode uoči Bogojavljenja

Ovaj je blagoslov netipičan i konkurira svečanom blagoslovu vode u sklopu krsne liturgije vazmenoga bdjenja. Međutim, budući da je to u nas drevni običaj, nipošto ga ne bi trebalo dokidati. Ne dokidajući nasilno blagoslov vode uoči Bogojavljenja, u isto bi vrijeme trebalo i u katehezi i u bogoslužju naglašavati važnost blagoslova vode upravo u vazmenoj noći.

d) Križni put

Zanimljivo je da i u današnjem vremenu koje mnogi smatraju sekulariziranim, mnogi imaju potrebu pokornički i molitveno obilježiti korizmu. Kao što mnogi u to vrijeme poste i odriču se nekih stvari, tako mnogi vjernici k tome veoma rado dolaze na pobožnost križnog puta. Tu pastoralnu okolnost svakako bi trebalo iskoristiti uzimanjem različitih i dobrih predložaka u kojima ima dovoljno i biblijskih i molitvenih elemenata bez nezrelog afektiranja kojima se odlikuju neki stariji obrasci, kao i bez dociranja koji se nalaze u nekim novijim obrascima.¹⁴⁶

e) Tijelovska procesija

Ima nekih župskih zajednica gdje je tijelovska procesija izvanredan vjernički doživljaj (pogotovo u nekim selima) jer svi u njemu sudjeluju, od izgradnje i uređenja postaja (sjenica) do čitanja, pjevanja, posluživanja, gdje, konačno, dolaze do izražaja i različite vjerske i građanske udruge. Međutim, u gradovima i u nekim drugim sredinama – po našem sudu – to često zna biti kontraproduktivno.¹⁴⁷ Tu, očito, treba doći do izražaja rado i često spominjana „pastoralna razboritost“.

f) Euharistijska klanjanja

Iako znamo da je vrhunac euharistijske pobožnosti upravo djelatno sudjelovanje u euharistijskom slavlju koje uključuje i pričest, ipak i danas euharistijsko klanjanje,

¹⁴⁵ Da ne bude nesporazuma. Naravno da misa, pa i misa zornica u došašću, nije tek puka pobožnost, nego vrhunac liturgije. Međutim, običaj da se svakodnevno dolazi na takvu jutarnju misu tijekom došašća predstavlja „pobožnu vježbu“.

¹⁴⁶ Osobno ne vidim opravdanost i korisnost obrasca križnog puta kojemu bi jedina tema bila npr. pobačaj...

¹⁴⁷ Sjetimo se onih ophoda koji prolaze ispred ugostiteljskih objekata gdje svira glazba, a gosti mirno sjede na terasi, puše i ispijaju svoje piće gledajući „tamo neki spektakl“.

kao produžena zahvala poslije pričesti može biti veoma korisno. Redovito je lijepo prihvaćena molitvena ura klanjanja poslije mise Velikoga četvrtka. Nadalje, u nekim je župama veoma naglašeno i posjećeno godišnje euharistijsko klanjanje („klečanje“). Konačno, mnoge župske skupine (biblijska, molitvena, skupina mladih i sl.) na neki način „živi“ od te pobožnosti.

g) Krunica

Suvišno je govoriti koliko je ta molitva uvriježena u puku. Ako je povijesno i istinito da je ona nastala kao nadomjestak za časoslov i pjevanje psalama, danas imamo vjernika (ne samo zaređenih službenika i redovnika) koji redovito mole i časoslov i krunicu i smatraju da se te molitve nekako nadopunjaju. U svojoj jednostavnosti a u isto vrijeme u svom bogatstvu i dubini, ovo je svakako jedna od najomiljenijih molitava u Crkvi. Kolike je naraštaje ta molitva držala i nosila i kolikim li je ljudima i danas ona najdraža molitva!

h) Pobožnosti i liturgija u svetištimu

Ne ulazeći u povijesne, teološke kulturološke i psihološke razloge, svetišta su mjesta gdje vjernici osobito rado dolaze i gdje se čuti osobiti osjećaj svetoga i „prolaska Gospodnjega“. Tako je to bilo u Starom zavjetu, a tako je i među kršćanima iako je teološki jasno da je sam Isus jedini hram, svećenik i žrtva. Polazeći od činjenice da svetišta imaju posebno mjesto u životu i osjećaju vjernika, Direktorij ponavlja kako je važno da liturgija u njemu bude primjerna. U svetištima treba nastojati oko dostojanstvenoga i primjerenog slavljenja sakramenta pomirenja, euharistije, bolesničkog pomazanja, drugih sakramenata kao i blagoslovina, kao i oko evangelizacije i kršćanskog karitasa. Tako svetišta mogu doista postati stjecištem i poticateljem obnove neke mjesne crkve. Pri tome je potrebno sačuvati razboritost, dostojanstvo svetišta i samoga slavlja, da se sakramentalna slavlja ne bi upriličivala samo zbog izvanjskoga sjaja,¹⁴⁸ ili da ne bi bila okužena duhom praznovjerja.¹⁴⁹

Konačno zaključimo:

- Ostaje tvrdnja da ne mora svaka molitva, privatna ili zajednička koju moli kršćanin (dakle, u tijelu Kristovu) značiti i očitovanje Tijela Kristova, tj. ne mora po sebi biti liturgijski čin.
- Svaki se oblik molitve koju zajednica vjernika vrši kao Crkva s nakanom da slavi otajstvo Kristovo može smatrati liturgijskom molitvom.
- Oblik, stil i jezik pri tome nisu bitni. Vidimo iz povijesti da su određene pobožnosti postale liturgija (procesije i blagoslovi s Presvetim).
- Da bi molitva i pobožnost bili liturgija potrebno je da sačuvaju dva osnovana elementa: da očituju Crkvu i da slave Kristovo otajstvo.
- Naravno, Crkva ima pravo proglašiti (ali ne i „učiniti“) neku pobožnost liturgijom.¹⁵⁰

---

¹⁴⁸ To često može biti slučaj u slavlju vjenčanja.

¹⁴⁹ Npr. kada su u pitanju „posvećeni“ predmeti u nekom poznatom svetištu.

¹⁵⁰ Usporedi također sinodske materijale o blagoslovinama i pučkim pobožnostima!

PETI DIO:

LITURGIJSKE GESTE I LITURGIJSKA ODJEĆA

I. LITURGIJSKE GESTE

Kao i ljudsko komuniciranje i liturgija se izražava riječima i gestama. Dugo su vremena i geste ostajale nerazumljene, jer se nisu razumjеле riječi. Danas kad liturgiju razumijemo, potrebno je obnoviti naše znanje o značenju pojedinih liturgijskih gesta.

1. Sakramentalne geste

a) Polaganje ruku (lat. impositio, grčki heirotonia)

Već su apostoli polaganjem ruku zazivali Duha Svetoga. U starim je katekumenalnim obredima polaganje ruku bio važan čin,¹⁵¹ jednako tako u sakramentima potvrde i pomirenja.¹⁵² Polaganje ruku u euharistijskom slavlju zasvjedočeno je početkom 3. st. (Hipolit). Već Origen razumijeva Jakovljevu odredbu molitve nad bolesnikom kao polaganje ruku na njega. Ova je gesta prisutna i u nesakramentalnim slavljima: posveti djevica, blagoslovu opata ili opatice, prisutna je u mnogim blagoslovima, do te mjere da u mnogim tekstovima blagoslivljati znači polagati ruke. Gestu se očituje u polaganju desnice ili obje ruke na glavu ili u smjeru blagoslivljane osobe. Značenje ovisi o pojedinom slučaju: posvećenje neke osobe, predavanje neke karizme, zazivanje blagoslova... Ova je gesta redovito pridržava biskupu ili svećeniku. Izuzetak je polaganje ruku na katekumene što može činiti i laik (prema Hipolitu i prema današnjem obredu Inicijacije).

Gesta je poznata i u Starom zavjetu: pri žrtvovanju (Lev 24,14; 16,21), kod blagoslavljanja osoba (Post 48,14; Lev 9,22) i kod uvođenja levita u službu (Br 8,6). Isus polaže ruke na bolesnike (Mk 16,18; Lk 4,10), da bi blagoslovio djecu (Mk 10,16), vjerojatno i pri blagoslovu kruha i vina na posljednjoj večeri.

U današnjoj liturgiji polaganje ruku zasvjedočeno je baš u svim sakramentima te u blagoslovima osoba. To je gesta koja redovito prati epiklezu - zaziv Duha Svetoga. Obnovljena joj liturgija daje posebnu važnost i nekako je naglašava. Polagati ruke mogu i laici u obredima blagoslovima.

b) Znak križa

Znamenovanje znakom križa veoma je staro. Augustin to ovako tumači: „*Znakom križa se posvećuje Gospodnje Tijelo, posvećuje krsni zdenac, zaređuju se svećenici i drugi službenici, zapravo, posvećuje se sve ono što, po zazivanju imena Kristova treba biti sveto (Govor 181.).* Neki apokrifni spisi iz 2. st. spominju znamenovanje

¹⁵¹ Tako Hipolit u *Traditio apostolica*.

¹⁵² Za potvrdu svjedoči Augustin, za pomirenje Ciprijan (+ 258).

znakom križa, a to izričito navodi i Hipolit. Slično svjedoči i Tertulijan. Kršćani se križaju svim prigodama dana: kad liježu i kad ustaju, prije jela i pića, na putovanju i u svojim kućama. U počecima je to bio isključivo znak križa načinjen palcem ili kažiprstom na čelu. Početkom 5. st. zabilježeno je da se znamenuje znakom križa čelo i prsa, a kasnije i usana. Zanimljivo je da je i danas takav način znamenovanja ostao kod najave čitanja evanđelja. S pojavom monofizitizma javljaju se dva načina križanja: palcem i kažiprstom, što označava dvije naravi u Kristu (božansku i ljudsku) ili, sve češće, s tri prsta (kažiprst, palac i srednji prst) što označava Presveto Trojstvo. Tako je i na Zapadu i na Istoku barem do 10. st. Kasnije se taj oblik na Zapadu napušta, a na Istoku ostaje sve do danas.

Veliki znak križa kako ga mi danas činimo (čelo, prsa, oba ramena) uveden je vjerojatno u nekim samostanima u 10. st. On se u počecima činio s tri prsta i to s desnog ramena na lijevo (upravo kao danas istočnjaci!), kako to izričito govori Inocent III. (1216.),¹⁵³ ali uskoro se počelo prelaziti na današnji zapadni oblik. Međutim, službeno je uveden tek s tridentskom reformom u 16. st. Znak križa na početku mise novijeg je podrijetla i malo je nedostajalo da nedavnom liturgijskom reformom bude dokinut.¹⁵⁴ Ostao je insistiranjem Pavla VI. Formula koja se pri tom govorila od starine je najčešće bila upravo: *U ime Oca i Sina i Duha Svetoga*. Bile su i neke druge kao: *Sanctus Deus, sanctus fortis, sanctus immortalis, miserere nobis; Pomoć je naša u imenu Gospodina koji je stvorio nebo i zemlju, Otvori Gospodine usne moje i usta će moja navješčivati hvalu tvoju; Bože, u pomoć mi priteci...*, kao i danas u časoslovu. Ova je gesta, uz polaganje ruku, bitna u sakramantu pomirenja.

2. Molitvene geste

a) Molitva u stojećem stavu s uzdignutim rukama

Redoviti molitveni stav Židova i prvih kršćana bio je uspravan s uzdignutim rukama. Pri tome su oči i dlanovi uzdignuti, a ruke u obliku križa, kako to svjedoče gotovo svi starokršćanski pisci. U starini je ovo bio najvažniji molitveni stav, tako da npr. stare bazilike uopće nemaju klupa! Redovnici su stojeći molili psalme pomažući se potpornjima u obliku slova „T“ koje su držali pod pazuhima (vidi današnje pravoslavne crkve!). U samostanima se tek u 11. st. počinju uvoditi oslonce nalik stolicama, zvane *misericordia*, a oko 16. st. prave klupe i stolice. Međutim, i danas svećenik u bogoslužju redovito stoji! Prema tome, neki naši vjernici koji mole raširenih ruku bliski su najstarijoj predaji, iako to rubrike ne predviđaju.

b) Molitva pri kojoj je molitelj okrenut prema istoku s uzdignutim očima

Židovi su molili okrenuti prema Jeruzalemu. Kršćani okrenuti prema istoku kamo je uzašao Isus. Konačno, s Istoka dolazi svjetlost. Svjedočanstva takve molitve su iz 2. i 3. st. Valja ipak priznati da je ovo u počecima ipak bio prvenstveno istočnjački običaj.

¹⁵³ „Signum crucis tribus digitis experimentum est, ita ut a superiori descendat in inferius et a dextra transeat ad sinistram.“ (*De sacro altaris mysterio*, 2,45).

¹⁵⁴ Naime, s jedne je strane to noviji običaj, a s druge je strano to manje prikladno jer znači ponavljanje. Naime, ako svećenik pozdravi vjernike trinitarnom formulom, onda je znak križa prije toga ponavljanje.

Tek u 7. i 8. st. i na zapadu se počinje paziti da crkve budu okrenute prema istoku, te da svećenik i vjernici mole u tome smjeru, kako to npr. svjedoči *Ordines Romani*. U tome smislu valja razumjeti pretkoncilski običaj da je svećenik u misi okrenut leđima prema puku. Ne radi se o tome da bi on „nepristojno“ okrenuo vjernicima leđa, nego je svećenik zajedno s vjernicima bio okrenut prema istoku i molio „u istom smjeru“ s vjernicima. Za staru rimsku liturgiju bilo je važno ne samo da svećenikovi dlanovi budu okrenuti prema nebu, nego i oči. Uzdignute su oči dakle bile znak molitve. Tako se npr. već car Konstantin dao naslikati na novčićima s očima uzdignutim prema nebu. Jedina rubrika koja to danas propisuje jest neposredno prije posvete u Rimskom kanonu.

c) Molitva u klečećem stavu

U počecima je to bila prvenstveno pokornička gesta u privatnoj pobožnosti. Koji puta je to stav molitve u izuzetnim trenucima (Krist u maslinskom vrtu, Stjepan prije kamenovanja). Klečanje je stav grešnika koji moli za oproštenje (sjetimo se Isusove prispodobe o dužniku koji je „pao ničice“ moleći odgodu plaćanja duga). Od 2. st. to je bio molitveni stav u bogoslužjima na postajama kao i pokorničkim liturgijama. Klečanje je povezano s postom i pokorom. Zato je bilo zabranjeno nedjeljom i blagdanima, što onda uključuje i cijelo vazmeno vrijeme. Koji puta je klečanje prelazi u prostiranje (prostraciju). U rimskoj je liturgiji to bio stav pokornika koji su čekali da budu pomireni na Veliki četvrtak. Prostracija na početku današnjeg bogoslužja Velikoga petka je vjerojatno bizantskog podrijetla. U njih je naime bio običaj da se prije svake liturgije na taj način časti sveti križ. U današnjoj je rimskoj liturgiji prostracija prisutna još kod ređenja i kod blagoslova opata i opatice, kao i u kod zavjetovanja u nekih redovničkih zajednica. Današnji misal predviđa klečanje „kod posvećenja, osim ako to nije moguće zbog tjesna prostora.“

d) Molitva sklopljenih ruku

To je srednjovjekovni običaj: vazal bi se predstavljao svome senioru sklopljenih ruku, što je i danas sačuvano u bogoslužju svećeničkog ređenja: novozaređeni svećenik polaze svoje sklopljene ruke u ruke biskupa obećavajući pri tome njemu i njegovim nasljednicima poštovanje i poslušnost. Tek u 13. st. zabilježeno je prvi puta da se preporučuje vjernicima stajati sklopljenih ruku za vrijeme podizanja. U današnjoj je liturgiji to, uz molitvu raširenih ruku, najčešći molitveni stav.

3. Pokornička gesta: udaranje u prsa

Udaranje u prsa, tj. u srce, je pokornička gesta kao i klečanje. Označava unutrašnje kajanje zbog počinjenog grijeha čiji je korijen upravo u srcu. Carinik i satnik iz evanđelja upravo tako pokazuju svoje kajanje, što znači da je gesta bila poznata i Židovima i poganim. Od samih početaka ova je gesta bila dio molitve sličnoj *Ispovijedam se* kojom se općenito isповijedaju grijesi. Augustin svjedoči da su se vjernici udarali u prsa kad god bi se spomenula riječ *confessio* (ispovijedanje).¹⁵⁵ Danas rubrike propisuju udaranje u prsa upravo kod molitve *Ispovijedam se* i u

---

¹⁵⁵ *Govor* 67,1, PL, 38,433.

Rimskom kanonu. Jedno vrijeme, do 13. st. vjernici su se udarali u prsa kod molitve Gospodnje na riječi *Otpusti nam duge naše*.

4. Poljubac mira

S liturgijskom se obnovom pružanje mira u euharistijskom slavlju uglavnom prihvatiло kao dobra novina. To je međutim samo djelomično točno: poljubac mira (*osculum pacis*) susrećemo gotovo u samim počecima misnog slavlja, samo što se on tijekom stoljeća praktički izgubio. U Pavla susrećemo četiri puta poticaj vjernicima da pozdrave jedni druge „cjelovom svetim“ (Rim 16,16; 1 Kor 16,20; 2 Kor 13,12; 1 Sol 5,26). Egzegeete smatraju da za Pavla poljubac svetih nije samo uobičajen gesta pristojnosti, nego izražaj međusobnog oproštenja, što je bio preduvjet dobrog ispravnog slavljenja euharistije, kao predokus nebeskog slavlja. U Justinovu prikazu euharistijskog slavlja (oko 150.), susrećemo poljubac mira nakon molitve vjernika; tako da bi pomireni mogli prinijeti darove.¹⁵⁶ Poljubac se mira već koncem 2. st. prebacuje iza euharistijske molitve, a još kasnije iza Očenaša. Tako se ova gesta sve više shvaća kao priprava na pričest, da bi zatim zamijenio samu pričest. Kad se bogoslužje sve više klerikaliziralo poljubac je mira u liturgiji ostao rezerviran samo za svećenike i poslužitelje.

Kako se davao poljubac mira? U samim počecima bi svećenik davao poljubac mira đakonu ili poslužiteljima, a vjernici bi poljubac mira izmjenjivali s onima koji su stajali blizu njih. Valja napomenuti da su u to vrijeme muškarci i žene imali odijeljena mjesta u crkvi. Kršćani su pazili da ne bi davali povoda klevetama, tj. da ih se ne bi moglo optužiti za nemoralno ponašanje. To je naime bio pravi poljubac, kako svjedoči Augustin:

*Kršćani se ljube svetim poljupcem. To je znak mira: što usne iskazuju, treba se ostvariti u vlastitoj savjesti ... nakon toga recite: „Mir s tobom“. To je veliko otajstvo, poljubac mira; trebaš tako poljubiti, kako voliš.*¹⁵⁷

Poljubac se mira kasnije posvema gubi, tako da od 13. st. susrećemo „pločicu mira“ (*osculatorium*), kovanu pliticu s drškom koju bi prvo poljubio svećenik, a zatim ju davao svim ostalima na poljubac. Naravno, time se posvema izgubio i posljednji smisao poljupca mira, jer su ljudi shvaćali da je smisao obreda u iskazivanju počasti toj pločici, kao nekom moćniku. Kako to da se pravi poljubac počeo gubiti? U počecima je poljubac bio uobičajeni znak poštovanja i odanosti, a kasnije se taj gesta svodio samo na obiteljski krug. Tako je i u bogoslužju od poljupca mira ostala tek gesta nalik zagrljaju koji su si izmjenjivali suslavitelji (klerici!). Poteškoća je u tome što se s poljupcem mira u bogoslužju izgubio bilo koji znak mira dostupan laicima.

Obnovljeni misal predviđa prvo svećenikovu molitvu za mir, zatim on poželi svima mir Gospodnji. Onda se kao mogućnost predviđa svećenikom poziv vjernicima da međusobno izmijene mir. Opća uredba u broju 56b određuje:

---

¹⁵⁶ *Apologija*, 65.

¹⁵⁷ *Govor* 227.

Zatim slijedi obred mira kojim vjernici mole mir i jedinstvo za Crkvu i svu ljudsku obitelj te, prije nego će uzeti dijela u jednom kruhu, izražavaju jedan drugome uzajamnu ljubav. Sam pak način obreda mira neka odrede biskupske konferencije prema duhu i običajima pojedinih naroda. (Naša je Biskupska konferencija zabranila „svaki oblik grljenja i ljubljenja“).

Zbog čega se ponovno uvodi ovaj prastari obred? Sigurno ne samo zbog poštivanja drevne predaje. Kristova je volja i volja je apostola da kršćani budu jedno, jedno tijelo. To je jedini način da Kristovo spasenje djeluje u nama. Duboko je nekršćanski vjerovati da se možemo spasiti bez Crkve, u ovom slučaju bez naše braće i sestara, odnosno živeći u međusobnom nejedinstvu i nemiru. Nije dakle samo izvansksa lijepa gesta pružiti nekom ruku za vrijeme euharistijske gozbe. Isus toliko često govori o bratskoj ljubavi, a Ivan naglašava da je nemoguće da netko ljubi Boga, ako ne ljubi svoga brata. Znak mira ne znači samo pomirenje, nego i izraz jedinstva, solidarnosti, bratske ljubavi. U današnjem misalu se kaže da svećenik, prema prilikama, može pozvati vjernike da pruže jedni drugima znak mira.

5. Geste poštovanja

a) Naklon glavom i poklecanje

Od starine je duboki naklon glavom i ramenima znak poštovanja prema ljudima, ali i prema Bogu. Tako *Ordines Romani* (10. st.) propisuju da svi službenici od Svet pa do konca kanona ostanu duboko naklonjeni (kao danas koncelebranti u trenutku dok glavni celebrant poklekne nakon podizanja). Bio je to znak strahopoštovanja pred otajstvom Duha Svetoga koji je na djelu.

Do konca 16. st. poklecanje je bilo nepoznato u liturgiji. Umjesto poklecanja bilo je naklon, više ili manje dubok. Poklecanje je poznato u privatnoj pobožnosti od 11. st., a u liturgiju je uveden početkom 16. st. U istočnoj je liturgiji poklecanje nepoznato. I na Zapadu je u srednjem vijeku poklecanje bilo izričito zabranjeno, jer je previše podsjećalo na događaj iz Kristove muke kad su rimski vojnici i svjetina - rugajući se - prigibali koljena pred trpećim Isusom govoreći „Zdravo, kralju židovski!“. Danas je poklecanje redoviti izraz štovanja prema Euharistiji. Svećenik danas u misi poklekne tri puta: dok podiže Tijelo i Krv, neposredno prije pričesti, te još na početku i na kraju mise ako je u svetištu svetohranište. Donedavno je bio propisano poklecanje na oba koljena pred izloženom euharistijom, ali sada nema toga propisa. Napomenimo da bi i danas duboki naklon koji puta bio primjereni od poklecanja (kada treba desnim koljenom dotaknuti tlo). Naklon će, dakle, biti primjereni u velikoj gužvi, zatim onda kada netko ima tjelesnih poteškoća s poklecanjem, kao i u određenim oblicima ženske mode.

b) Kađenje

Paljenje tamjana u bogoslužju bilo je poznato i u Židova i u pogana. U počecima su se kršćani posvema uzdržavali od kađenja, jer su smatrali da su njihove molitve najbolji kad, kako to svjedoče Tertulijan i Augustin. Osim toga, nisu htjeli da njihovo bogoslužje na izvanski način nalikuje poganskom ili židovskom. U rimskoj se liturgiji javlja tek u 7. i 8. st. kao počast papi i evanđelistaru. U 9. st. pod utjecajem

galske liturgije kadi se oltar i kler, da bi u 13. st. obred kađenja bio sličan današnjem. Zanimljivo je da se kler i narod kadio tako da bi im se prinosila kadionica da bi mogli pomirisati: kađenje je bilo shvaćeno kao sakramental (blagoslovina). Uskoro se javlja običaj kađenja pokojnika: Opet je to bio znak čašćenja. U kasnijem srednjem vijeku u shvaćanju običnog puka kađenje je imalo svrhu tjeranja nečistih sila. Današnji misal predviđa kađenje kao mogućnost: „za vrijeme ulaznog ophoda, na početku mise za kađenje oltara, kod ophoda i naviještanja evanđelja, za kađenje prikaznih darova, oltara, svećenika i naroda, kod podizanja hostije i kaleža iza posvete.“ Svećenik stavlja tamjan u kadionicu, blagoslovi znakom križa i pri tome ništa ne govori.

6. Ostale geste i stavovi

a) Sjedenje

To je prvenstveno stav onoga koji naučava i koji sluša. Biskup je propovijedao sjedeći, kako to svjedoči Augustin. On preporučuje i vjernicima da za vrijeme propovijedi sjede, da se ne bi umorili. Sjedali bi na pod, jer klupa nije bilo. One se uvode u crkvu tek poslije 16. st. pod utjecajem protestantskih crkava gdje su one bile naročito potrebne, jer im se liturgija i sastojala prvenstveno od službe riječi. Prema današnjem Redu mise vjernici sjede za vrijeme čitanja (osim evanđelja), za vrijeme homilije te u vremenu pripravljanja darova.

b) Pranje ruku

U starini je pranje ruku bilo osnovni znak pristojnosti prije nego što čovjek pristupi nekoj uzvišenoj osobi, pogotovo Bogu. Tako je pranje ruku ili čak čitavog tijela u Židova bilo obvezatno prije molitve, odnosno, za svećenike, prije prinošenja žrtava. Osim poštovanja, pranje je ruku imalo i značenje duhovnog čišćenja. I kršćani su prali ruke prije molitve, kako svjedoči Tertulijan i Ivan Zlatousti. Zato je pred starokršćanskim bazilikama uvijek bio izvor vode, odnosno fontana. Pranje ruku u obredu priprave darova u misi ima povjesno utemeljenje. Naime, u vrijeme dok su se prikupljali darovi u naravi (sve do 9. sto.), bilo je razumljivo da svećenik nakon toga opere ruke, da bi mogao nastaviti slaviti euharistiju. Zanimljivo je pripomenuti da je u prvoj Crkvi bio običaj da na Cvjetnicu katekumeni operu glavu i cijelo tijelo kao pripravu na skoro krštenje u Vazmenoј noći.

II. LITURGIJSKA ODJEĆA

Recimo odmah na početku da liturgijska odjeća ne vuče podrijetlo od židovske liturgijske odjeće, kako se to u srednjem vijeku bilo mislilo. Liturgijska odjeća vuče podrijetlo iz *civilne, tj. građanske* grčko-rimske odjeće. Zanimljivo je kako još 428. godine papa Inocent I. prekorava neke biskupe u Galiji zbog posebne odjeće koju su oni u Galiji uveli za kler. Papa piše da se, istina, kler treba dobro razlikovati od puka, ali se treba razlikovati „*doctrina, non veste; conversatione, non habitu; mentis puritate, non cultu*“. Slično govori za sebe i Augustin. Naravno da su svi oni oblačili

za euharistiju najljepše što su imali (kao što i danas puk čini kad ide na misu). Valja naglasiti: liturgijska se odjeća počela razlikovati od građanske odjeće onda kada je od 6. st. s barbarima došla nova moda (nije bilo govora o tome da bi se i inače, izvan liturgije, klerici svojom odjećom trebali razlikovati od ostalih). Dakle, s provalom barbara u liturgiji se sačuvala tradicionalna nošnja, a u građanskom životu je došla nova moda. Tako sinoda u Regensburgu 742. određuje da se klerici u tome smislu trebaju razlikovati od ostalih. U praksi se ta razlika vidjela samo u liturgijskom slavlju. S Karлом Velikim se kodificira liturgijska odjeća. Biskupska odjeća postaje sjajna da bi se naglasilo dostojanstvo te službe.

1. Antička rimska odjeća

Osim donjeg rublja u našem smislu (gaće i povoj oko slabina) donja haljina je bila prvenstveno *tunika*. U počecima je bila kraća i bez rukava, a od 4. st. s rukavima koja je sezala do gležanja. Bila je bijela (*alba*). Tunika se u kući nosila slobodna, a u javnosti je bila opasana pojasmom. Donja haljina se razlikovala od osobe do osobe.

- Gornja je haljina bila prvenstveno *toga*. Bila je vrlo široka i teška, tako da se u carskom Rimu nosila samo u svečanim prilikama.
- *Dalmatika* je uvedena u Rimu koncem 2. st. Bila je neka vrsta tunike, sezala je do koljena i imala vrlo široke rukave i nosila se iznad tunike.
- *Penula (lat. paenula)* bila je okrugla, na sredini je imala otvor za glavu. Imala je i kukuljicu. U početku se nosila na putovanjima i dobro je štitila od kiše i hladnoće, a onda je, koncem 4. st., postala elegantni dio odjeće.
- *Palij* je bio grčkog podrijetla. Nosili su ga Krist i apostoli. Bila je to tkanina trostruko duža nego šira. Trećina je padala preko lijevog ramena naprijed, a ostale su se dvije trećine omatale preko pleća, desne ruke i opet na lijevo rame. Budući da je često klizio, redovito se na lijevom ramenu učvršćivao kopčom zvanom *fibula*. U 4. st. umjesto palija uzima se penula, međutim, uskoro palij postaje – nešto kao šal – ukras koji se nosio preko palija.

2. Liturgijska odjeća

Spomenimo na početku *talar* (*talaris = haljina dogležnjica; talus = gležanj*). U nas se naziva i *reverenda*. To je staleška (neliturgijska) odjeća dijecezanskog klera. Redovničke se haljine razlikuju po boji i krojevima. U pregledu liturgijske odjeće koji slijedi dodat ćemo i molitvu koja se molila pri odijevanju sve do 1970.

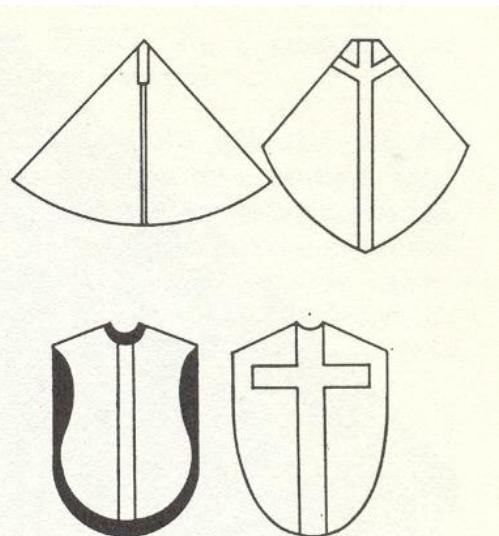
a) Donja liturgijska odjeća

- *Naglavnik (humeral, amictus)*. Prije se stavljao preko albe (u milanskoj se liturgiji to zadržalo). Prije je to služilo za zaštitu vrata od hladnoće (kao šal). U liturgiji ga spominje *Ordo Romanus I* (8. st.). Simbolizira kacigu spasa: *Impone, Domine, capiti meo galeam salutis (1 Sol 5,8) ad expugnandos diabolicos incursus.*
- *Alba* - donja bijela lanena tunika do zemlje. Ona i potječe od starinske tunike. Označava čistoću i nevinost: *Dealba me, Domine, et munda cor meum; ut, in sanguine Agni dealbatus, gaudiis perfruar sempiternis.*

- *Pojas (cingulum)* označava čistoću: *Praecinge me, Domine, cingulo puritatis, et extingue in lumbis meis humorem libidinis; ut maneat in me virtus continentiae et castitatis.*

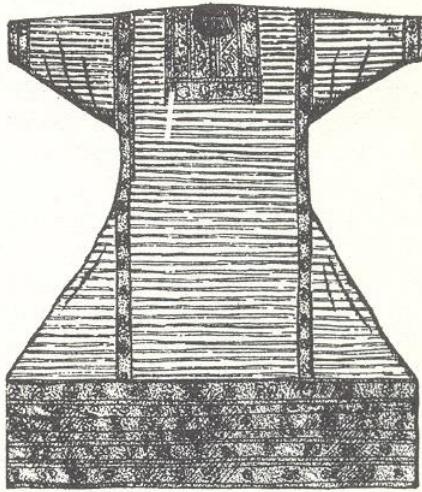
b) Gornja liturgijska odjeća

- *Roketa* je ona vrsta albe koju su klerici u srednjem vijeku nosili kao svakodnevnu odjeću i preko koje su odijevali pravu albu. Međutim u našim je krajevima roketa je ono što Talijani zovu *cotta* koja je ušla u uporabu na sjeveru kad su klerici više puta dnevno išli na molitvene časove, pa su se tako čuvali od hladnoće. Donedavno je roketa (uz koju obavezno ide talar ili habit) bila obavezna za slavlje sakramenata, a danas se ipak preporučuje alba.
- *Misnica (casula, planeta, potječe od penule)* širok i zvonolik ogrtač bez rukava koji ima otvor samo za glavu. Zanimljivo je da je u počecima kazula bila odjeća za sve klerike. Zanimljivo je kako ju je nosio đakon. Naime, budući da je na početku euharistijske službe đakon morao imati slobodne ruke, on bi u tom trenutku skidao kazulu, smotao je, tako da je bila nalik na šal, prebacio preko lijevog ramena i oba kraja učvrstio pojasmom na desnom boku, dakle, upravo onako kako danas đakoni nose štolu. U srednjem vijeku prave se otvor za ruke. Kasnije se sve više skraćuje na bokovima. Kada u baroku dobiva sve teže ukrase skraćuje se maksimalno. Pravi se u četiri liturgijske boje. Označava grimiznu haljinu u koju je Pilat dao odjenuti Isusa. Kako prekriva svu ostalu odjeću, predstavlja kršćansku ljubav i zaštitu. Molitva podsjeća na srednjovjekovni šuplji križ: *Domine, qui dixisti: Iugum meum suave est et onus meum leve: fac, ut istud portare sic valeam, quod consequar tuam gratiam.*

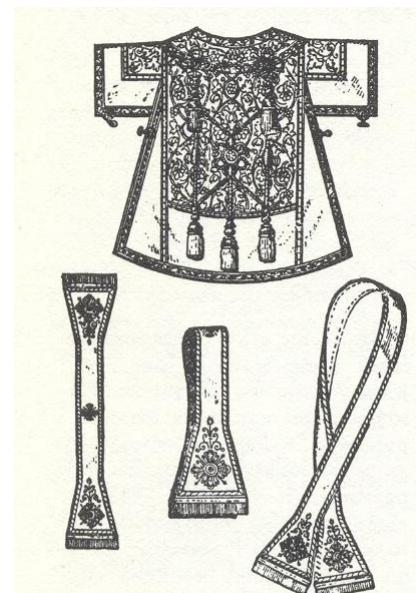

Razvoj kazule (stilizirano): 1) 11. st., 2) 14. st., 3) 17. st.

- *Dalmatika*. U početku tunika bez pojasa, kasnije razrezana sa strane da se lakše obuče. U Rimu je papa dao đakonima da je odijevaju, jer su rimski đakoni, kao što je poznato, bili osobe papinog osobitog povjerenja, tako da je dalmatika, zapravo, bila počasna odjeća.
- *Tunicela*. Odjeća subđakona. Neka sredina između albe i dalmatike. Kasnije je sve više i više bila nalik dalmatici. *Biskup* u znak svoje vlasti nosio sve: roketu, albu, tunicelu, dalmatiku, misnicu.
- *Pluvijal (plašt)* vuče vjerojatno podrijetlo od penule. Na prsima ima kopču i ostavlja ruke slobodne. Uzima se za liturgijska slavlja izvan mise. Od pluvijala proizlazi *moceta*, korska odjeća
- *Velum*. To je plašt, otprilike četverostruko duži nego širi (oko 40 cm x 160 cm) koji svećenik stavlja preko ramena a krajevima toga vela drži monstrancu prigodom procesija s Presvetim ili blagoslova Presvetim sakramenton.

Romanička alba, 11. st.

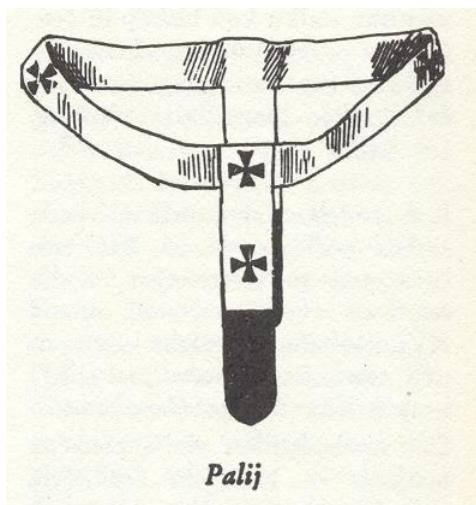
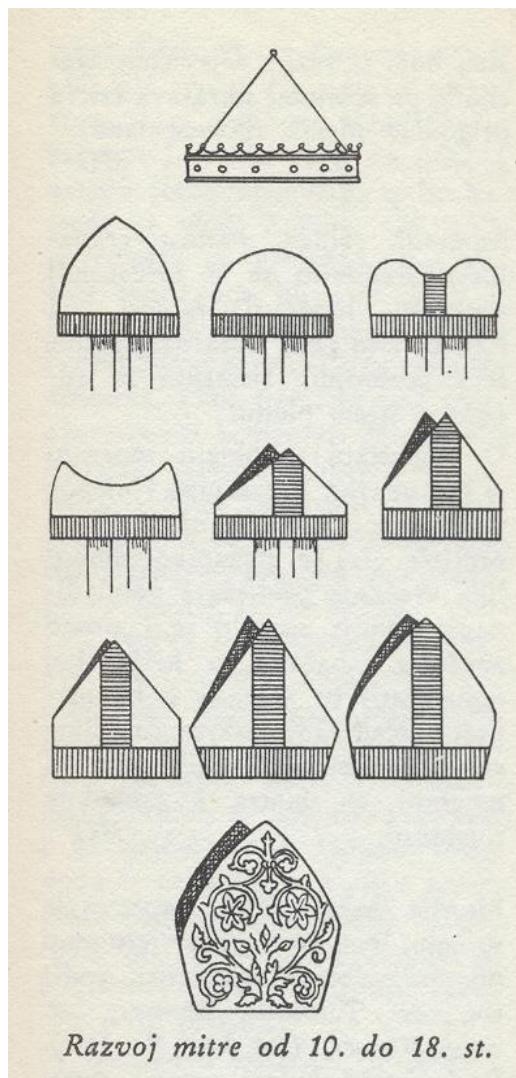
Dalmatika, štola i manipul. Neo-gotika, 19. st.

c) Liturgijske insignije (znakovi)

- *Naručnik (manipulus* = snop pšenice, rubac je bio tome nalik) se nosio na lijevoj ruci. Iste boje kao i misnica. Nosio je subđakon i svi „viši redovi“. To je bio rubac za brisanje znoja. Simbolizira uže kojim je Krist bio vezan. Simbol dobrih djela, budnosti i pokore: *Merear, Domine, portare manipulum fletus et doloris; ut cum exsultatione recipiam mercedem laboris* (Usp. Ps 126,6).
- *Štola (stola = gornja haljina)*. Na Zapadu se naziva i *orarium*. Služila je za brisanje znoja, a bila je i ukras: obavijala se oko vrata kao široka kravata, pa je ona bila znak osoba visokog društvenog položaja. Nosili su je đakoni, svećenici i

biskupi. Vjerojatno u početku drugačija za svećenika i za đakona. Biskup je prije nosio neprekriženu štolu, svećenik prekriženu („svezana“ i kompletna vlast). Simbol besmrtnosti: *Rede mihi, Domine stolam immortalitatis; quam perdidisti in praevaricatione primi parentis; et quamvis indignus accedo ad tuum sacrum mysterium, merear tamen gaudium sempiternum.*

- *Palij* je već od 4. st. papinska insignija. Nejasno podrijetlo. Legenda je povezuje s plaštem sv. Petra. Palij je imao oblik šala. Danas je to insignija pridržana papi i nadbiskupima.
- *Mitra* (= podvezač, ubradač s trakama niz obraze). Podsjeća na kape koje su nosili veliki svećenici. Dva roga = dvije zrake iz Mojsijeva čela. Simbol Starog i Novog zavjeta. U starini je to bilo pokrivalo za glavu koji su nosili rimski svećenici i vestalke. U prvim kršćanskim vjekovima nose ju u crkvi žene. Kao liturgijska odjeća spominje se tek u 7. st. To je čunjasta kapa koja se sve više zašiljuje.

Infula – kapa od koje se razvila mitra.

- *Tijara* je bila kapa pridržana papi. U počecima (12. st.) bila je u obliku stošca. Kasnije su dodavali jedan po jedan tri pozlaćena vijenca u 13. i 14. st. Pavao VI. je više nije nosio.

- *Biskupski štap*. spominje se u 7. st. Nose ga opati i biskupi. Prvo je imao oblik slova T, a kasnije današnji oblik.
- *Biskupski prsten* kao znak mističnog vjenčanja biskupa s njegovom Crkvom javlja se u 7. st.

Biskupski prsni križ (pektoral) spominje se od 4. st. Ono što se nosilo o vratu nije u počecima nužno bio križ, nego moći, izreke iz evanđelja ili čak relikvije svetog križa.

SADRŽAJ:

UVOD	1
PRVI DIO: PREMA TEOLOGIJI LITURGIJE	4
1. Pitanje duhovnog bogoštovlja u Starom zavjetu	4
2. Novozavjetni naglasci glede duhovne žrtve	5
3. Pravo bogoštovlje u Tijelu Kristovu	8
4. Razvoj ideje o duhovnoj žrtvi u prvoj Crkvi	9
DRUGI DIO: POVIJEST LITURGIJE	12
I. POČECI KRŠĆANSKOG BOGOSLUŽJA	12
1. Bogoslužje sinagoge	12
2. Novozavjetna svjedočanstva euharistijskog slavlja	13
3. Židovski i helenistički utjecaji u bogoslužju	16
4. Neka ranokršćanska liturgijska svjedočanstva	16
II. RAZLIČITI OBREDI UNUTAR KRŠĆANSTVA	19
1. Što je dovelo do različitosti u obredima?	19
2. Pregled kršćanskih obreda	21
III. RAZVOJ RIMSKOG OBREDA	21
1. Sv. Justin	21
2. Hipolit Rimski	21
3. Prijelaz s grčkog na latinski jezik	24
4. Korak unatrag	25
5. Rimske bogoslužne knjige latinskog jezika	29
IV. PRIKAZ ZAPADNIH NERIMSKIH OBREDA	41
1. Galski obred	41
2. Hispanski (španjolski) ili mozarapski obred	42
3. Keltska liturgija	43
4. Ambrozijanski (milanski) obred	44
5. Afrički obred	45
V. RIMSKA LITURGIJA SREDNJEG VIJEKA	45
1. Seoba rimske liturgije	45
2. Formalizam bogoštovlja	46
3. Pokušaji produhovljavanja bogoslužja	47

VI. EXCURSUS: NARODNI JEZIK U BOGOSLUŽJU U HRVATSKOJ	51
1. Djelo Ćirila i Metoda	51
2. Bogoslužje na narodnom jeziku u Hrvatskoj	53
VII. MODERNO VRIJEME	58
1. Devotio moderna	58
2. „Povijest“ liturgije, pojava protestantizma	58
3. Liturgijska reforma Tridentskog sabora	59
4. Liturgija nakon Tridentskog sabora	62
5. Liturgijski život u doba baroka	62
6. Od baroka do 20. st.	63
VIII. LITURGIJSKI POKRET I REFORME DO 2. VAT. SABORA	64
1. Liturgijski pokret 19-20. st.	64
2. Liturgija, otajstvo (misterij, sakrament) spasenja	65
3. Liturgijski pokret u Hrvatskoj	67
4. Liturgija u enciklici <i>Mediator Dei</i>	68
5. Liturgijske reforme Pija XII.	69
TREĆI DIO: TEOLOGIJA I REFORMA LITURGIJE DRUGOG VATIKANSKOG SABORA	72
I. NA SABORU	72
II. LITURGIJSKA REFORMA 2. VATIKANSKOG SABORA	73
III. OD REFORME RUBRIKA DO NOVE TEOLOŠKE VIZIJE	75
1. Povijest spasenja	76
2. Liturgija - posljednje razdoblje povijesti spasenja	76
3. Liturgija - prisutnost Kristova	77
4. Liturgija, posadašnjenje Vazmenog otajstva	79
5. Liturgija i sakramentalnost	80
IV. LITURGIJA, BOGOŠTOVLJE CRKVE	86
1. Liturgija pripada svim članovima Crkve	87
2. Od Tijela Kristova do Tijela Krista-Crkve	88
3. Sveti zbor, kultna zajednica	88
4. Mjesno bogoštovlje stvara mjesnu Crkvu	90
V. CRKVA I SVEOPĆE SVEĆENSTVO	91
1. Svećeništvo u Crkvi	91
2. Sveopće i ministerijalno svećeništvo	94
3. Duhovno svećeništvo i duhovna žrtva	96
4. Različite službe u zajednici	98

ČETVRTI DIO: LITURGIJA I NELITURGIJA	99
I. BITNE SASTAVNICE LITURGIJSKOG ČINA	100
1. Liturgija kao bogoslužni čin Crkve	100
2. Liturgija, posadašnjenje otajstva Kristova	100
II. LITURGIJA I POBOŽNOSTI	101
1. Odnos liturgije i pobožnosti	101
2. Mogućnosti pučkih pobožnosti danas	104
PETI DIO: LITURGIJSKE GESTE I LITURGIJSKA ODJEĆA	107
I. LITURGIJSKE GESTE	107
1. Sakramentalne geste	107
2. Molitvene geste	108
3. Pokornička gesta: udaranje u prsa	109
4. Poljubac mira	110
5. Geste poštovanja	111
6. Ostale geste i stavovi	112
II. LITURGIJSKA ODJEĆA	112
1. Antička rimska odjeća	113
2. Liturgijska odjeća	113
SADRŽAJ	118